

Viinapullo Pietarille?

Hauta-antimia uuden ajan Suomessa

Helsingin yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Filosofian, historian, kulttuurin ja

taiteiden tutkimuksen laitos

Pro gradu -tutkielma

Arkeologia ja kansatiede

25.4.2016

Sanna Ritari-Kallio

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Sanna Ritari-Kallio			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Viinapullo Pietarille? Hauta-antimia uuden ajan Suomessa			
Oppiaine – Läroämne – Subject Arkeologia ja kansatiede			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu		Aika – Datum – Month and year 4/2016	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 120 + 4 liitettä
Tiivistelmä – Referat – Abstract Tässä työssä tutkitaan arkeologisia hautalöytöjä kirkkojen sisältä, kirkkomaasta ja hautausmaasta sekä verrataan niitä perinneaineiston tuntemiin hauta-antimiin. Ajallinen raja on luterilaisessa ajassa, pääasiassa kuitenkin 1700- ja 1800-luvuilla. Alueellinen raja kattaa Suomen alueen Ahvenanmaata, Lappia ja luovutettua Karjalaa lukuun ottamatta. Työssä selvitetään, millaisia hauta-antimia Suomesta on löydetty arkeologisista konteksteista ja mitä sellaisista tiedetään perinneaineiston perusteella. Tämän lisäksi selvitetään, kuinka aineistot vastaavat toisiaan ja millaista tietoa hauta-antimista voi eri aineistojen perusteella saavuttaa. Hauta-antimia ei Suomessa ole tutkittu systemaattisesti, vaan niitä on esitelty usein yksittäisinä löytöryhminä, kuten kuolinpuvut, vainajan pääkoristeet tai helmet. Sekä arkeologian että kansatieteen puolella hauta-antimista on olemassa käsityksiä, jotka eivät pohjaudu kovinkaan laajaan analyysiin. Esimerkiksi silmälaseja pidetään arkeologisessa tutkimuksessa hyvin usein hauta-antimina, vaikka yhtäkään varmennettua tapausta ei ole löydetty, eikä perinneaineistokaan tunne tapaa laajasti. Uuden ajan hautauksia tutkittaessa on keskitytty kirkkohautojen tutkimukseen kirkkomaiden ja hautausmaiden jäädessä vähemmälle huomiolle. Työn aineistona on käytetty eri perinneaineistoja sekä arkeologisista tutkimuksista tehtyjä tutkimusraportteja. Suurimman osan perinneaineistoa muodostavat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston aineistot sekä kirkollisen kansanperinteen yleiskysely. Aineistoja on myös muun muassa Museoviraston kyselystä 20 ja Museoviraston Kansatieteellisestä käsikirjoitusarkistosta. Perinneaineistojen mainintoja eri hauta-antimista on 588 kappaletta, varmoja arkeologisesti todennettuja hauta-anteja puolestaan 29 kappaletta (17:ltä eri vainajalta). Kirkkoihin, kirkkomaihin ja hautausmaihiin kohdistuneita tutkimuksia on tutkimusalueella tehty lähes kolmesataa. Vainajille on annettu hauta-antimia lähinnä kolmesta osittain rinnakkaisesta syystä: 1. Vainajan on uskottu tarvitsevan käyttöönsä erilaisia hauta-antimia kuolemansa jälkeen. Tällaiset tarpeet olivat samankaltaisia kuin hänen eläessään. 2. Vainajan paluu kotiin pyrittiin estämään kaikin tavoin, mistä syystä yritettiin varmistaa, ettei vainajan tarvinnut palata hakemaan mitään puuttuvaa. 3. Kuolleelta toivottiin apua tai siunausta ja samalla estettiin häntä viemästä onnea ja terveyttä eläviltä. Sellaisista hauta-antimista, joista on varmaa arkeologista näyttöä, ei välttämättä löydy useita mainintoja perinneaineistosta. Tällaisia ovat esimerkiksi tupakointiin liittyvät löydöt. Toisaalta perinneaineiston perusteella yleinen tapa antaa vainajalle viinapullo mukaan ei taas näy arkeologisessa aineistossa. Orgaanisen materiaalin maatuvuus ja hautojen vuosisatojen aikana eri muodoissa kokema häirintä vaikeuttaa tutkimusta. Hauta-antien merkityssisältö on myös usein muuttunut 1900-luvulle tultaessa. Historiallista analogiaa hyväksikäyttämällä voidaan kuitenkin todeta, että hauta-antien laittaminen vainajan mukaan saattaa olla yleisempää, kuin arkeologinen aineisto antaa yksistään ymmärtää.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Hauta-anti, hauta-esine, hautaus, hautauskulttuuri, perinneaineisto, analogia			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanuksen kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisältö

1 Johdanto.....	1
1.1 Kysymyksenasettelu	1
1.2 Ajallinen ja alueellinen rajaus.....	6
1.3 Aineistot ja tutkimuskirjallisuus	8
1.4 Tutkimusteoria.....	14
2 Tutkimushistoria ja konteksti	19
2.1 Kristillisten hautausten tutkimus	19
2.2 Hautaus kirkkoihin ja kirkkomaahan	22
3 Hauta-antimiin vaikuttaneet tekijät	25
3.1 Vainajan ja hauta-antimien säilyvyydestä	25
3.2 Ajallinen muutos.....	27
3.3 Sosiaalinen status.....	30
3.4 Ylellisyysasetukset.....	32
4 Hauta-antimet	33
4.1 Vainajan valmisteluun käytetyt hauta-antimet	33
4.2 Vainajan tuonpuoleisessa tarvitsemat hauta-antimet.....	35
4.2.1 Nautinta-aineet	35
4.2.2 Ruokatavarat	41
4.2.3 Rahat	44
4.2.4 Työvälineet.....	49
4.2.5 Vainajan eläessä irti lähteneet ruumiinosat.....	51
4.3 Muita hauta-antimia.....	53
4.3.1 Leikkikalut	53
4.3.2 Kirjat	54

4.3.3 Silmälasit.....	58
4.3.4 Vaatetukseen liittymättömät korut	59
5 Maasta ja arkistoista kaivettua.....	65
5.1 Aineistojen grafiikka ja kyselyiden luonne	65
5.2 Varmat löydöt ja niiden konteksti.....	71
5.3 Hauta-antimien merkityksistä	73
6 Tutkimuksen tulkintoja ja tuloksia	84
7 Kurkistus tulevaisuuteen	89
Lähteet	
Liitteet	

1 Johdanto

1.1 Kysymyksenasettelu

Ennen ne on kyllä, vainaja ku on kuollu ja arkkuun pantu, panneet uhriksi arkkuun rahhaa, lihhaa, jyvvie, villoja, puukko, tupakkia, viinaa ja kaikkea mitä se tarvihtoo hauvantakasessa elämässä. On pantu semmoselle, joka niin vanhana kuolee, että keppi käessä, matkasauvaksi ehtottomasti.¹

Näin kuvaa vuonna 1935 suomussalmelainen 47-vuotias informantti hauta-antimien laittoa entisaikoina. Tiedonannossaan hän myös tulkitsee antamiaan tietoja: esineet on laitettu uhriksi ja tarvekaluiksi kuolemanjälkeiseen elämään. Vainajien hautaaminen eri variaatioin on inhimillistä käyttäytymistä. Hautaustavan valinta kuvastaa omia uskomuksia joko tiedostamattomasti tai tiedostaen. Tavoitteena on usein auttaa vainajaa siirtymään menestyksellisesti sellaiseen kuoleman jälkeiseen elämään, johon omaiset uskovat. (Kts. esim. Tagesson 2009: 154.) Vuosisatojen kuluessa vainajan varustamisessa ajaututtiin myös eräänlaiseen kilpavarusteluun, jolloin vainajan avulla pyrittiin tuomaan ilmi omaa ja suvun sosiaalista statusta (kts. esim. Paavola 1995a: 116–117). Kuolema on viimeinen mahdollisuus tehdä vainaja, tämän elämä sekä oma suhde vainajaan merkittäviksi (Jetsu 2001:11).

Tässä työssä tutkitaan arkeologisia hautalöytöjä kirkkojen sisältä, kirkkomaasta ja hautausmaasta sekä verrataan niitä perinneaineiston tuntemiin hauta-antimiin. Ajallinen rajaus on luterilaisessa ajassa, pääasiassa kuitenkin 1700- ja 1800-luvuilla. Alueellinen rajaus kattaa Suomen alueen Ahvenanmaata, Lappia ja luovutettua Karjalaa lukuun ottamatta. Tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1. a) Millaisia hauta-antimia on Suomesta uuden ajan arkeologisessa löytöaineistossa sekä b) mitä sellaisista tiedetään perinneaineiston perusteella?
2. a) Kuinka arkeologiset löydöt ja perinneaineisto vastaavat toisiaan ja b) millaista tietoa hauta-antimista voi eri aineistojen kautta saavuttaa?

¹ SKS KRA. Alopaeus, Aulis KRK 235: 1281. 1935. Suomussalmi.

Hauta-antimia tutkimalla voidaan saada selvyyttä kirjallisissa lähteissä heikosti näkyvään reformaation muokkaamaan käsitykseen kuoleman jälkeisestä elämästä Suomen alueella. Samalla voidaan saada lisäinformaatiota paikallisista sosiaalisista tavoista, ihmisten mahdollisesta eriarvoisuudesta, materiaalisesta kulttuurista sekä kansanuskosta uudella ajalla. Tärkeää on myös tutkia perinneaineiston ja arkeologisen materiaalin yhdistämisen tarjoamia mahdollisuuksia, ja sitä, miksi näin on toimittu. Hauta-antimien ja niiden käytön kautta on mahdollista saada tietoa myös hautauskäytännöistä ja -ideologiasta sekä laajemmin ajateltuna ihmisten suhtautumisesta kuolemaan.

Myös sosiaalisesta arvomaailmasta voi saada viitteitä tarkastelemalla hauta-antimia. Eroavaisuuksia voi esiintyä eri yhteiskuntaluokkien, sukupuolien ja ikäryhmien kesken. 1700-luvulta lähtien kirkkohautaan pääsivät maksukykyiset, eikä säädyllä ollut enää samalla tavalla väliä kuin katolisella ajalla. (Hiekkanen 1988a: 68; Paavola 1998: 195–196.) Lähes kaikki perinneaineisto koskee kirkko- tai hautausmaalle hautaamista. Perinneaineisto on kerätty pääasiassa aikana, jolloin kirkkoihin enää hyvin harvassa paikassa haudattiin. Arkeologinen hautatutkimus on puolestaan kohdistunut useastikin ylempien kansanluokkien sukuhautoihin multahautojen² kustannuksella (Paavola 1998: 15; Hiekkanen 2006a: 41). Sääty-yhteiskunnassa esiintyvien erojen pohdinta tulee olemaan osa tätä työtä siinä määrin kuin aineisto antaa sille mahdollisuuden.

Kristina Jonsson tuo tutkimuksessaan esiin kysymyksen siitä, voidaanko esimerkiksi hauta-antimien nähdä liittyvän tiettyyn ikä-, sosiaali- tai sukupuoliryhmään vai liittyvätkö ne enemmän käsityksiin kuolemasta, kuolleista, hautajaisrituaalisesta tai uskonnollisista/taikauskaisista uskomuksista (Jonsson 2009a: 14). Tämä on otettava huomioon erityisesti pohdittaessa käsityksiä kulttuurista tai sitä, miten hauta-antimet kuvaavat vainajien mahdollista eriarvoisuutta.

Tähänastisessa tutkimuksessa arkeologiset esinelöydöt eivät ole kyenneet aukottomasti tukemaan oletusta moninaisesta hauta-antiperinteestä, jollaista

² Multahaudassa vainaja on haudattu kirkossa maan sisään tai sen päälle joko arkussa tai ilman. Sukuhauta (myös kammiohauta) on yleensä joko hirsistä rakennettu salvoshauta tai kivistä ja /tai tiilestä murattu holvihauta. (Paavola 1998: 12.) Sukuhautoja on sekä kirkkoilla että kirkkojen sisällä.

perinneaineiston perusteella on esitetty olleen (kts. esim. Varjola 1980; Talve 1990; Paavola 1995a; Glasberg 1998: 135–136). Toisaalta arkeologinen löytöaines on puutteellista, eikä tutkimus kata maata tasapuolisesti. Jollain alueilla tutkimusta on tehty huomattavasti enemmän kuin toisilla ja tutkimusmenetelmät ovat varioineet suuresti. Arkeologinen tutkimus on myös painottunut keskiajalla rakennettuihin kivikirkkoihin, kun taas puukirkkoja on käsitelty tutkimuksessa hyvin vähän. Johtuen historiallisen ajan kirkkomaiden uudelleenkäytöstä on isoja osia hautauksista pyyhkiytynyt pois jo satoja vuosia sitten nuorempien tieltä. (Esim. Varjola 1980; Paavola 1995a: 167–168; Hiekkänen 2005: 24; Hiekkänen 2006a.) Tällaisissa tilanteissa alkuperäisten hauta-antimien löytäminen ja identifioiminen tietylle vainajalle tai edes jollekin vainajalle kuuluvaksi on yleensä hyvin vaikeaa.

Hauta-antitavan kuvailuja löytyy perinneaineistosta. Kirkkohautaustapa on saattanut osin jatkua 1830-luvulle saakka, ehkä jopa 1840-luvulle. Kirkkomaahan on useissa paikoin voitu haudata laillisesti vuoteen 1889 asti, joskin paikoittain tapa on jatkunut kauemmin, jopa 2000-luvulle asti. (Lempiäinen 1990: 12.) Tässä työssä kirkkomaalla tarkoitetaan kirkon ympärillä olevaa hautausmaata, kun taas hautausmaa on kirkosta erillään oleva tunnustettu hautauspaikka (kts. termistöstä esim. Hiekkänen 2013: 514).

Työn luonne asettaa tiettyjä haasteita. Perinneaineistot eivät yleensä kerro niistä kohteista, joilla on tehty arkeologisia kaivauksia. Vaikka maininta olisi saman maakunnan sisältä, on alue laaja eikä kulttuurisesti täysin homogeeninen. Hauta-antimet eivät välttämättä ole olleet vakiintuneita esineyhdistelmiä, ja ne saattoivat varioida paitsi paikkakuntien, myös seurakuntien välillä (Pylkkänen 1955: 4, 15; Varjola 1980: 119–124; Hiekkänen 1988a: 65, 72–76; Talve 1990: 232; Paavola 1995a: 100–101; Alén 1998: 13). Kaarina Katiskoski on kuitenkin omassa työssään kyennyt perinneaineistosta erittelemään joillekin alueille ominaisia tapoja (Katiskoski 1976: 72). Esimerkiksi kamman tai saippuan laitosta vainajan mukaan ei ole merkkejä Varsinais-Suomesta tai Uudeltamaalta, vaikka siitä on mainintoja muualta.

Mitä sitten voi laskea hauta-antimeksi? Työssä käytetyn aineiston perusteella jaan hauta-antimet

1. vainajan hautauksen valmisteluun käytettyihin esineisiin
2. esineisiin, joita vainajan on katsottu tarvitsevan kuolemansa jälkeen
3. muihin hauta-antimiin.

Vainajalle on annettu hauta-antimia kivikaudesta saakka, ja vasta kristinuskon levitessä Suomen alueelle luovuttiin vähitellen esineellisistä haudauksista. Pääsääntöisesti 1300–1500-luvuille ajoittuvat haudat ovat hyvin vähälöytöisiä. (Knuutila 1994: 78, viittaa suulliseen tiedonantoon Markus Hiekkaselta 3.6.1994; Hiekkänen 2006b: 23.) Alueellisia eroja on voinut kuitenkin esiintyä (kts. esim. Jylkkä-Karppinen 2011). Samaan aikaan arkun käytön tullessa hallitsevaksi käytännöksi 1650-luvun jälkeen aloitettiin myös vainajien vaatettaminen sekä satunnaisten hauta-antimien laitto. Tässä tutkimuksessa ei käsitellä vainajien vaatetusta tai pääkoristeita syvällisemmin. Aiheisiin on perehdytty jo aiemmissä tutkimuksissa (Pylkkänen 1955; Kuokkanen & Lipkin 2011; Palomaa 2012). Myös kirkollisista löytökonteksteista löydettyjä helmiä ja rahoja on käsitelty aiemmin (Hiekkänen 2006b; Väänänen 2006; Ehrnsten 2012, 2015). Historiallisen ajan haudoista on tehty myös arkeobotaanista tutkimusta (Lempiäinen 2008). Näihin aiheisiin ei tämän tutkimuksen puitteissa ole työekonomisesti mahdollista puuttua syvällisemmin, rahoja lukuun ottamatta.

Heiki Valk on määritellyt hauta-antimet sellaisiksi esineiksi, joiden vainajalle antamisen taustalla on jokin tietty uskomus. Ihmisillä on ollut lähinnä kolme tosiaan täydentävää syytä antaa vainajalle antimia: 1. Hauta-antimet, joita vainajan on uskottu tarvitsevan käyttöönsä kuolemansa jälkeen. Tällaiset tarpeet olivat samankaltaisia kuin hänen eläessään. 2. Vainajan paluu kotiin pyrittiin estämään kaikin tavoin, mistä syystä yritettiin varmistaa, ettei vainajan tarvinnut palata ainakaan hakemaan mitään puuttuvaa. 3. Kuolleelta toivottiin apua tai siunausta, ja samalla estettiin häntä viemästä onnea ja terveyttä eläviltä. (Valk 1995: 148–149; kts. myös Glasberg 1998: 124–125). Vainajan katsottiin osallistuvan sukunsa elämään kuolemansakin jälkeen, joten hänet yritettiin tehdä suopeaksi (Varjola 1980: 118–119). Kuitenkin on otettava huomioon, että: ”*kokemus yhteisöllisten rituaalien perimmäisestä luonteesta vaihtelee osallistujien kesken*” (Koski 2011: 158). Näin ollen syyt laittaa jokin hauta-anti vainajan mukaan ovat voineet olla toisistaan eriäviä

jopa samoissa hautajaisissa. Siinä missä joku todella haluaa rituaalilla estää vainajan paluun, ei toinen välttämättä edes usko vainajan kykyyn palata.

Vainajan on siis tulkittu hyötyvän tuonpuoleisessa erinäisistä esineistä. Vainajan valmisteluun käytettyjä esineitä, kuten kampaa ja saippuaa sekä vainajan vaatteiden kiinnitykseen tarvittuja neuvoja on saatettu laittaa vainajan mukaan, koska niiden käyttö elävillä on saatettu kokea ongelmalliseksi. Esineisiin, joita vainajan on katsottu tarvitsevan kuolemansa jälkeen, voidaan lukea esimerkiksi ruokatavarat, nautinta-aineet (viina ja tupakka), rahat, työvälineet ja vainajalta eläessään irti lähteneet hampaat, hiukset, kynnet ja jäsenet. Muihin hauta-antimiin voidaan lukea lasten leikkikalut, kirjat tai niiden osat, silmälasit ja korut, joilla ei ole kiinnityksellistä funktiota (esim. korvakorut, sormukset). Monen esineen kohdalla voidaan keskustella siitä, onko esine ollut todella tarpeen vainajalle vai onko kyseessä vain hyvätahdon tai rakkauden ele eläviltä. Onko nenäliina hautaesine, kuten Ilmar Talve sen määrittelee, vai osa kuolinpukua (Talve 1990: 232–233)? Tapauskohtaisesti on katsottava, onko esineet ajateltu hautaesineiksi vai asusteiksi.

Tässä työssä arkistojen sisältämistä kerätyistä aineistoista käytetään termiä perinneaineisto, vaikka osa materiaalista onkin kyselyaineistoja, osa vastaajien itse vapaasti kertomaa ja osa kerääjien eri ihmisiltä keräämää tietoa. Perinneaineisto terminä sitoo tämän työn ainekset hyvin yhteen, vaikka aineistot ovat luonteeltaan myös muistitietoaineistoja, ja osittain näitä termejä käytetään myös rinnakkain. Vaikka muistiedon voi nähdä olevan sellaista tietoa, joka koskee muistelijaa henkilökohtaisesti, on sitä terminä käytetty tässä työssä kuvaamaan myös aineistoa, joka on toisen käden muistelua (kts. esim. Fingerroos & Haanpää 2006: 27–28).

Koska kaikki hauta-antimet eivät ole esineitä, kuten ruokatavarat ja vainajien mukaan laitettut eläessä irti lähteneet ruumiinosat, käytetään työssä termiä hauta-antimet hautaesineiden sijaan. Termi kattaa työssä tarkoituksellisesti vainajan mukaan hautaan laitettut esineet ja asiat. Sanaa esine voidaan käyttää silloin, kun kyse on yksiselitteisesti hautaan laitetusta tavarasta. Hauta puolestaan voi sisältää joko vainajan tai vainajia. Sellainen hauta, jota ei ole häiritty hautaustapahtuman jälkeen, on nähtävä kokonaisena hautauksena. Jos ruumiinosia löytyy ilman varsinaista hautakontekstia, puhutaan irtolöydöistä. Samoin esineet, jotka eivät selvästi kuulu haudan yhteyteen ovat irtolöytöjä. Esineet, jotka sijaintinsa puolesta

ovat irtolöytöjä, mutta joita ei voi varmistaa hauta-antimiksi on yleensä pyritty mainitsemaan. Todellisuudessa esineet ovat kuitenkin joutuneet niin monia eri reittejä vainajien jäänteiden läheisyyteen, ettei niiden pohjalta voi tehdä minkäänlaisia yleistyksiä hauta-antimista. Hauta saattaa olla paikoillaan myös ilman vainajaa. (Katso esim. Paavola 1998: 12–13.) Työssä pyritään selvittämään tapauskohtaisesti, millaisesta kohteesta on kyse.

1.2 Ajallinen ja alueellinen rajaus

Ajallisesti työ rajoittuu luterilaiseen aikaan nykyisen Suomen alueella. Katolisesta uskosta siirryttiin luterilaiseen 1500-luvun kuluessa valtiojohtoisesti. Pääfokus tulee kuitenkin olemaan 1700- ja 1800-luvussa. Suurin osa löydetyistä historiallisesta arkeologisesta hautaesineistöstä on ajoitettu kahden sadan vuoden tarkkuudella, yleensä 1600- ja 1700-luvulle. Valtaosa perinneaineistosta puolestaan ajoittuu 1800-luvun loppupuolelle ollen monesti toisen käden tietoa vanhoista tavoista, vaikka vielä 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta on tietoja vainajien varustamisesta hauta-antimilla (kts. esim. Katiskoski 1976: 69). Ajallisen katkoksen ongelmiin paneudutaan myöhemmin lisää.

Tutkimusalue käsittää Suomen alueen Lappia, Ahvenanmaata ja luovutettua Karjalaa lukuun ottamatta. Lisäksi ruotsalaista aineistoa käytetään vertailukohtia etsittäessä. Esineiden ja kansanperinteen vertailu eri kulttuurialueilta ei toimi aukottomasti erilaisten perinteiden vuoksi, mutta saman alueen sisältä saatuja esinelöytöjä ja kansanperinnettä voi verrata keskenään ja tällaisia kokonaisuuksia puolestaan muuhun Suomeen. Koska Suomi on kuulunut Ruotsiin vuoteen 1809 asti, ja senkin jälkeen molemmissa maissa valtaosa väestöstä on kuulunut ja kuuluu edelleen luterilaiseen kirkkoon, voidaan Ruotsin perinneaineistosta etsiä vertailumateriaalia. Koska Turun hiippakunta on toiminut Uppsalan arkkipiispan alaisena, suomalaisten käytänteiden tulisi olla samankaltaisia ruotsalaisten kirkkotapojen kanssa unohtamatta paikallisperinteen vaikutusta. Käsite suomalaisista ruotsalaisista eroavana kulttuuriryhmänä on syntynyt viimeistään 1700-luvun alkuvuosina, joskin varsinainen suomalaisen identiteetin rakentuminen liittyy 1800-luvun kansallisromantiikkaan (Fewster 2006: 52, 54). Näin ollen tutkimusajankohtana suomalaisista voidaan puhua omana kulttuuriryhmänä. Jos uskonnollinen viitekehys tavalle on sama, voivat variaatiot johtua lähinnä paikallisesta kulttuurista.

Ruotsin perinneaineisto tunteeikin moninaisen hauta-antiperinteen. Mainintoja on esimerkiksi rahasta, ruuasta, vedestä, kahvista, tupakasta ja viinasta. Naiset ovat voineet saada korvakorujen ja kihlasormusten lisäksi ompelutarvikkeet mukaansa. Synnytykseen kuollut nainen saattoi saada mukaansa välineitä, joiden avulla hoitaa vauvaa. Sairaant ovat saaneet mukaan lääkepullonsa, eikä irti lähteneitä ruumiinjäseniäkään ole unohdettu. (Hagberg 1937: 207–218, 508.)

Vaikka Lappi on rajattu pois tutkimusalueesta, on työhön otettu mukaan Kemi ja Tornio, jotka kulttuuripiirinsä puolesta ovat kuuluneet Pohjois-Pohjanmaahan ennemmin kuin Lappiin, eikä niiden aineistoissa siten tarvitse tehdä jatkuvaa erottelua saamelaisperinteen ja luterilaisen perinteen välille. Lapin sekä luovutetun Karjalan alueelta puuttuvat aihetta koskevat arkeologiset tutkimukset, minkä lisäksi ortodoksinen usko on Karjalassa vaikuttanut hauta-antimiin, eikä tämän tutkimuksen puitteissa ole mahdollista pohtia kattavasti ortodoksisen perinteen vaikutusta paikkakuntien perinteeseen. Myöskin perinneaineisto luovutetun Karjalan luterilaiselta väestöltä on vähäistä ja monessa yhteydessä luterilaiset kertovat ortodoksien hautatavoista. Luotu raja on siis muodostettu monessa suhteessa tutkimusaineiston perusteella ja palvelee sen käsiteltävyyttä. Ahvenanmaan perinneaineisto on puolestaan sijaintinsa vuoksi tämän tutkimuksen ulottumattomissa.

Suomen alueen kansankulttuuri on perinteisesti jaettu keskenään kontaktissa oleviin läntiseen ja itäiseen alueeseen. Läntinen alue käsittää Lounais-Suomen, Etelä-Pohjanmaan sekä Keski-Pohjanmaan. Itäiseen alueeseen puolestaan kuuluu Savo-Karjala, Pohjois-Suomi ja Kaakkois-Suomi. Raja-alueena, jossa itäisen ja läntisen alueen tavat, piirteet ja käytänteet kohtasivat, voidaan pitää Keski-Pohjanmaalta Pohjois-Hämeen kautta alas Päijänteen alueelle kulkevaa vyöhykettä. Raja ei ole ehdoton. Läntisellä alueella keskusjohdon vaikutus oli välittömämpi ja tästä johtuen kirkolliset hautajaiskäytänteet opillisesti puhtaampia, kun taas itäisellä alueella riitit ja kansanuskomukset sekoittuivat voimakkaammin luterilaisiin tapoihin. (Esim. Vuorela 1975: 16; Kykyri 1987: 105–106; Pentikäinen 1990: 62, 77; Talve 1990: 395–396, 400.)

Kansatieteen parissa on puhuttu kansankulttuurin hitaasta muutoksesta (esim. Vuorela 1975), joskin Suomen nopea modernisaatio on myös vaatinut tavallisen

kansan aktivoitumista ja ”*modernisaatio oli eri ryhmien välisen dialogin tulos*” (Stark 2006: 9–14). Vaikka 1800-luvun jälkipuoliskoon liittyy Suomessakin voimakas teollistuminen ja kaupungistuminen, näen sen vaikutuksen tutkittavaan aineistooni vähäisenä, kunhan se otetaan huomioon. Löydetyt hauta-antimet on ajoitettu pääosin ajalle ennen teollistumista, jolloin nämä muutokset eivät ole vielä tapaan vaikuttaneet. Perinteisen suomalaisen kansanomaisen kuolemankulttuurin voi myös nähdä murtuneen pääasiassa vasta toisen maailmansodan jälkeen yhdessä tapakulttuurin kanssa (Vuorela 1975: 5; Pentikäinen 1990: 204). Koska tämän lisäksi perinneaineiston kartuttajat eli tiedonantajat ja kerääjät useasti kertovat edeltävien sukupolvien muistoja, on teollistumisen vaikutus vieläkin pienempi. Suurin osa materiaalista, niin arkeologisesta kuin perinneaineistostakin, on maaseudulta eikä kaupungeista.

Maaseudulla teollistuminen on vaikuttanut kokonaisvaltaisesti vähemmän kuin kaupungeissa, joskin kaupungistuminen on muokannut väestörakennetta. (Katso esim. Helsti et al. 2006.) Esimerkiksi vuonna 1870 vain 7 % Suomen väestöstä asui kaupungeissa, kun vuonna 1910 luku oli jo 15 % (Talve 1990: 31). Koska hauta-antien laitto on jatkunut ilmeisesti useita satoja vuosia päälinjansa säilyttäen, on muutos niin hidasta, että ajallinen katkos esineiden ja muistiin kirjatun kansanperinteen välillä ei kyseenalaista tutkimusta, etenkin kun tulkintoja tehdessä otetaan huomioon koko tutkittavana aikana tapahtuneet muutokset (kts. esim. Lähdemäki 2013:6). Tämä katkos on kuitenkin huomioitava tutkimuksessa eikä liian suoria johtopäätöksiä tule vetää.

1.3 Aineistot ja tutkimuskirjallisuus

Työn aineistoissa yhdistyvät perinneaineisto (muistiinmerkitty muistitietoaineisto) sekä arkeologinen materiaali, joka on tuotettu pääasiassa kaivauksilla, tarkistuksilla ja inventoinneilla, ja joka koostuu lähinnä erilaisista tutkimusraporteista ja kaivauslöydöistä. Työssä käytetyt kaivausraportit on valittu Museoviraston rekisteriportaalin muinaisjäännösten hankerekisterin kautta käyttämällä etsintätyökaluna teemaa kirkot ja hautausmaat (Kulttuuriympäristön rekisteriportaali). Kohteen tutkimusraportti on käyty läpi, jos rekisteriportaalin tietojen perusteella ei ole voitu sulkea pois mahdollisia hautalöytöjä. Näistä valikoituneista tutkimusraporteista on poimittu tiedot sellaisista löydöistä, jotka

voivat liittyä hauta-antimiin. Esimerkiksi arkut, niiden helat ja ikkunalasit ovat sellaisia löytöjä, joita ei hauta-antimiksi voida määrittää, vaan ne liittyvät muuhun hautaukseen tai kirkon toimintaan. Myös täysin irrallaan vainajista olevat esineet on yleensä mahdotonta tulkita hauta-antimiksi, koska niiden maahan joutumisen syistä ei ole varmuutta. Jos alueelta on löytynyt hautauksia, on tällaiset esineet huomioitu tutkimuksessa. Osasta kohteita on tehty myös artikkeleita ja teoksia, joita työssä on käytetty.³ Joidenkin kohteiden raportointi on puolestaan jäänyt vain artikkelin varaan. Ajallinen perspektiivi tehdyissä kaivauksissa ja tutkimuksissa on laaja, sillä tutkimukset ulottuvat 1800-luvun lopulta viime vuosiin. Sekä perinneaineistoa että arkeologista materiaalia on epätasaisesti koko Suomen alueelta, joskin osa Suomea on yllä selitetyistä syistä rajattu aineiston ulkopuolelle.

Perinneaineistossa mainintoja on lähes kuusisataa, kun taas arkeologisia kirkkoihin ja hautausmaihin kohdistuneita tutkimuksia on tehty lähes kolmesataa.⁴ Ajallisesti arkeologisten esinelöytöjen ja perinneaineiston välillä on aikakatkos. Suurin osa löydetyistä arkeologisesta materiaalista on ajoitettu 1600- ja 1700-luvulle, kun taas perinneaineisto on kauttaaltaan nuorempaa.

Perinneaineiston kerääjiä Suomessa on useita. Suomessa kansankulttuurin tallentamisen aloitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS), ja vuonna 1847 se aloitti kansanperinteen joukkokeruun. 1880-luvulla ryhdyttiin vakinaisen tiedonantajaverkon perustamiseen. Vaikka alkuaikojen keruutoiminta oli pitkälti sivistyneistön hallussa, alkoi 1870-luvulta lähtien kerääjien riveihin tulla myös kansankerääjiä.⁵ Sanakirjasäätiö (SS) puolestaan perustettiin vuonna 1924, ja kansankielen tallentamisen lisäksi se toimitti myös laajoja asiatiedusteluja. (Anttila 1968: 4–6, 14–15; Leimu 2005: 78–79.) Näiden arkistojen lisäksi Museoviraston keruuarkisto ja Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen kansatieteellisten kokoelmien aineistoja (TYKL) on käytetty työssä. Suomen Muinaismuistoyhdistys aloitti keruutoimintansa vuonna 1870 ja sen seuraajana Museovirasto jatkaa keruutyötä edelleen. Turun yliopiston kansatieteellisiä kokoelmia alettiin kartuttaa

³ Esim. Hailuodosta Paavola 1995a, Espoosta Hiekkänen 1988a, Rengosta Hiekkänen 1993, Helsingin Vanhakaupunki Heikkinen 1994, Keminmaan kirkkohaudat Joona & Ojanlatva 1997, Kempeleen kirkkohaudat Joona et al. 1997.

⁴ Näistä kaikissa ei ole tavattu hautoja.

⁵ Niin sanotut kansankerääjät olivat perhetaustaltaan tai ammatiltaan maanviljelijöitä tai ruumiillisen työn tekijöitä, jotka olivat käyneet koulua vähän tai ei ollenkaan (Mikkola 2013: 339).

vuodesta 1958 eteenpäin vastaajaverkostolla ja kyselyillä. Tätä vastaajaverkostoa Talve on luonnehtinut sosiaalisesti ja alueellisesti varsin heterogeeniseksi. (Anttila 1968: 6; Talve 1984, 28–30.)

Työtä varten on käyty läpi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunouden arkistossa (SKS KRA) oleva hautauksiin liittyvä materiaali. Jos asiasanana on ollut pelkästään hautaustapa tai hautaus, on maininta tarkistettu. Jos sen sijaan kuvailutekstissä on tullut selväksi, ettei kyseisessä aineistossa kerrota hauta-antimista, ei tekstiä ole käyty läpi. Mukana on aineistoja sekä kerääjäsidoksista, kirkollisen kansanperinteen yleiskyselystä (liite 3), että Samuli ja Jenny Paulaharjun SKS:n kansanrunousarkistossa olevista keräelmistä.⁶ Valtaosa aineistoista on vastaajatietojen perusteella kerätty ruumiillista työtä tekevältä väestöltä.

Museoviraston aineistosta työssä on käytetty Museoviraston Seurasäätiön lehdessä vuonna 1973 julkaistua Pirjo Varjolan kyselyä nro 20:59 *Mitä vainajalle mukaan?* Kyselyssä tiedustellaan erikseen vainajalle mahdollisesti laitettuja esineitä ja ruokia, minkä lisäksi kysytään, jätettiinkö vainajalle esimerkiksi kello ja sormus arkkuun (liite 1). Kyselyvastauksissa tämän voi huomata johdattelevan vastaajia kertomaan etenkin sormuksista, vaikka he eivät olisi aiemmin mieltäneet niitä hauta-antimiksi. (MV K20.) Lisäksi Museoviraston kansatieteellisestä käsikirjoitusarkistosta (MV KTKKA) on saatu sekä yksittäisiä tekstejä että Muinaismuistoyhdistyksen julkaisemaan U. T. Sireliuksen kirjalliseen kyselyyn *Syntymään, lapsuuteen ja kuolemaan liittyvät tavat ja uskomukset* vuodelta 1915 tulleet vastaukset. Kohdassa nro. 96 tiedustellaan erikseen yhdeksän alakysymyksen avulla ”mitä pantiin vainajalle mukaan?” (liite 2).

Sanakirjasäätiön (SS) Maija Juvaksen kysely (1932, *Kuolema*) sekä Turun yliopiston kansatieteellisten kokoelmien (TYKL) kysely (1961), jossa yhtenä kohtana kysytään hautaesineistä, on työekonomisista syistä jätetty tarkastamatta. Samoin Svenska Litteratursällskapet Folkkultursarkivetin (SLS) sisältämät tiedot on jätetty tarkastamatta. Työhön on otettu mukaan vastauksia myös näistä kyselyistä joko

⁶ SKS KRA. Paulaharju, Samuli. 1932, on käyty läpi luvut Ruumiin peseminen, Kalmapaikka, Ruumiin puku, Arkkuun pano ja Varautuminen vainajaa vastaan.

Katiskosken pro gradu -työstä (1976) tai Varjolan artikkelista (1980), jotta saataisiin mahdollisimman kattava kuva hauta-antimista.

Kansatieteellisissä kokoelmissa on runsaastikin esineitä, mutta ei tähän työhön liitettäviä. Kansatieteelliseen esinekokoelmaan päätyäkseen hauta-antimen olisi pitänyt päätyä pois haudasta yksityishenkilön toimesta, tulla kerätyksi ja talletetuksi, ja löytää tiensä keräilijän hoiviin. Perinneaineisto tuntee mainintoja esimerkiksi haudankaivajien löytämistä viinapulloista ja sormuksista⁷, mutta tällaisia mainintoja ei voi suoraan yhdistää arkeologisiin löytöihin. Poikkeuksen tekee Antti Laurosen rahakokoelma, johon osa rahoista on saatu Ilmajoen hautausmaalta maan eroosion tähden. Tiettyjä rahoja ei kuitenkaan voi identifioida hauta-antimiksi löytötietojen puutteellisuuden takia.⁸

Hautausta ja kuolemaa Suomessa on tutkittu jo 1800-luvun puolella. Kansatieteellisestä näkökulmasta kirjoitetut Antero Wareliuksen *Saatanto tuonelaan* vuodelta 1861 ja Matti Warosen *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla* vuodelta 1898 ovat eräitä vanhimpia aihetta käsitteleviä teoksia. Teokset ovat ajalle tyypillistä kuvailevaa tapaintutkimusta (Jetsu 2001: 12–13). Kuten Juha Pentikäinen huomauttaa, kukaan suomalainen kansankulttuurin tutkija Warosen jälkeen ei ole kirjoittanut kokonaista teosta maan kuolemankulttuurista ennen Pentikäistä (Pentikäinen 1990: 7), vaan tutkimuksessa on keskitytty lähinnä yksittäisiin osiin eikä koko maata kattavia tutkimuksia opinnäytetöitä lukuun ottamatta ole tehty (Kykyri 1987: 8). Uudella otteella aihepiiriä tarkastelee Riku Kauhanen artikkelissaan arkeologian ja folkloristiikan yhdistämisestä triangulaatiolla. Kauhanen (2015) on tutkinut haudoista vainajien läheisyydestä löytyneitä kiviä sekä arkistomainintojen että arkeologisten löytöjen perusteella. Esimerkkinä laajemmista viime vuosikymmenten tutkimuksista voi mainita Pentikäisen *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista* (1990) sekä Laura Jetsun (2001) *Kahden maailman välillä: etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*.

⁷ Esim. SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 60:173. 1938. Kuhmoinen; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 312. 1952. Hongonjoki. Tapahtui 1911; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Harju, Otto 3085. 1946. Rautalampi; SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3485.

⁸ Ilmajoen museo. Antti Laurosen rahakokoelma.

Suomessa hautatutkimusta edistivät arkeologian puolella Juhani Rinteen tutkimukset 1900-luvun alussa. Kirkkoarkeologisen tutkimuksen lisäksi pohdittiin esimerkiksi Suomen kristillistymistä (kts. esim. Cleve 1948; Kivikoski 1955). Euran Luistarin kalmiston löytyminen 1969 toi aivan uutta perspektiiviä hautatutkimukseen. Paula Purhosen väitöskirja *Kristinuskon saapumisesta Suomeen* vuonna 1998 jatkoi osaltaan tätä perinnettä, joskaan ei kovin perusteellisesti. 2010-luvulla hautauksia on tutkinut esimerkiksi Anna Wessman (2010) väitöskirjassaan *Death, Destruction and Commemoration: tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*.

Suomessa ensimmäisiä hauta-antimien tutkimukseen keskittyneitä artikkeleita on Varjolan (1980) *Vainajan matkavarusteista*. Varjola käsittelee aihetta kyselyaineistojen perusteella, mutta tuo mukaan myös huomionsa arkeologisesta löytöaineistosta, joka voi sopia hauta-antimiksi. Markus Hiekkänen on julkaissut kaivauksistaan Espoon ja Rengon kirkoissa teokset, joissa käsitellään myös kirkkohautauksia (Hiekkänen 1988a; 1993). Kirsti Paavola on puolestaan liseniaatintyössään (1995a) käsitellyt kattavasti Hailuodon kirkkohautaukset ja väitöskirjassaan Pohjois-Pohjanmaan kirkkohaudat (1998).

Viime aikoina kirkkohaudat ja kirkkomaat ovat olleet lisääntyneen mielenkiinnon kohteina arkeologian piirissä Suomessa. Turussa pro gradu -töitä on tehty kirkkojen ja kirkkomaiden helmilöydöistä (Väänänen 2006) ja sukuhaudoista (Vanhakylä 2007) sekä kaivausmetodimuutosten yhteydestä esinelöytöihin (Alén 1998). Oulun yliopistossa on valmistunut pro gradu -työ Oulun tuomiokirkon kirkkotarhan päähine- ja hiuskoristelöydöistä (Palomaa 2012) ja Helsingin yliopistossa on tehty pro gradu -työ kirkkojen rahalöydöistä (Ehrnsten 2012). Museovirasto julkaisi viimein vuonna 2011 *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät* -oppaan (Salo & Niukkanen 2011). Useita arkeologien kirjoittamia artikkeleita Suomen alueen kansanuskon materiaalisesta kulttuurista on myös viime vuosina julkaistu (esim. Hukantaival 2007, 2013, 2015; Herva & Nurmi 2009; Herva & Ylimaunu 2009; Harjula 2015).

Kansatieteelliset hautausta käsittelevät pro gradu -työt ovat hiukan vanhempia (Katiskoski 1976; Kykyri 1987). 2000-luvulla on puolestaan käsitelty esimerkiksi uskonnottomien hautausta (Varmio 2000; Vuori-Mattila 2008) Niiden lisäksi

Talveen *Suomen kansankulttuuri* esittelee hauta-antimia kansanperinteen valossa. Janne Vilkuna (1992) puolestaan on väitöskirjassaan tutkinut hautauskulttuuriin olennaisesti liittyvää karsikkopuukulttuuria. Ruotsalaista kansatieteellistä tutkimusta hautauksista edustaa Louise Hagbergin (1937) kattava, mutta yleispiirteinen *När döden gästar* ja samoja aihepiirejä käsittelevä Göran Lindahlin (1969) *Grav och rum*. Hiukan uudempaa arkeologista tutkimusta edustaa Jonssonin (2009a) *Practices for the Living and the Dead*. Vaikka työt tutkivatkin ruotsalaista hautausperinnettä, ne ovat oleellisia, koska niissä on käsitelty kuolemaan ja hautaukseen liittyviä teemoja, joista suomalaisessa tutkimuksessa on kirjoitettu vain hajanaisesti.

Kansatieteen ja folkloristiikan tutkimuksen piirissä muistitietotutkimusta käsitellään kattavasti kokoomateoksessa *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä* (toim. Fingerroos et al. 2006). Teemallisesti samankaltaista perinneaineistoihin nojaavaa uudempaa tutkimusta edustaa folkloristiikan puolelta Kaarina Kosken *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä* (Koski 2011), jossa perehdytään laajemmin suomalaiseen kuolemaan liittyvään uskomusperinteeseen.

Koska hauta-antitapa on jatkunut niin lähelle nykyaikaa, on sitä tutkittaessa otettava eettiset kysymykset huomioon tarkasti. Tutkimuksen aikarajoituksen puitteissa voidaan puhua niinkin nuorista kuin 1900-luvulla menehtyneistä vainajista. Tällaisilla vainajilla voi olla elossa olevia sukulaisia, jotka ovat eläneet samaan aikaan vainajien kanssa. Tämä tietysti on omalta osaltaan mahdollistanut muistitiedon keräämisen näinkin hyvällä menestyksellä. Työn puitteissa ei kuitenkaan ole ollut mahdollisuutta kajota fyysisesti hautauksiin ja tiedonantajien tietoja on käsitelty arkistojen tietosuojakäytänteiden mukaisesti. Aiheeseen liittyvistä ongelmista tulee kuitenkin olla tietoinen, etenkin, jos nuorempia vainajia voidaan jossain yhteydessä tutkia. Esimerkiksi Paavola (1995b) ja Helena Ranta (2011) ovat ottaneet kantaa hautakaivauksiin liittyviin eettisiin ongelmiin.

Eettistä pohdintaa vaatii myös perinneaineiston kerääjien identifiointi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kerääjäsidoksien kohdalla on työssä mainittu kerääjän nimi, mutta ei mahdollisten vastaajien. Kyselyiden vastauksiin viitataan arkistojen omilla diaarinumeroilla. Näin toimitaan, jotta vastaajien anonymiteetti säilyisi. Kati Mikkola (2009) on pohtinut kansanperinteen kerääjien anonymiteettiä uutuuksien vastustusta käsittelevässä väitöskirjassaan. Hän on viitannut käyttämänsä kyselyn

vastaajiin heidän nimillään, minkä lisäksi käyttänyt myös henkilöiden arkistoon lähettämiä elämäkertoja sekä heidän arkiston kanssa käymäänsä kirjeenvaihtoa saavuttaakseen yleensä nimettömät ”kansan äänet”. Vaikka tämä tehdään positiivisessa hengessä vastaajien työtä kunnioittaen, voidaan silti pohtia, onko ratkaisu eettisesti oikein. Kyse on kuitenkin arkistoon tutkimustarkoitukseen lähetetystä aineistosta, johon ei ole asetettu julkaisukieltoja. (Mikkola 2009: 28–33.) Tässä työssä ei ole myöskään maininnut vastauksissa mainittuja nimiä. Kerääjien nimet mainitaan, koska kieltoja julkaisemiseen ei ole, he välittävät lähinnä muilta kuulemaansa perinnetietoutta, eikä kansanrunousarkisto ole nähnyt tarpeelliseksi suojata heidän identiteettiään diaarinumeroiden avulla.

1.4 Tutkimusteoria

Työssä sekä arkeologinen että kansatieteellinen tutkimus toimivat yhdessä. Vaikka arkeologit monesti nähdään kirjoittamattomien kulttuurien tutkijoina, he eivät ole hylänneet kirjallisia kulttuureita, ja historiallisen ajan arkeologia on jatkuvasti kasvattanut suosiotaan (kts. esim. Andrén 1997; Haggrén 2011). Kulttuuri ei kuitenkaan ole vain materiaalinen ilmiö, eikä esineitä tutkittaessa saa unohtaa esimerkiksi käyttäjien niille antamia merkityksiä. (Lönnqvist 1992: 18; Lehtinen & Sihvo 2005: 228; Sipiläinen 2002: 16.) Arkeologeille esineet ovat aina olleet tärkeitä, mutta pääasiassa niitä on käsitelty funktion, ajoituksen tai tyylin kautta, eikä pidemmälle vietyihin tutkimuksiin ole useinkaan ollut mahdollisuutta. 1980-luvulta lähtien esinebiografian kautta on kuitenkin kiinnitetty huomiota siihen, että esineet ovat olennainen osa ihmisten toimintoja ja ajan kuluessa sekä ihmiset että esineet ovat jatkuvassa muutoksessa, jossa toinen vaikuttaa toiseen. Jos esineet kokoavat itseensä historiaa ajan mittaan, tulisi ihmisten ja esineiden välisien suhteiden selvittämisen onnistua purkamalla objektin historia. (Gosden & Marshall 1999: 169; Joy 2009: 540.) Erityisesti hauta-antimia tutkittaessa esineen funktio on muuttunut mahdollisesta käyttöesineestä joksikin merkitykseltään aivan muuksi. Päälimmäisenä prioriteettina ei ole enää esineen toimivuus, vaan se mitä esine edustaa kuoleman jälkeen.

Aiheen valitsemiseen vaikutti tietoisuus siitä, että jo kaivettua ja siten osin tuhoutunutta aineistoa niin varastoista kuin arkistoistakin on tarpeen käydä läpi mahdollisimman huolellisesti, jotta se ei huku uudemman informaation alle. Myös

tutkimuksen monitieteellisen otteen toivotaan tuovan lisäinformaatiota aiheesta. (Kts. esim. Eskola & Suoranta 2008: 117–119.) Arkeologiassa on totuttu siihen, että lähteet ovat hajanaisia ja pitkällekin vietyjä tulkintoja on joskus tehtävä. Perinneaineistosta arkeologit saavat tietoa erilaisten esineiden käytöstä ja valmistuksesta. Tällaiset esineet voivat muuten jäädä tunnistamattomiksi fragmenteiksi.

Tässä työssä käytetään suoraa historiallista analogiaa apuna hahmotettaessa mennyttä yhteisöä ja sen henkistä kulttuuria. Kulttuurintutkimuksen pohjana on ajatus perinteen jatkuvuudesta sen ollessa samalla dynaamista. Etnografista analogiaa onkin käytetty arkeologian piirissä jo 1800-luvulta lähtien ja Suomessa sitä on hyödynnetty nimenomaan kivikauden tutkimuksessa. Esimerkiksi saamelaistutkimuksessa metodilla on saavutettu viime aikoina hyviä tuloksia.

Koska työssä on aineiston puolella aikakatkos muistiinmerkityn perinneaineiston ja arkeologisten hauta-antilojtojen välillä, pyritään analogiaa, eli samankaltaisuutta apuna käyttäen saamaan tämä väli umpeen. Tarkoituksena ei ole mitätöidä vuosisatojen ajallista eroa, vaan tapauskohtaisesti yhdistää vanhempaa ja nuorempaa luterilaista aikaa Suomessa. Koska hauta-antimien antaminen vainajalle on ainakin satunnaisesti säilynyt hautalojtojen ja perinneaineiston todistamana tapana ainakin 1600-luvulta 1900-luvun alkuun, voidaan analogiaa käyttämällä saada selvyys myös sellaisten hauta-antimien käytöstä, joiden kohdalla kirjallinen ja esineellinen lähdemateriaali ei ole samanaikaista. Kansankulttuurin muutoksista huolimatta kyetään analogian avulla yhdistämään 1900-luvun puolella kerätty kirjallinen lähdemateriaali jopa 1600-luvulle ajoittuviin esineisiin. Merkityssisällöt ovat toki jossain määrin vaihdelleet esimerkiksi paikkakunnittain samoin kuin kulttuurisestikin, mutta analogia on tässä tapauksessa siinä määrin vahva, että sen avulla kyetään tekemään johtopäätöksiä. Kaiken kaikkiaan käytettävissä on kuitenkin myös silminnäkijäkertomuksia, jotka voivat vahvistaa tutkimuksessa tehtyjä analogioita. Analogian käytöllä saadaan summittainen kuva siitä, miten jokin havainto voi liittyä yhteisöön ja sen toimintaan. Ajallisella erolla tehdyt analogiat saattavatkin olla huomattavasti tarkempia kuin kaukana toisistaan sijaitsevien paikkojen avulla tehdyt analogiat, kunhan ajallinen katkos otetaan huomioon. (Kaliff 2007: 33, 35–36; Lavento 2008: 182–183; Jonsson 2009a: 110–111.) Anders Kaliffin sanoin ”*For better or worse, we can never liberate ourselves from our own*

unconscious analogies, but we supplement them with consciously chosen analogies.”
(Kaliff 2007: 35.)

Jonsson on ruotsalaisia muistitietoaineistoja tutkiessaan joutunut pohtimaan analogian käytön ongelmia yhdistettäessä arkeologisia ja etnologisia aineistoja. Varovaisuutta on noudatettava ja tulkitsijan on oltava tietoinen siitä mahdollisuudesta, että tekojen takana vaikuttavat aikomukset ovat voineet varioida sekä ajassa että paikassa. Jonsson kuitenkin on sitä mieltä, että yhdessä nämä tieteenalat voivat osittain selvittää nämä ongelmat. Arkeologisilla löydöillä voidaan varmistaa tai hylätä etnologisen lähteen kuvaama ilmiö ja etnologia puolestaan voi tarjota tulkintamalleja arkeologisiin löytöihin, joiden merkityksestä ei olla varmoja. Toisaalta Jansson myös luottaa arkeologisten ja osteologisten menetelmien ratkaisevan sellaisiakin kysymyksiä, joihin etnologia yksin ei voi vastata. (Jonsson 2009a: 151.)

Myös esinebiografian avulla kyetään tarkastelemaan suhteita ihmisten ja objektien välillä. Biografian käytöstä kirjoitti ensimmäisen kerran Igor Kopytoff (1986), joka ehdotti, että objektien elämäkerta on mahdollista kirjoittaa samoin kuin ihmistenkin seuraamalla niitä syntymästä elämän kautta kuolemaan. Kun objekti tuotetaan, se syntyy. Elämänkaarensa aikana se liittyy tiettyihin suhteisiin ja kuollessaan se ei enää ole osallinen niihin. (Myös Holtorf 1998: 23; Joy 2009: 540.) Suuri osa esinebiografisesta tutkimuksesta keskittyy esineiden vaihtokulttuurin ympärille. On kuitenkin todettu, että muukin kuin vaihtokulttuuri voi muuttaa esineiden merkityksiä ja luoda niille elämäkertoja. Yksi tällainen esimerkki on seremoniallinen toimitus. (Gosden & Marshall 1999: 174–175; Joy 2009: 544.) Hauta-antimien laitto vainajan mukaan voidaan nähdä tällaisena toimituksena.

Kansanuskon ja -kulttuurin vaikutusta luterilaiseen hautaukseen ja kuolemankulttuuriin tulee myös tarkastella. Kansankulttuuri on kansan, ihmisryhmän, toimintamalli. Talven sanoin: ”*Suomen kansankulttuuriin kuuluvat kaikki ne tiedot ja taidot, menetelmät ja välineet, jotka ovat tehneet kansan toimeentulon ja elämän tässä maassa eri aikoina mahdolliseksi.*” (Talve 1990: 5.) Kyseessä olevan kansan elämäntapa muodostaa kansankulttuurin. Kulttuuri voidaankin nähdä ihmisten jakamien käsitysten, arvojen ja merkitysten kenttänä, joka vaikuttaa esimerkiksi sosiaaliseen kanssakäymiseen (Ehn & Löfgren 2001: 9).

Kansanuskossa valtaosa yhteisöstä päättää jotkin arvot tai normit päteviksi, jolloin niihin voidaan kollektiivisesti luottaa, vaikka kaikki yhteisön jäsenet eivät jakaisi tätä käsitystä. Kansanuskossa kyse ei ole vain yliluonnollisten voimien hallitsemisesta, vaan se käsittää paikalliseen elämäntapaan liittyviä arvoja, normeja ja sosiaalisia tapoja. Suomi on kuulunut läntisen kirkon piiriin keskiajalta lähtien, minkä tähden kristillisten aineiden erottaminen kansanuskosta on vaikeaa, jopa mahdotonta. Tämän lisäksi kansanusko varioi huomattavasti kirjauskontoa enemmän eri paikkakunnilla. (Koski 2011: 15–17.) Kaliff on puolestaan huomauttanut, että moni kansanuskon erityisesti kuolemaan ja hautaukseen liittyvistä toiminnoista juontaa juurensa pitkään samoilla tavoilla toimitetuista kulttiteoista (2007: 36). Nämä teot hoiti lähinnä pappi, joka puolestaan ei varsinaisesti kuulunut kansankulttuurin piiriin. Samoin kristinusko on vaikuttanut kansanuskoon. Vesa-Pekka Herva ja Timo Ylimaunu puolestaan tuovat esiin, että kansanuskomukset ja kristinusko olivat eriytyneet koskemaan elämän eri аспекteja, eivätkä olleet varsinaisia kilpakumppaneita, mikä voi osaltaan selittää kansanuskon säilymisen kristinuskon rinnalla niin pitkään. ”*Thus, people could regard themselves as perfectly good Christians, as far as they understood it, and still take the richness of the lived-in world for granted.*” (2009: 239; kts. myös. esim. Johanson & Jonuks 2015: 118.)

Myös hauta-antimien ritualisaatiota on hyvä tarkastella. Catherine Bell (1992) huomauttaa, että rituaalin sijasta ritualisaation tulisi olla tutkimuksen fokuksessa. Rituaali sisällyttää itseensä monia eri asioita, jotka ovat erityisen tärkeitä noukittu elävästä elämästä, ja niille on annettu virallisempi merkitys. Ritualisaation tutkiminen rituaalin sijaan osoittaa, kuinka rituaali erottaa itsensä muista käytänteistä ja mitä se saavuttaa tekemällä niin. (Bell 1992: 89–91.) Hauta-antimien laitto voidaan nähdä rituaalina, joka liittyy sekä viralliseen kristinuskoon että kansanuskoon. Se on kansanomaisesta elämästä poimittu tapa, jolle on annettu rituaalimerkitys vainajan auttamiseksi, varallisuuden säilyttämiseksi tai poissa pitelemiseksi. Se, kuinka tämä tapahtuma on ritualisoitunut, auttaa hahmottamaan koko aihepiiriä, joskin lopulliset tulkinnat on tehtävä aineiston perusteella.

Työssä käytetty aineisto on saatu valmiina arkistoista, eikä sitä ole erikseen tätä työtä varten kerätty. Näin ollen vastauksia ei ole voitu täsmentää koskien nimenomaan tämän työn aihetta, vaan aineisto on otettava vastaan sellaisena kuin se on. Työ on

aineistolähtöinen. Etnologi Bo G. Nilsson onkin huomauttanut, että käytettäessä vanhaa arkistoinesta uusissa tutkimuksissa, on huomioitava sen menneisyys. On tunnettava sekä olosuhteet, joissa aineisto on tuotettu, että kyttävä luomaan kuva yhteiskunnallisista prosesseista ja ilmiöistä, jotka vaikuttavat aineistoon. (Nilsson 1996: 26; Korkiakangas 2005: 138; kts. myös Kirveennummi & Räsänen 2005.)

Sanakirjasäätiön Maija Juvaksen *Kuolema*-kyselyyn (1932) vastanneista vanhimmat ovat syntyneet 1830-luvulla ja pääosa vastanneista (noin 80 prosenttia) vuosina 1850–1880 (Kykyri 1987:6). Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkistoista löytyneet maininnat hauta-esineistä ovat lähinnä vuosien 1860–1890 välillä syntyneiden antamia. Koska suurin osa vastaajista kertoo tavasta, joka on loppunut ennen kyselyhetkeä, on tieto usein joko heidän lapsuudestaan tai vanhempien/isovanhempien välittämää. Kulunut aika voi vaikuttaa vastausten tarkkuuteen huomattavasti, minkä lisäksi muistitietoon on esimerkiksi saatettu sulauttaa kertomahetkeen liittyneitä selitysmalleja. Taina Ukkosen sanoin ”...muistitietoaineistot eivät sellaisenaan ole tosiasioita menneisyydestä, vaan pikemminkin eri tavoin värittyneitä tai vääristyneitä väitteitä” (Ukkonen 2006: 188). Muisti- ja muisteluaineistoja on suomalaisessa kulttuurin- ja perinteentutkimuksessa alettu problematisoida kuitenkin vasta 1990-luvulla (Korkiakangas 2005: 130). Perinnetietoja on siirretty seuraaville sukupolville sekä suullisesti että käytäntöjen kautta. Monesti informantit kuitenkin vain muistavat nähneensä jotain laitettun arkkun ilman, että kukaan olisi avannut heille tavan tarkoitusta. Merkityssisältö on siis saattanut jäädä siirtämättä, vaikka itse tapa olisikin jatkunut. Tämä tulee ottaa huomioon vastauksia analysoitaessa: koska tapa on merkityssisältöinen rituaalinen perinne, ja koska vain aiempien sukupolvien siirtämä tapa ilman varsinaista tunnettua sisältöä? 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Suomen maaseutu joutui osittaiseen ristiriitaan vanhojen ja uusien ajattelutapojen välillä. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kyselyissä pyrittiin keräämään nimenomaan vanhaan elämäntapaan liittyntä perinnettä. Silti vielä 1960-luvullakin talteen saaduista uskomustarinoista voi havaita esimodernin maalaisyhteisön perustavanlaatuisen vaikutuksen. Uskomusperinne on myös näissä yhteisöissä ollut osa sitä kollektiivista symboliuniversumia, jolla esimerkiksi epätavallisia kokemuksia on selitetty. (Koski 2011: 65, 69.) Sosiaalinen muistaminen tukee myös yksilön omia muistoja. Myös työssä käytetty arkeologinen aineisto on kerätty

vuosien saatossa vaihtuvissa yhteiskunnallisissa oloissa. Informaatio kattavuus on tapauskohtaista.

Koska työssä yhdistellään monenlaisia aineistoja, voidaan puhua aineistotriangulaatiosta. Vaikka sitä on kritisoitu erilaisten lähteiden kyvystä vastata tutkimuskysymyksiin, on sitä käytetty onnistuneesti etnologian ja antropologian parissa. Etenkin ajallisesti pitkän jakson kattavissa tutkimuksissa erilaisten aineistojen yhdistely on nähty hyödylliseksi tiedon saavuttamisen kannalta. Tässä työssä aineistotriangulaation keskiössä ovat arkeologiset lähdeaineistot ja perinneaineisto, joka sisältää kyselyitä, haastatteluita, silmännäjäkuvauksia sekä tilastointia. Aiheen ollessa näin monimuotoinen, on aineistoa kyettävä yhdistelemään mielekkäiden tulosten saavuttamiseksi. (Korkiakangas 2005: 139; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006; Eskola & Suoranta 2008: 68–71.)

Historiallinen, sosiaalinen ja kulttuurinen muisti tulee ilmi yksilön muistin kautta. perinneaineistoa tutkittaessa on pidettävä mielessä, että yksilölliset kertajat kartuttavat aineistoa, jonka kautta on mahdollista saada kokonaisvaltaisempi kuva kulttuurista ja sen toimijoista. Kulttuuri ei elä ilman sen kollektiivisia käsityksiä ja arvoja tunnustavaa ihmisjoukkoa. Kollektiivinen ja yksilöllinen muisti ovatkin osittain päällekkäisiä ja toisiinsa vaikuttavia tapoja muistaa menneisyys. (Korkiakangas 2005: 129, 132, 137.)

2 Tutkimushistoria ja konteksti

2.1 Kristillisten hautausten tutkimus

Arkeologinen kirkko- ja hautausmaatutkimus on pitkään ollut muiden kuin ammattiarkeologien harteilla. Esimerkiksi taidehistoriallisen tai arkkitehtonisen koulutuksen saaneiden tutkijoiden mielenkiinto historiallisen ajan hautakontekstien tutkimusta ja säilytystä koskien on ollut vähäistä ja haudat on monesti nähty sekundääriaineistoina (kts. esim. Paavola 1995a: 6). Suurinta huomiota hautakonteksteista ovatkin nauttineet sukuhaudat. Vasta viime vuosikymmeninä rakennushistoriallinen tutkimus on antanut sijaa myös muulle tutkimukselle.

Wessman esittää suomalaisen esihistoriallisen hautatutkimuksen olleen pitkään painottunut hautojen esineisiin ja vasta viime vuosina tutkimuskenttä on laajentunut

hautausrituaaleihin, ideologioihin ja erilaisiin hautaamiseen liittyviin käytänteisiin (Wessman 2010:40). Jetsu (2001: 16) puolestaan huomauttaa vuosituhannen vaihteen tutkimuksen keskittyneen kuolemantutkimuksen sijaan kuoleamisen tutkimukseen. Arkeologian mahdollisuuksia vastata uskontoa koskeviin kysymyksiin on myös kritisoitu (kts. esim. Purhonen 1998: 20; Jonsson 2009a: 21). Antti Lahelma on huomauttanut, että 1980-luvun lopulta noussut kiinnostus uskontoa kohtaan arkeologian kentällä on syntynyt lähinnä postprosessualistien toimesta. Vielä 2000-luvullakin uskonnon ja arkeologian suhde on ollut ongelmallinen ja väärinkäsitysten täyttämä ja uskontoa arkeologisessa näkökulmassa on käsitelty lähinnä puhuttaessa uhrikätköistä, muinaistaiteesta ja hautaustavoista. Uskontoa on usein käytetty selittämään funktioltaan epäselviä toimintoja ja esineitä, mikä on ollut omiaan vähentämään arkeologien kiinnostusta uskonnon tutkimiseen. Tästä perinteestä huolimatta uskonto on kuitenkin noussut huomionarvoiseksi tutkimuskohteeksi arkeologiassa viime vuosina. (Lahelma 2008: 49.) Kuolema tutkimuskohteena on 1970-luvulta lähtien nostanut uudenlaista mielenkiintoa eri aloilla. 1980-luvulla kulttuurinen kuolemantutkimus rikastui naistutkimuksen avulla, ja 1990-luvulla uudesta mytologian tutkimuksesta. (Jetsu 2001: 15.)

Aika, raha ja muinaismuistolain monitulkintaisuus kirkollisia kohteita tutkittaessa ovat olleet monen perusteellisen tutkimuksen tiellä (kts. esim. Hiekkanen 2006a). Lisäksi merkittävä osa kirkkojen sisällä tehdyistä tutkimuksista ja kaivauksista on tehty joko 1920-luvulla tai kiinnostuksen kasvettua restaurointia kohtaan 1950-luvulla. Näiden ajanjaksojen menetelmät ja dokumentoinnin puute eivät olleet omiaan edesauttamaan arkeologista esinetutkimusta (kts. esim. Paavola 1995a: 5–6; Alén 1998: 5). Suomessa tieteellinen kirkkoarkeologinen toiminta alkoi 1870-luvulla. Tämän aikaisissa inventoinneissa keskityttiin kuitenkin yleensä keskiaikaiseen kirkkotaiteeseen ja harvat kaivaukset suoritettiin amatöörimäisesti luostarilaitokseen liittyvissä kirkkoissa. Rinne kokeili uusia kaivaustapoja 1900-luvun alun jälkeen, ja myös käyttökirkkojen lattioiden alusia ryhdyttiin tutkimaan. Näitä uusia kaivaustapoja ei kuitenkaan otettu käyttöön vuosikymmeniin. Kaivaukset olivat 1960-luvulle saakka heikosti dokumentoituja ja toteuttamistavoiltaan usein kyseenalaisia, minkä lisäksi esineitä vain harvoin otettiin talteen. Hautoja on kyllä dokumentoitu erityisesti kirkkojen lattiankorjaustöiden yhteydessä, mutta rutiininomaisesti niitä ei ole tutkittu. (Knapas 1983: 221–226; Paavola 1995a: 5–6;

Hiekkanen 2006a.) Hautakaivaustutkimusmenetelmät ovat kuitenkin 1980-luvun alkupuolella tapahtuneen laadullisen muutoksen jälkeen kehittyneet huomattavasti viimeisen kymmenen vuoden aikana, joskin tutkimukset ovat useimmiten edelleen pelastuskaivauksia. Tämä näkyy muun muassa siinä, että Museovirasto julkaisi vuonna 2011 oppaan hautakaivausmenetelmistä. Tällaisen oppaan olemassaolo voi yhdenmukaistaa hautakaivauksia niin paljon, kun se vaihtuvissa olosuhteissa on mahdollista.

Kirkkomaita ei ole juuri arkeologisesti tutkittu, koska ne ovat edelleen kirkon hoidossa olevia hautapaikkoja, joita saatetaan käyttää edelleen. Näin ollen ne eivät ole kiinteitä muinaisjäännöksiä muinaismuistolain näkökulmasta (kts. esim. Hiekkanen 2006a: 45). Kirkkomaita on yleensä päästy tutkimaan lähinnä korjaustöiden tai putkirikkojen yhteydessä. Monessa kirkossa on 1900-luvun puolivälin jälkeen päädytty korvaamaan lattia, jouduttu tekemään putkitöitä, asentamaan sähköjä ehkä useastikin ja hoitamaan kirkon salaojajärjestelmät kuntoon. Näissä toimenpiteissä arkeologisella tutkimuksella päästään kiinni vain pieneen osaan hautauksia ja kulttuurikerroksia. Myös Jonsson on Skandinaviaa koskevassa väitöskirjatutkimuksessaan huomauttanut, että useimmat maaseudulla sijaitsevat kirkot ovat usein edelleen käytössä, ja siten tarjoavat arkeologiselle tutkimukselle vain kurkistusreiän kirkkomaihin (Jonsson 2009a: 15).

Arkeologinen aineisto koostuu lähinnä kaivauksien tutkimuskertomuksista ja esinelöydöistä. Mitä lähemmäs nykyaikaa tullaan, sitä informatiivisemmiksi kaivauskertomukset tulevat ja yleensä sitä paremmin on myös perusteltu kaivausmenetelmät. Kirkkojen lattianalaisia hautoja on tutkittu huomattavasti enemmän kuin kirkkomaita. Kirkkomaiden tutkimus on taas monessa kohteessa tehty viimeisen kahdenkymmenen vuoden sisään. Tällöin kaivausmenetelmät ja dokumentointi ovat olleet useasti tutkimuksellisesti korkeatasoisempia kuin vanhat kirkkokaivaukset. Hautausmaita sen sijaan ei Suomessa ole tutkittu tilapäisiä hautausmaita lukuun ottamatta.⁹ Täysin varmoja arkeologisia todisteita hauta-

⁹ Askolan Monninkylän hautausmaa on saattanut liittyä kirkkoon, mutta täyttä varmuutta siitä ei ole (Köngäs 2010).

antimista on hyvin vähän.¹⁰ Suomen alueella on ollut 292 kirkkoihin ja hautausmaihin liittyvää hanketta (pääasiassa kaivauksia, inventointeja, valvontoja ja koekaivauksia) joista osa on suoritettu samoilla paikoilla eri aikoina. Enemmän kuin puolet näistä hankkeista kohdistuu kuitenkin eri kirkkoihin tai hautausmaihin. Tätä työtä varten tutkitun aineiston mukaan luterilaiselle ajalle ajoittuvia kirkkomaita ja hautausmaita on Suomessa tutkittu alle 20 kohteessa, useimpien tutkimusten ollessa lähinnä valvontoja tai pieniä koekaivauksia.¹¹

2.2 Hautaus kirkkoihin ja kirkkomaahan

Kirkon ja hautapaikan yhteys alkaa Suomessa vasta 1200-luvulla, jolloin kirkkotraditio muuttui vuosien 1220–1250 välisenä aikana. Murroksen seurauksena alkoi seurakuntien perustaminen ja kollektiivisten kirkkojen rakentaminen ainakin Varsinais-Suomeen, Hämeeseen, Satakuntaan ja uudisasutusalueille Ahvenanmaalle ja Länsi-Uudellemaalle. Samalla siirryttiin hautaamaan vainajat kirkkoa ympäröivään kirkkomaahan tai kirkkorakennuksen lattiamaahan. Hautapaikka sijaitsi yleensä 1700-luvun loppuun kirkon ympärillä lukuun ottamatta väliaikaisiksi tarkoitettuja hautausmaita¹² tai esimerkiksi epidemian yhteydessä perustettuja kertaluontoisia hautausmaita. (Virkkala 1945: 10–11; Hiekkänen 2000: 18–30; Hiekkänen 2005: 14–15, 157–158; Hiekkänen 2007: 15–16.) Juha Ruohonen on määritellyt kirkon opin mukaiset hautapaikat keskiajalta 1800-luvulle seuraavasti: 1) kirkkoihin 2) kirkkomaihin 3) muihin kristillisiin hautausmaihin sekä 4) kirkollisten

¹⁰ Tässä työssä mainittujen hauta-antimien lisäksi Kirsti Paavola on pohtinut Hailuodon osalta yhden hautauksesta löytyneen lasinpalasen mahdollista funktioita tiimalasina. Hän pohjaa tietonsa Toimi Ahvenjärven haastatteluun 2.2.1995, jossa mainitaan Tornion kirkkohaudoissa kahdella vainajalla olleen tiimalasi. Paavola esittelee kuitenkin löydön ensisijaisesti pikarin palaseksi. (Paavola 1995a: 170.)

¹¹ Askolan Monninkylän vanha hautausmaa, koetutkimus 2010, Hangon Kapalbackan koekaivaus, Hattulan Pyhän ristin kirkon kirkkomaan maansiirtotöissä tehdyt havainnot ja tutkimukset 1938 sekä salaojitukseen ja pintavesi-viemärointiin liittyvät arkeologiset tutkimukset 1975, Hollolan kirkkomaan viemäritöiden valvonnat 1999–2001, Rengon kirkon salaojitustöiden valvonta ja kaivas 2008, Juvan Remojärven Kappelinpellon kirkonpaikan ja hautausmaan kaivaukset 2007, Kemiönsaaren Kyrksundetin kirkkomaan kaivaus 1939, Valkealan Kuivalan Kiperinmäen epävirallisen hautapaikan kaivaus 1971, Mikkelin kirkkopuiston kunnostustöiden valvonta 2003, Oulun tuomiokirkon kaivaus 1996 ja kirkkotarhan kaivaus 2002, Porvoon Pyhän Marian pohjoisseinän ulkopuolen tutkimus 1977, Pälkäneen rauniokirkon ulkopuolisia koekuoppia ainakin vuoden 1998 kaivauksissa, Vaalan Manamansalon kirkkotarhan ja vanhan hautausmaan kaivaus 1989 ja 1991 (käyttö lopetettu viimeistään 1500-1600-lukujen vaihteessa), Vantaan Pyhän Laurin kirkon kirkkomaan kaivaus 2006 – 2007, Vehmaan Laittisten Kappelmäen kirkon ja hautausmaan kaivaus 2002, 2005 ja Helsingin Senaatintorin valvonta 1986, 2002, 2011 ja pelastuskaivaus 2012.

¹² Juha Ruohonen on tutkinut väliaikaisia hautausmaita ja hautasaaria (esim. Ruohonen 2002; 2005a; 2005b & 2010).

hautausmaiden ulkopuolelle (niin sanotut häpeälliset hautaukset) (Ruohonen 2005a: 35). Seurakunnan pääkirkolla eli pitäjänkirkolla oli oma aidattu kirkkomaansa. Sellainen oli useimmiten myös emäseurakunnan alaisuuteen perustetuissa kappeliseurakunnissa. (Hiekkanen 2004: 26.) Kirkkojen lattioiden alla hautaamisesta oli luovuttu pääasiassa jo aiemmin, ja erillisiä hautausmaita oli perustettu yleisemmin 1800-luvulta alkaen.¹³ Lopullisesti kirkon ja hautausmaan laillisen symbioosin rikkoi vuoden 1879 terveydenhoitosääntö, jonka mukaan asutuskeskuksissa sijaitsevat hautausmaat oli lakkautettava ja perustettava uudet kaupungin tai kylän ulkopuolelle. Kaikkialla näin ei kuitenkaan toimittu, ja kirkkomaihin haudataan paikoitellen edelleen. (Lempiäinen 1990: 12; Ruohonen 2005a: 12.)

Vainajien hautauksesta kirkkomaahan tiedetään keskiajalta suhteellisen vähän. Vaikka monia Turun hiippakunnan hautausta koskevia ohjeita ja määräyksiä on säilynyt muun muassa sielunmessuista, hautausmaksuista, kellonsoitosta, hautausaattueesta ja siitä, keitä ei saa kirkkomaahan haudata, ei konkreettisesta hautaustapahtumasta ole juurikaan tietoa. Tärkeimmät ohjenuorat löytyivät kanonisen lain, *Corpus Iuris Canonicin* eri-ikäisistä varsinaisista lakikokoelmista. (Rimpiläinen 1971: 32–57; Nilsson 1989; Paavola 1998: 31.) Vainajat on ilmeisesti keskiajalla haudattu pussimaisissa käärinliinoissa usein ilman arkkua, jota vielä esihistoriallisella ajalla saatettiin käyttää. Arkkuhautaus on Suomessa uudelleen yleistynyt 1500-luvun kuluessa ja viimeistään 1650-luvun jälkeen ollut vallitseva käytäntö. (Kts. esim. Rimpiläinen 1971: 119, 244, 266; Knuutila 1994: 80; Paavola 1998: 154–155; Hiekkanen 1993: 90; 2005: 158; 2006b: 28.) Ilmeisesti tähän vaikutti nopean hautauksen väistyminen hitaamman tieltä uudelle ajalle tultaessa, jolloin pitkät vainajansäilytysajat vaativat suljettua arkkua (Paavola 1998: 154–155). Hautauskulttuuri Suomessa on joka tapauksessa ollut monien normien alainen. Sitä ovat säädelleet sekä kirkko että valtiovalta ja siihen ovat vaikuttaneet myös paikalliset tavat ja tottumukset. (Kts. esim. Paavola 1998: 31.)

¹³ Länsisuomalaisella alueella perustettuja ensimmäisiä hautausmaita olivat Oulun hautausmaa 1781, Vaasan hautausmaa 1783, Tampereen hautausmaa 1784 ja Porvoon sotilashautausmaa 1789. Itäsuomalaisella alueella hautausmaita on saattanut olla aiemminkin. Haminan vuoden 1799 asemakaavassa ei ole hautausmaana käytettyä kirkkomaata, joten hautausmaa on siirretty pidemmälle jo aiemmin. Kuopion hautausmaa on vihitty 1811. (Lempiäinen 1990: 30–31; Gardberg 2003: 64–65.)

Kirkkojen lattian alle hautaaminen juontaa Suomessa juurensa keskiajalta. Keskiajalla ja 1500-luvulla kirkon lattianalunen oli varattu lähinnä hengenmiehille ja valikoidusti maalliselle rälssille, mutta myös muiden säätyjen jäseniä alettiin haudata kirkkojen lattioiden alle. (Riskä 1985: 155–156; Hiekkänen 1988a: 68.) Koska hautaan lopulta pääsi maksamalla, käytettiin yhteisöissä kirkkohautauksia myös sosiaalisen aseman osoittimena (Hiekkänen 1988a: 68). Paavola on kuitenkin huomauttanut, että koska tunnettu lähdemateriaali on suppeaa ja tutkimukset ovat usein keskittyneet kaupunkikirkkoihin, ei kirkkohautautavan volyyymista keskiajalla voida tehdä lopullisia päätelmiä, vaan tapa on voinut olla käytössä yleisemminkin kuin on totuttu ajattelemaan (Paavola 1995a: 26–30).

Suomessa ennen 1700-luvun puoliväliä rakennetuissa kirkoissa on lähes poikkeuksetta kirkkohautoja (Hiekkänen 2005: 157; Niukkanen 2009: 71). Valistuksen ajalla alettiin kiinnittää huomiota tavan huonoihin puoliin, kuten sen vaarallisuuteen kirkkojen rakenteille ja ihmisten terveydelle (Paavola 1998: 12). Vuonna 1783 Kustaa III kielsi uusien kirkkohautojen myymisen, ja vuoden 1822 keisarillinen asetus kielsi kirkkohautauksen kokonaisuudessaan sekä määräsi sulkemaan vanhat kirkkohaudat. (Samling af placater IV 1826, 70–71; Lindahl 1969: 200–204.) Käskyä on ilmeisesti rikottu, koska vielä vuoden 1845 kirkkolakiehdotuksessa mainittiin kiellostasta ja painotettiin, ettei kirkkohautauksista tule sallia kenellekään (Förslag till Kyrkolag 1845, [Förslag till Förordning - -] X. Kap. §.2., 173; Paavola 1998: 43). Kirkkohautauskäytäntö loppui Suomessa alueellisesti eri aikoihin, esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaalla asteittain 1700-luvun puolivälin jälkeen, kun taas Varsinais-Suomessa ja muualla Turun hiippakunnan rintamaiden hierarkkisemmassa yhteiskunnassa tapaa on paikoittain saatettu jatkaa 1800-luvun alkuvuosikymmenille (Paavola 1998: 118–119). Ainakin Pohjois-Karjalassa luopuminen kirkkohautauksista on käynyt helposti yhteiskunnan homogeenisemmän rakenteen vuoksi (Laasonen 1967, 284–285).

Hautautapojen voi katsoa Suomessa vakiintuneen 1600-luvun lopulla, joskin vuosisadan vaihteen nälän, ruton ja isonvihan aiheuttamien poikkeusolojen on katsottu murentaneen hautauskulttuuria. Ruohonen huomauttaa kuitenkin, että kyseessä on osaltaan myös tapaperinne, koska mainintoja luvattomista hautauksista

on pitkin 1600-lukua. Nämä maininnat vähenevät selvästi olojen rauhoituttua 1700-luvun alkuvuosikymmenten jälkeen. (Laasonen 1967: 70–71; Ruohonen 2005a: 35.)

3 Hauta-antimiin vaikuttaneet tekijät

3.1 Vainajan ja hauta-antimien säilyvyydestä

Hauta-antimien säilyvyyteen vaikuttavat monet seikat. Ensinnäkin itse antimien materiaali asettaa rajoituksia niiden säilyvyyteen. Toisekseen haasteita asettaa maaperä, johon ne ovat joutuneet. Hautoja on tyhjennetty, uudelleenmyyty ja tehty toistensa päälle, kirkkoihin on asennettu uutta tekniikkaa ja lattiaita korjattu. Irtolöytöjä on kaiken tämän toiminnan jälkeen yleensä mahdotonta yhdistää jälkikäteen mihinkään hautaukseen. (Varjola 1980: 119.) Hauta-antimet laitettiin yleensä vainajan mukaan arkkuun. Arkkua vainajineen voidaan ajatella suljettuna kokonaisuutena, jonka sisältö on kuulunut vainajalle, ja sitä ympäröivä kulttuurikerros rajoittuu hautaan. Hautauksesta voi usein havaita, onko se alkuperäisellä paikallaan, vai onko sitä liikuteltu. Tällöin myös suljettu kokonaisuus on häiriintynyt, eikä kaikkia arkussa olevia löytöjä voi enää aukottomasti yhdistää vainajaan. Hautauksen lähimaastosta löytyneet esineet voivat olla alun perin haudasta, mutta sen todentaminen on usein mahdotonta haudan häiriintyneen luonteen vuoksi. (Kts. esim. Paavola 1998: 168–172; Suhonen 2008: 138.) Hautauksen stratigrafian tulkinnan vaikeudesta ja potentiaalisista tutkimustavoista on kirjoittanut esimerkiksi Jonsson (2015). Myös kohteen yleinen historia ja tutkimushistoria on otettava huomioon. Glasberg huomauttaakin, että vaikka arkeologit esihistoriallisilla kohteilla ajattelevat hautaukseen kuuluvan jo tuhoutunutta orgaanista materiaalia, ei tällaista oletusta yleensä ole tehty historiallisen ajan hautauksia tutkittaessa (1998: 124).

Salaojien asentaminen kirkkoihin on muuttanut monessa kohteessa maaperän kosteustasapainoa, minkä lisäksi esimerkiksi lattian aluskatteen vaihto on voinut hävittää kokonaisia hautauksia. Erilaiset hautaan liittyvät artefaktit säilyvätkin parhaiten, kun ne liikkuvat mahdollisimman vähän, eikä niihin kohdistu suurta pieneliötoimintaa. Vainajan pehmytkudokset säilyvät parhaiten kosteahkossa savipitoisessa maaperässä, kun taas luiden säilymistä edesauttaa kuiva hiekkapitoinen maaperä, erityisesti jos siinä on kalkkia. Hapen vaikutus vähenee

maahan haudattaessa, jolloin vainajan dekomposatio etenee hitaammin kuin maan pinnalla. (Paavola 1998: 147–149.)

Suomen maaperä on kuitenkin suhteellisen hapanta ja orgaaninen materiaali tuhoutuu helposti. Poikkeuksen muodostaa hiiltynyt orgaaninen materiaali, mutta sitä ei hauta-antimista juurikaan ole tavattavissa. Orgaaninen aines säilyykin parhaiten läheisessä yhteydessä metallin, luun tai muun orgaanisen aineksen lähellä. Metallisuolojen konservoiva vaikutus saattaa ulottua senttien päähän orgaanisesta materiaalista. (Lempiäinen 2011: 65.) Kangaskuiduista villa ja silkki, jotka ovat eläinkuituja, säilyvät suhteellisen hyvin, kun taas pellava kasvikuivutuna on Suomen olosuhteissa monesti täysin tuhoutunutta. (Kuokkanen & Lipkin 2011: 151.) Kirkkohaudat ovat saattaneet säilyä kirkkomaahautoja paremmin kirkkorakennuksen suojaavan vaikutuksen tähden. Rakennus on suojannut hautauksia ainakin jossain määrin lämpötilavaihteluilta, sateelta, ilmankosteudelta sekä puiden juurilta. (Paavola 1995a: 213.)

1700- ja 1800-luvulla olosuhteet kirkkomailla eivät läheskään aina ole olleet vainajan säilymistä kannattavat. Siat ja koirat pääsivät kirkkomaalle kaivamaan luita, joskin niiden sinne pääsyä pyrittiin aidoilla ja lukkarille määrätyillä sakoilla karsimaan. Viranomaismääräykset eivät edistäneet tilannetta suuresti. Kirkkoon haudattuja vainajia siirrettiin monesti niin, että vanhimmat luut siirrettiin ensin kirkon seiniin muurattuihin komeroihin ja sitten erillisiin luuhuoneisiin tai -kuoppiin. Varattomampaa kansanluokkaa haudattiin rivihautoihin kirkkomaalle mahdollisimman tilaa säästävasti. Muistomerkkejä ei ollut tapana pystyttää, jolloin uutta hautaa kaivettaessa vanhoja saattoi hyvinkin tulla vastaan. Kun talvihautoja tyhjennettiin, voitiin luut siirtää yhteiseen luukuoppaan ja arkut polttaa. Talvihautojen käyttö ei rajautunut vain talviin, vaan usein kirkkomaan tilanahtauden tähden niihin laitettiin vainajia niin kauan kuin tilaa oli. Arkkuja on voitu myös laittaa uusiokäyttöön. Mainintoja on tämän lisäksi arkkujen jätöstä maan pinnalle niin, että ne on vain peitetty muualta tuodulla hiekalla. (Virkkala 1945: 19–20, 23–24, 26, 37–38; Paavola 1998: 156, 172, 262; Koski 2011: 103–104.)

Hauta-antimien säilyvyyteen vaikuttaa myös niiden mahdollinen suojattomuus. Kirkkohautoissa esineet ovat voineet olla helpommin saavutettavissa kuin hautausmaalla. Osa haudoista on ollut nähtävyyksiä. Haudankaivajien on raportoitu

löytäneet esimerkiksi viinapulloja. Eräissä tiedonannossa huomautettiin, kuinka haudankaivajilla oli tapana kerätä arvoesineet ja viinat pois hautausmaan vainajilta tietyn ajan jälkeen.¹⁴ Esimerkiksi Turun tuomiokirkon haudoista löytynyttä hopeaa on käytetty kannun tekemiseen. (Männistö 1996: 16–17; Alén 1998: 11.) Voi olla, ettei maaseutuseurakuntien hautoihin haudattu niin arvokkaita antimia, että ne olisivat houkutelleet varkaita.

Esineiden kontekstiinsa sijoittumista on käsitellyt Michael B. Schiffer (1987). Schifferin esittämistä kontekstijoutumisprosesseista ainakin esineiden hylkääminen, hukkaaminen, rituaalinen kätkeminen ja vainajien kohtelu ovat seikkoja, jotka voivat vaikuttaa hauta-antimiksi luokiteltujen objektien todentamiseen. Hyvinkin läheltä vainajaa voidaan löytää hauta-antimeksi sopivia tuotteita, jotka ovat yksinkertaisesti joutuneet hukkaan tai hylätty, ja maan (tai vainajan) siirron yhteydessä ovat kulkeutuneet lähelle hautaa. Erityisesti arkun puuttuminen, tuhoutuminen tai poistaminen vaikeuttaa hautakontekstiin kuuluvien esineiden tunnistamista. Vaikka arkku olisikin paikoillaan, on sinne voinut täyttömaan mukana joutua objekteja, jotka eivät sinne kuulu.

3.2 Ajallinen muutos

Kuolemaan ja vainajiin suhtautuminen Suomessa luterilaisella ajalla pohjautuu moniin eri traditioihin ja koki muutoksia varsinkin 1800-luvulla. Luterilainen hautaustapa perustuu pitkälti katoliseen perinteeseen ja viimeaikaisessa tutkimuksessa on osoitettu, että kirkko on ollut varsin joustava hautaustapojen suhteen (Gräslund 2001: 45; Wessman 2010: 78, viittaa Andersson 2005: 104-109). Suomen alueen kristillistymisestä on ollut vallalla erilaisia teorioita, mutta viimeaikaisen tutkimuksen valossa vaikuttaa siltä, että kristillisiä vaikutteita on tullut Suomen alueelle jo viikinkiajalla ja pohjoismaisissa piispanluetteloissa Suomen piispa esiintyy vuonna 1253, vaikka piispoja on voinut olla jo aiemmin. Tällöin Suomi oli jo osa Ruotsin valtakuntaa. (Heikkilä 2006: 72.) Arkeologinen lähdemateriaali tukee tätä tietoa siten, että jo 1200-luvun alussa hautaukset ovat yleensä itä-länsi-suuntaisia hautoja ilman hauta-antimia (Lempiäinen 1990: 8; Purhonen 1998: 45; Wessman 2010: 78). Turun hiippakunta on ilmeisesti perustettu

¹⁴ SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa.

noin 1225–1250 (Hiekkanen 2002: 488–491; Wessman 2010: 78–79), ja keskiajalla se on kattanut koko silloisen Suomen. Erot ruotsalaisiin kirkon sanelemiin hautauskäytänteisiin nähden voivat olla mahdollisia hiippakunnallisen autonomian tähden, vaikka Turun hiippakunta kuuluikin Uppsalan arkkihiippakuntaan (Rimpiläinen 1971: 34).

Vaikka katolinen kirkko Ruotsissa 1500-luvun kuluessa joutui väistymään muodostuvan luterilaisen tunnustuskirkon tieltä, ei tämä juuri vaikuttanut kansanomaisiin hautastapoihin. Suurin osa muutoksista koski jumalanpalveluksen muotoa ja kieltä sekä sielunmessujen ja -kellojen että aneiden ostamista. Hautastapaan vaikuttivat lähinnä sielunmessujen ja ruumiin vihkimisen kieltö. Sielunmessuja ostamalla omaiset olivat voineet vaikuttaa vainajan kiirastulen pituuteen. Koska kiirastulioppi ei kuulunut luterilaiseen oppiin, eivät vainajat tarvinneet apua siitä selviämiseen. Luterilainen oppi korostikin hautausta eläviä varten tehtynä tapahtumana. Vanhoille katolisille tavoille keksittiin uusia uskonnollisia perusteluita, kuten katolinen kirkko oli tehnyt pakanallisille tavoille kristinuskon Suomeen juurruttamisen aikana. Kirkko painotti sitä, ettei vainajan hautapaikka vaikuta hänen autuuteensa, eivätkä kuoleman jälkeen tehdyt lahjoitukset auta vainajaa, vaan niitä tehdään ”Jumalan käskystä”. 1600-luvun lopulla hautauskirkolla olikin muodostunut suhteellisen lyhyeksi toimitukseksi, johon kuului lähinnä mullanheitto saatesanoineen ja rukous. (Rimpiläinen 1971: 83, 132–133, 147, 173–174, 234–235.)

Muutoksia tapahtui muutenkin luterilaisen ajan hautaustavoissa. 1600-luvulla luovuttiin kristillistä yksinkertaisuutta noudattavasta hautaustavasta ja vainajat ryhdyttiin varustamaan viimeiselle matkalleen ylellisemmin. Luterilaisella ajalla vainajaa säilytettiin pidempään kotona, mistä arkun käytön yleistymisenkin voi osaltaan johtua. Tällöin vainaja oli huomattavasti kauemmin elävien silmien alla, ja hänestä tuli lopulta eräänlainen suvun varallisuutta osoittava näyttelyesine. (Paavola 1995a: 116–117.) Tähän vaikuttaa myös vuoden 1659 kirkkolaki, jossa vainajien säätyerojen näkyminen mahdollistettiin (Glasberg 1998: 121). Ruotsin suurvaltakaudesta on myös voinut olla asian kanssa tekemistä, koska hautauksissa ilmenevä ylellisyys alkoi vähentyä sen päätyttyä (Rinne 1921: 844). Esimerkiksi Kirsti Paavola on todennut Hailuodon kirkkohautoja koskevassa tutkimuksessaan,

että Hailuodossa jalometallilankakoristeiset tekstiilit ovat korostuneemmassa asemassa kuin yleensä vastaavalla ajalla ylellisyysasetusten ja pietistisen maailmankuvan ohjatussa hautauskäytänteitä vaatimattommiksi. (Valk 1994: 73; Paavola 1995a: 166.)

Osaksi kirkon sallivuuden tähden 1800-luvulle tultaessa luterilainen hautaustapa koostuu sikermästä esikristillisiä uskomuksia ja tapoja, katolista perinnettä sekä luterilaista oppia unohtamatta kansanuskon ja tapakulttuurin vaikutusta (kts. esim. Koski 2011: 86). Suomessa traditionaalisen kuolemankulttuurin taustalla onkin ollut yhteisö, jonka jäsenillä on merkitystä myös kuolemansa jälkeen. Elävät ja kuolleet ovat eräänlaisen sosiaalisen vaihdon osapuolia. (Koski 2011: 86). Jälkipolvien tehtävänä on ollut vainajien varustaminen aineellisesti niin, että nämä ovat olleet tyytyväisiä tuonpuoleisessa (Harva 1948: 489–490; Waronen 1898: 6–7).

Kansankulttuuri on nähty suhteellisen yhtenäisenä 1800-luvulle asti. Tällöin erilaiset yhteiskunnalliset muutokset, kuten kansakoulujen perustaminen, sanoma- ja aikakauslehdistön laajentuminen, liikenneyhteyksien parantuminen ja erilaisten yhdistysten ja järjestöjen ilmaantuminen yhteiskuntaan loivat muutoksen perusteet. Maattomien osuus väestöstä kasvoi jatkuvasti. Vanha säätyajattelu ja kirkon keskeinen asema lähtivät murenemaan hitaasti samalla kun ihmisten elinpiiri laajeni oman pitäjän ulkopuolelle. (Pleijel 1970: 19, 27; Talve 1980: 447, 456–458; Koski 2011: 64–65.) Kun Suomesta tuli Venäjän suuriruhtinaskunta vuonna 1809 kiinteä kirkollinen yhteys Ruotsiin katkesi. Nämä muutokset heijastuivat myös hautaustapoihin siten, että vainajaa kohtaan ei tunnettu samanlaista kiitollisuudenvelkaa kuin aikaisemmin. Myös luterilainen kirkko korosti ihmisten kiitollisuutta jumalalle vainajien sijaan. 1900-luvulle siirryttäessä vainajilla ei Suomessa enää koettu olevan vaikutusvaltaa elinkeinoihin, joskin yksittäisten vainajien paluuta saatettiin pelätä. (Koski 2011: 87–88.) Yhteisön kokemasta muutoksesta puhuttaessa tulee ottaa huomioon myös se, että kuolemaa käsittelevät tavat ja uskomukset muuttuvat vielä muutakin tapakulttuuria hitaammin (Talve 1990: 412–415; Laasonen 1991: 236).

Luopuminen hauta-antimista on käynyt asteittain eri paikkakunnilla. Warelius huomauttaa kirjassaan *Saatanto Tuonelaan* (1861) ettei vainajaa enää evästetä, joskaan tapa ei ole vielä kauaa ollut kadonnut (Warelius 1861: 47–48). Paikoin

mainintoja vainajien hauta-antimista on kuitenkin vielä 1900-luvun puolelta (kts. esim. Varjola 1980: 123). Vainajan kuolinpuvun suhteen ajallisen muutoksen paikkakunta- ja ehkä myös sukupolvikohtaisuus näkyy selvästi. Riitta Pylkkänen on Turun tuomiokirkon kuolinpukuja tutkiessaan tullut siihen tulokseen, että vainajat on puettu 1600-luvun loppupuolelle asti juhlapukuun, minkä jälkeen on siirrytty kankaiseen kuolinpukuun, joka verhoiltiin vainajan päälle ja kiinnitettiin nuppineuloin. Tämä tapa puolestaan on hävinnyt 1700-luvulla, kun on palattu keskiajalta tuttuihin käärinliinoihin. (Pylkkänen 1955: 6–15, 29, 36.) Pylkkäsen aineiston puvut kuuluvat kuitenkin pääasiassa pappis- tai porvarisäätyisille henkilöille, joten tavallisen kansan kuolinpukuihin niitä ei suoraan voi verrata (Pylkkänen 1955: 35). Perinneaineiston sisältämistä tiedonannoista saa kuvan siitä, että juhlapuku oli käytössä hauta-asuna vielä 1800-luvulla, paikoin vanhemmilla ihmisillä vielä 1900-luvulla.¹⁵

3.3 Sosiaalinen status

Teollistuminen ja kaupungistuminen alkoivat vaikuttaa Suomen oloihin pikkuhiljaa 1800-luvulla, mutta radikaalisti vasta 1900-luvulla. Koko tutkimusajan Suomi oli agraariyhteiskunta, jossa suurin osa väestöstä asui maaseudulla sekä sai elantonsa peltoviljelystä ja karjankasvatuksesta. Säätyjako oli rajannut eri kansanluokat toisistaan 1800-luvun lopulle saakka. Säätyjä olivat aatelisto, papisto, porvaristo sekä talonpojat. Aatelistosta ja papistosta käytetään tässä yhteydessä termiä yläluokka, kun taas porvaristoon ja talonpoikiin voidaan viitata keskiluokkana. Muut, eli valtaosa väestöstä, jäivät säätyjaon ulkopuolelle.

Henkilön tai suvun sosiaalinen asema saattaa muuttua huomattavasti lyhyenkin ajan sisällä. Siten varmuutta sosiaalisesta statuksesta voi olla vaikea saada hautauksen kautta. Tutkimuksessa tulisikin huomioida hautausten kertovan vainajan ja/tai hänen sukunsa asemasta kuoleman hetkellä, tai siitä millaisen statuksen jäljelle jääneet sukulaiset katsoivat vainajalle sopivaksi. Jonsson huomauttaa, että hautauksien kautta on mahdollista saada käsitys yhteiskunnan sosiaaliseen liikkuvuuteen vaikuttavista kollektiivisista arvoista. (Jonsson 2009a: 22.)

¹⁵ Esim. SKS KRA. Helminen, Helmi 830, 832. 1940. Kuhmalampi.

Säätytietoisuus alkoi vaikuttaa kuolleiden varusteluun erityisesti 1600-luvulta lähtien (kts. esim. Paavola 1995a: 116–117; Männistö 1996: 46–48; Ruohonen 2005a: 25). Varallisuutta ryhdyttiin myös muuten esittelemään hautajaisissa (Kykyri 1987: 107). Tätä ylellisyyttä söi hieman rivihautauksen yleistyminen 1800-luvulla, joskin porvarit alkoivat tällöin siirtyä prameampaan hautaustyyliin. Kun kirkkohautaukset oli lopetettu, eikä lattian alaisiin vanhoihin sukuhautoihin ollut enää asiaa, ryhdyttiin kirkkomaille pystyttämään entistä enemmän perhehautoja vastineiksi vanhoille sukuhautoille. (Pihlman 1988: 26.) Ilmeisesti Ruotsissa oli huomattavasti epätavallisempaa, että alempisäätyisiä haudattiin kirkon sisälle (Hagberg 1937: 255–256). Ainakin Pohjois-Pohjanmaalla ja Lounais-Suomessa kirkkoon on päässyt ennemmin rahan kuin säädyn avulla (Pihlman 1988: 30; Paavola 1998). Esimerkiksi nälkävuosien vaikutuksesta kirkolla oli paineita selittää joukkohaudat ja poikkeavat hautapaikat yhtä kunniallisiksi kuin kirkkomaa. Tätä oli painotettu jo vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, mutta etenkin sosiaalisesti heterogeenisemmillä alueilla vainajan (ja hänen perheensä) status tahdottiin tuoda esiin. (Hagberg 1937: 81–83; Rimpiläinen 1971: 268, 289–290; Ruohonen 2005a: 25.)

Suomalainen maaseutuyhteiskunta oli melko homogeeninen jo 1500-luvulla. 1700-luvun alussa suuri osa maanviljelijöistä ajautui kruununtalallisiksi. Tähän vaikuttivat muun muassa sotavuodet, torppajako ja väestönlisäys. Torppien määrä oli suurimmillaan 1800-luvun loppupuolella, kun taas teollistumiskauden alkaessa 1870-luvulla perintötiloiksi oli palannut 80 % tiloista. (Talve 1990: 26–27.)

Sosiaaliset erot näkyivät selvimpinä maaseudulla heterogeenisemmällä lounaisella peltoviljelyalueella. Porista Tampereen kautta Viipuriin yltävän linjan eteläpuolella on heterogeeninen sosiaalisesti kerrostunut yhteiskunta, kun taas linjan pohjoispuolella on yhtenäisempi homogeeninen alue. Tähän vaikutti omalta osaltaan muun muassa sosiaalista eriarvoisuutta levittävien kaupunkien, pappiloiden ja sotilasvirkamiestilojen tiheys. Venäjään liittämisen jälkeen niin sanottu virkamiesaateli laajeni merkittävästi, joskin 1800-luvun loppuun alle 10 % Suomen väestöstä asui kaupungeissa ja vain noin 1,5 % väestöstä kuului säätyläisiin. (Talve 1990: 28, 31–32, 33.)

Vaikka maaseudulla ja kaupungeissa muut yhteiskunnalliset olot saattoivat muuttua rajustikin omistusoikeuksien muutoksen myötä, ei perinteinen patriarkaalinen

perheyhteisö muuttanut juuri muotoaan ennen 1800-luvun loppua. Naiset saivat vuonna 1878 yhtäläisen perintöoikeuden ja 1889 oikeuden omiin asioihinsa. (Talve 1990: 195.) Tutkimusajankohtana nämä muutokset eivät kuitenkaan vielä näy yhteiskunnassa kovin selvästi. Paavola huomauttaa Hailuodon kirkkohautoja koskevassa tutkimuksessaan taloudellisten ja sosiaalisten erojen näkyvän kirkkoon haudattujen ja kirkkomaalle päätyneiden välillä kuten myös kirkkoon haudattujen kesken. Tämä ei kuitenkaan kerro mitään uutta ja mullistavaa hailuotolaisen yhteisön kerrostuneisuudesta. (Paavola 1995a: 240, 252.)

3.4 Ylellisyysasetukset

Reformaation jälkeen kirkollista elämää ja sitä kautta vainajien hautausta ohjattiin paitsi kirkkojärjestyksellä ja kirkkolailla myös lukuisilla asetuksilla, määräyksillä ja ohjeilla sekä maalliselta että hengelliseltä esivallalta. Tärkeimpinä voidaan pitää vuoden 1571 kirkkojärjestystä ja vuoden 1686 karoliinista kirkkolakia. (Paavola 1995a: 33.) Ylellisyysasetuksilla on pyritty vaikuttamaan vainajan varusteluun sekä hautajaisiin yleisemmin. Varsinaisesti hauta-antimiin liittyviä määräyksiä on vähän, ja ne koskevat lähinnä vainajien koruja. Pääasiassa ylellisyysasetuksilla pyrittiin rajoittamaan arkun tai vainajan vaatetuksen loistokkuutta. Tällaiset määräykset kuitenkin kertovat yhteiskunnan päättäjien halusta lähinnä supistaa hautausten loistokkuutta.

Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä on puututtu lähinnä hautapaikkojen tasa-arvoistamiseen sekä pyritty luomaan hautaustapoja valtakunnallisesti ohjaava säännöskokoelma. Vainajat tuli pukea liinakankaaseen ja hautajaisten kotitilaisuuksista yritettiin päästä eroon. (Rimpiläinen 1971: 186–187; Paavola 1995a: 34.) 1600-luvulla tilanne alkoi kuitenkin muuttua. Vuoden 1659 kirkkolakiehdotuksessa vainajien sääty- ja arvoerojen näkyminen mahdollistettiin vaatetuksella, joskin ruumis oli edelleen käärittävä kankaaseen. Ilmeisesti ehdotus ei ollut radikaali, vaan oli lähtöisin ennemmin vallitsevista käytänteistä. Vuoden 1664 kuningatar Kristiinan asetuksessa pyrittiin hillitsemään vallitsevia epäkohtia. Tällaisia olivat hautajaiskulkueen suuri koko sekä arkkujen valmistusmateriaalien ja koristeiden ylellisyys. Määrättiin myös, ettei arkkuja enää saanut avata sen sulkemisen jälkeen minkä lisäksi kiellettiin ruumiin koristelu pitseillä, kullalla tai hopealla. Myös helmet kuuluivat kiellettyjen ylellisyyksien listalle. Samana vuonna

annetulla asetuksella papeilta kielletään säädylle sopimaton komeilu hautauksessa. Vuonna 1686 annetussa karoliinisessa kirkkolaisissa joudutaan kuitenkin selvästi huomauttamaan ruumiin ja arkun liiallisesta koristelusta. (Pylkkänen 1955: 35; Rimpiläinen 1971: 188, 194, 198–200; Paavola 1995a: 117.)

1700-luvulla annettiin useita säädöksiä, joilla pyrittiin rajoittamaan hautausten ylellisyyttä. Vuoden 1720 kuninkaallinen asetus¹⁶ kielsi arkkujen koristelun kullalla ja sameteilla, kun taas vuoden 1731 asetus¹⁷ käski yksiselitteisesti pukemaan maallikkovainajat pellavakankaaseen tai käytettyyn lakanaan tarpeettomien koristusten ollessa kiellettyjä. (Paavola 1995a: 109, 117–118.) Vuonna 1766¹⁸ kiellettiin muun muassa tinatut kahvat ja komeat heloitukset arkuissa muun ylellisyyden kanssa (Joonas et al. 1997: 35). Vuosisadan aikana luovuttiin realistisen näköisistä hauta-asuista ja vainajat verhoiltiin poimutetulla kankaalla. Poikkeuksena olivat usein yläruumis ja kasvot, jotka edelleen peitettiin joko oikeilla tai niitä muistuttavilla vaatteilla. (Pylkkänen 1955: 36; Paavola 1995a: 118.)

Ylellisyysasetukset olivat yksi maallisen esivallan tapa kontrolloida hautauksia. Niitä tuki erityisesti alempi aatelisto, jonka oli usein vaikea kustantaa säätynsä näköisiä ylellisiä hautajaisia. Olipa osa alkanut haudata vainajansa öiseen aikaan ilman seremonioita, joskin se pian kiellettiin. Maallinen valta puolestaan tuki ylellisyyden rajoittamista yksinvaltiutta korostavassa toimintatavassaan, joka pyrki vähentämään ylemmän aateliston valtaa. (Rimpiläinen 1971: 197–198, 202–203.)

4 Hauta-antimet

4.1 Vainajan valmisteluun käytetyt hauta-antimet

Vainajan valmistelu Suomessa on tehty pitkään kotona. Ensin vainaja pestiin joko talonväen tai ruumiinpesijän toimesta. Pesu on usein tapahtunut lattialla olkien päällä. Sitten ruumis puettiin ja kammattiin. Ajasta riippuen vainaja vaatetettiin joko omilla juhlavaatteillaan tai kuolinpuvulla. Tämän jälkeen vainaja siirrettiin ruumislaudalla aitaan tai riiheen odottamaan arkkua. Ruumiinpesuun käytetyt välineet saattoivat kuitenkin olla ongelmallisia. Monesti pesuvesi heitettiin pois, ja

¹⁶ Kongl. Förordning 3.6.1720 § 7.

¹⁷ Kongl. Förordning 8.11.1731 § 11.

¹⁸ Kongl. Förordning 26.6.1766 § 14.

astia, jossa pesuvesi oli ollut, särjettiin. Samoin pesemiseen käytetty riepu saatettiin polttaa. Jos näitä varotoimenpiteitä ei noudatettu, saattoi joku erehdyksessä käyttää kyseisiä välineitä. Tällöin henkilö saattoi saada tartunnan kalmasta. Tällaisilla esineillä voitiin toisaalta myös parantaa vaivoja. (Vuorela 1975: 622; Talve 1990: 232; Koski 2011: 193, 220, 222.)

Pohjanmaalta, Satakunnasta, Kainuusta ja Pohjois-Savosta on mainintoja kamman ja pesusaippuan laittamisesta arkkuun (Katiskoski 1976: 72). Ainakin saippuan hautaan laittamisella poistettiin riski tartunnasta, kun vaarallinen esine haudattiin vainajan mukana. Toisaalta esimerkiksi Miehikkälässä vuonna 1887 syntynyt informantti kertoo pesijän tuoneen oman saippuan mukansa.¹⁹ Ruumiin valmisteluun käytettyjä esineitä ei ole enää haluttu käyttää elävillä. Tästä on esimerkkejä muun muassa Kainuusta kamman ja vainajalla käytetyn partaveitsen kohdalla.²⁰ Salon Perniöstä on kirkon kaivauksilta vuonna 1962 löytynyt kaksipuolinen luinen kampa, jota ei kuitenkaan voi yhdistää hautaukseen löytötietojen puuttuessa.²¹

Arkeologisessa lähdemateriaalissa hyvin edustettuna hauta-antina ovat neulat, joita on käytetty vainajan ja arkun valmisteluun. Tutkimuksissa tällaisia neuloja on käsitelty hyvin vähän, koska niitä on voitu käyttää niin moninaisesti. Niillä on esimerkiksi kiinnitetty kuolinpukuja, koristeita, päähineitä (Paavola 1995a: 140), kukkia ja arkkujen kankaita. Neuloja on otettu talteen monilta kaivauksilta, mutta usein niitä ei ole dokumentoitu, ja joskus ne ovat voineet jäädä mainitsematta kokonaan. Tämä käytäntö muuttui vasta Hailuodon kaivauksilla vuosina 1985–1987, jolloin ne dokumentoitiin osana kuolinpukuja. (Alén 1998: 73–74.) Toinen neuloihin liittyvä ongelma on niiden näennäinen liittäminen naisten ompelutarvikkeisiin sen tarkemmin funktioita tutkimatta (Beaudry 2006: 22; Kuokkanen & Lipkin 2011: 152), joskin Suomessa hautausten läheisyydestä löydetyt neulat on yleensä liitetty vainajan pukemiseen. Kuokkanen ja Lipkin esittävätkin ainakin Oulussa kuolinpukujen kiinnitykseen käytetyn tietynlaisia pienehköjä neuloja. Kuolinpuvuissa neulat voivat olla pieniä, koska kangasta ei tarvitse liikutella. Oulun tuomiokirkon viereiseltä NMKY:n tontilta löydetyistä 22 neulasta 20 kuuluu kokoluokkaan 17–40 mm. materiaalin ollessa hopea. Tuomiokirkon vainajien

¹⁹ SKS KRA. Muuronen, Viktor 545. 1962. Miehikkälä.

²⁰ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16854, 16870. 1932 (mp. 1915). Hyrynsalmi, Suomussalmi.

²¹ Tapio 1962.

kuolinpuvuista saadut neulat puolestaan ovat lähinnä 22–29 mm. pitkiä ja yhtä lukuun ottamatta pronssia. (Kuokkanen & Lipkin 2011: 152.)

Esimerkiksi Perniön kirkosta on löytynyt yli 50 neulaa, 3 parsinneulaa ja 20 nuppineulaa. Löydöt on saatu ilmeisesti seuloista, eikä esimerkiksi parsinneulojen voi suoraan olettaa olevan hauta-antimia. Suuri määrä neuloja todennäköisesti kuitenkin kertoo kuolinpukujen kiinnityksestä niillä.²² Mahdollinen sijoittelu saattaa kertoa neulan käyttötarkoituksen: onko se osa kuolinpukua, puvun ompeluun käytetty vai vainajalle mukaan annettu ompelutarvike. Kuokkasen ja Lipkinin tutkimus (2011) antaa selvän kuvan siitä, että nuppineulojen pituudesta voisi päätellä myös niiden käyttötarkoituksen. Perinneaineistosta esille tulee myös tapa laittaa neula, jolla vainajan asu on ommeltu, mukaan arkkuun.²³ Kuolinpuvun ompelu loppuu kuitenkin 1600-luvun jälkeen ollen 1700-luvulla lähinnä kauniisti aseteltu kangas. (Pylkkänen 1955: 15; Varjola 1980: 120.)

4.2 Vainajan tuonpuoleisessa tarvitsemat hauta-antimet

4.2.1 Nautinta-aineet

Suomeen lasia on saapunut hansakaupan mukana ja lasipikarit yleistyvät 1300-luvun lopulla. Vaikka lasiastiat ovat olleet tavallisempia yläluokan pöydissä, on niitä löytynyt myöhäiskeskiajalla myös talonpojilta. Lasilöydöt keskiajalta rajoittuvat kuitenkin juoma-astioihin ja ensimmäiset pullolasilöydöt on ajoitettu 1500-luvun lopulle. Tällöinkin pullot olivat suuria ja kulmikkaita ja tarkoitettu paloviinan ja viinin säilytykseen. (Haggrén 1994: 291; Haggrén 2003: 232–233, 235; Haggrén 2011: 11.) Lasiastioita, -pulloja ja juomalaseja löytyy Suomen alueelta satunnaislöytöinä luterilaisen ajan haudoista. Viina oli kallista ja arvostettua, joskin viimeistään 1600-luvulta lähtien se on ollut varattomampienkin saavutettavissa. (Varjola 1980: 123; Paavola 1995a: 170–171.) Samalla vuosisadalla lasit ja lasipullot ovat yleistyneet kaiken kansan keskuudessa ja maaseudulla ne kuuluvat kiinteästi viinan yhteyteen 1800-luvulle asti. 1700-luvulla talouksiin tulivat myös lasiputelit, jotka oli tarkoitettu viinalle. (Vilkuna 2015: 95–97.)

²² Tapio 1962.

²³ SKS KRA. Rautiainen, Albert 4072. 1961. Karstula; MV KTKKA Mikkonen, Adam 627. 1917. Kajaanin mlk..

Lieneepä meillä ennen ollut tapana evästä vainajia hautaan, koska vanha haudan kaivajamme oli löytänyt viina pulloja ruumis kirstun lautojen välistä kuin hän kaivoi uudestaan hautoja vanhaan hautausmaahan. Mutta hän oli pistänyt viinat oman suuhunsa, koska nuo vainajat eivät olleet niitä tarvinneet.²⁴

Lainauksessa 1800-luvun lopun hirvensalmelainen tiedonantaja pohtii menneitä ja osaltaan myös tiedonannon aikaisia tapoja. Uudet haudat kaivettiin vanhaan hautausmaahan, mutta kertojalle ei ole välittynyt henkilökohtaisesti tietoa vanhasta tavasta evästä vainaja, vaan tieto pohjautuu haudankaivajan löytöihin. Koko tutkittavalta alueelta on perinneaineistosta löydettävissä mainintoja vainajalle mukaan annettavasta viinasta²⁵ (Katiskoski 1976: 71). Pullo on lähes poikkeuksetta annettu miehelle²⁶ (Varjola 1980: 123; Paavola 1995a: 171), joskaan tavan syyt eivät ole yksiselitteisiä.

Varjola korostaa viinan olleen arvokasta ja siten sen antaminen vainajalle on ollut merkki kunnioituksesta. Pullon on nähty olevan esimerkiksi ovenavauslahja tai tuloryyppy Pyhälle Pietarille²⁷, tuliaisryyppy, lahja jo kuolleille sukulaisille tai matkaeväs²⁸. (Varjola 1980: 123–124.) Waronen mainitsee viinapullon hauta-antina neljään otteeseen eri puolilla Suomea (1898: 69). Viinapulloja on myös löydetty uusia hautoja kaivettaessa ja muuten kirkkomaalta.²⁹

²⁴ SKS KRA. Pöyry, Taavi b)15. 1891. Hirvensalmi.

²⁵ SKS KRA. Heino, Arvo 1832. 1937. Hartola; SKS KRA. Karila, Tytti KT 252:1. 1949. Tyrväntö, Hauho; SKS KRA. Helminen, Helmi 832. 1940. Kuhmalahti, Pohja; SKS KRA. Nieminen, Kalle E 184: 261. 1949. Jämsä; SKS KRA. Alopaeus, Aulis KRK 235: 1281. 1935. Suomussalmi; SKS KRA. Hankala, Helena 130. 1941. Kuhmoinen; SKS KRA. Manninen, Ilmari 1527. 1977 (mp. 1916). Liperi; SKS KKA 1. Kiuruvesi 1 43; SKS KKA 1. Rantasalmi 8 140; SKS KRA Paulaharju, Samuli 16670. 1932 (mp. 1915); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16817. 1932 (mp. 1914); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17018. 1932 (mp. 1915); MV K20/654. Kiuruvesi; MV K20/108. Korpilahti; MV K20/44. Kuhmo; MV K20/119. Kuru; MV K20/600. Lohja; MV K20/425. Orivesi; MV K20/86. Suonenjoki.

²⁶ SKS KRA. Oksman, Juho 1394. 1937. Karttula; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16827. 1932 (mp. 1915).

²⁷ SKS KRA. Virtaranta, Pertti 310, 311, 313. 1952 (mp. 1939). Hongonjoki; SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa; MV K20/317. Alavus.

²⁸ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.

²⁹ MV KTKKA 554 Muurla, Vilho Saariluoma 1914; MV K20/317. Alavus; MV K20/519. Kiuruvesi; MV K20/635. Kiuruvesi; MV K20/801. Huittinen; MV K20/298. Ikaalinen; MV K20/351 Kangasala; MV K20/954. Iisalmi; MV K20/206. Kuhmoinen; MV K20/44. Kuhmo; MV K20/119. Kuru; MV K20/119. Kuru; MV K20/378. Kuru (myös MV K20/447); MV K20/92. Lammi; MV K20/983. Loimaa; MV K20/49. Luumäki; MV K20/137. Orimattila; MV K20/179. Ylikiiminki; MV K20/662. Maaninka; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Harju, Otto 3085. 1946. Rautalampi; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17018. 1932 (mp. 1915); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16827. 1932 (mp. 1915); SKS KKA 1. Pusula 11; SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 60: 173. 1938.

Viinan antaminen vainajalle on tutkimuksen yksi selvimmistä esimerkeistä siitä, kuinka menneisyyttä pyritään tulkitsemaan nykyisyyden viitekehyksestä. Mitä lähemmäs nykyisyyttä tullaan, sitä useammin mainitaan, että pullo on annettu arkkuun mukaan henkilölle, joka on elämänsä aikana kuluttanut viinaa tavallista enemmän.³⁰ Perinneaineistosta löytyy maininta myös ajatuksesta, että kun viinapullo annetaan alkoholisoituneelle hauta-antimeksi, ei viinanhimo jää vaivaamaan sukua.³¹ Lähempänä nykyaikaa, tavan oletetun alkuperäisen merkityksen kadottua viinapullo on todellakin voitu antaa sitä paljon elämänsä aikana kuluttaneelle.³² Pullo on annettu jopa juovuspäissään hukkuneelle.³³ Tämä ei sovi Varjolan lähteiden perusteella esittämään ajatukseen viinan arvostuksesta, mutta sopii nykyiseen käsitykseen viinan haitoista, ja omalta osaltaan selittää, kuinka ihmiset luovat tulkintamalleja menneisyyden tavoille nykyisyyden kautta.

Arkeologisilta kaivauksilta mahdollisia viinapullolöytöjä on tullut useita. Lasi materiaalina on kuitenkin helposti särkyvää ja pieneksi hajoavaa. Lasipullojen fragmentteja on voinut joutua hautojen läheisyyteen myös muista syistä: ehtoollisviinipullo on voinut särkyä, kirkon korjaukseen osallistuneella työmiehellä tai haudankaivajalla on voinut olla pullo eväänä tai pullo on joutunut maahan esimerkiksi hautajaisvieraan pudottamana (kts. esim. Alén 1998: 78). Vaikka pullolasin palasia löytyy hajalöytöinä hautausmaa- ja kirkkokaivauksilta, sitä hyvin harvoin pidetään mahdollisena hauta-antimena. Esimerkiksi Vantaan Pyhän Laurin kirkkomaan kaivauksissa samalta alueelta, mistä löydettiin käärinliinan neuloja, löydettiin myös pullolasin palasia. Kaivauskertomuksessa mainitaan kuitenkin erikseen, että ne eivät liity hautauksiin, vaikka alueella selvästi on myös muuta materiaalia hajonneista haudoista.³⁴ Varjola kuitenkin epäilee esimerkiksi Laitilan, Lohjan, Raision ja Nousiaisten kirkoista löytyneitä pullofragmentteja hauta-antimiksi. Samoin Turun tuomiokirkosta on löytynyt kolmesta eri haudasta pullon

Kuhmoinen; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 312. 1952, (mp. 1939). Hongonjoki; SKS KRA. Pöyry, Taavi b)15. 1891. Hirvensalmi.

³⁰ SKS KKA 1. Polvijärvi 3 42; SKS KKA. Saloinen 2 N 129; SS Mustakangas, M. Vihanti; SS Nyqvist, H. Asikkala; SS Kivinen, U. J. Kuusaja.

³¹ SS Sonni, V. Parikkala.

³² SKS KKA 1. Reisjärvi 6 81.; SKS KKA 1. Reisjärvi 11 bN 124.; Ollila 1932: 90. Sammatti; MV K20/85. Kontiolahti; MV K20/6. Kiikala; MV K20/886. Kiikoinen.

³³ MV K20/247. Janakkala.

³⁴ Luoto 2006.

osia. (Varjola 1980: 124.)³⁵ Hailuodon kirkon arkeologisissa tutkimuksissa Paavola esittelee vain yhden lasiesineen palan hauta-antimeksi. Tämä esine on todennäköisimmin pikari, vaikka se saattaa olla myös tiimalasi. Pala on löytynyt vastasyntyneen ja aikuisen yhteisestä haudasta.³⁶ (Paavola 1995a: 170.) Ruotsista on löytynyt merkkejä siitä, että vainajalle annetut lasipullot ovat voineet olla myös lääke-, vesi- tai parfyymipulloja (Hargberg 1937: 210–211, 212). Tieto Pirkkalan vanhan kirkon purkamisesta sijoittuu perinneaineiston ja arkeologisen materiaalin välimaastoon. Tällöin kirkon lattian alta löytyi viinapullo ruumisarkusta. (Carlsson 1869: 174.)

Tupakointituotteista ensimmäinen kirjallinen maininta Suomesta on vuodelta 1637, joskin niitä on varmasti tuotu jo aiemminkin. Suomen alueelle savipiipun polttaminen levisi Ruotsista 1600-luvun alusta ja teollinen valmistus Ruotsin alueella alkoi 1700-luvulla. Niin sanottuja liitupiippuja poltettiin, kunnes 1700-luvun loppupuolella siirryttiin pikkuhiljaa kestävämpiin fajanssi-, merenvaha- ja puupiippuihin. (Mellanen 1994: 258–259, 262.)

Kuva 1. Liitupiippu Rengon kirkkomaan haudasta nro 15. Piippu oli vainajan reisien välissä ja tulusrauta ja tuluspää oikean olan kohdalla. Piippu on muotonsa perusteella 1800-luvun alusta. Salo 2008: 51. Museoviraston arkisto.

³⁵ Pullolasilöytöjä on hajalöytöinä ainakin Espoon, Rengon, Laitilan, Lohjan, Nauvon, Pälkäneen, Raision ja Nousiaisten kirkoista sekä Oulun, Pälkäneen Vantaan Pyhän Laurin kirkkomaasta. Haudoista, joskaan ei missään varmassa suhteessa vainajaan on tehty pullolasilöytöjä Laitilan ja Lempäälän kirkoissa sekä Turun tuomiokirkosta. Ainoa varman hautalöytö on Hailuodon kirkon löytö. (Hiekkanen 1981; Hiekkanen 1984; Tapio 1967; Tapio 1966–1967; Kehusmaa 1996; Palmroth 1957; Adel 1998; Mikkola 2001; Tapio & Knapas 1968–1969; Luoto 2006; Tapio & Knapas 1967–1968; Hiekkanen 1983; Varjola 1980 viittaa Turun tuomiokirkon tutkimuskertomukseen 1923; Paavola 1995a: 170.)

³⁶ Paavola on pohtinut lasinpalasen mahdollista funktioita tiimalasina. Hän pohjaa tietonsa Toimi Ahvenjärven haastatteluun 2.2.1995, jossa mainitaan Tornion kirkkohaudoissa kahdella vainajalla olleen tiimalasi. Paavola esittelee kuitenkin löydön ensisijaisesti pikarin palaseksi. (Paavola 1995a: 170.)

Kuva 2. Oulun tuomiokirkon kaivauksissa löydetty hauta 10. Kehusmaa 1996. Museoviraston arkisto.

Piippujen laittamisesta hautaan on olemassa jonkin verran suullista perinnettä.³⁷ Tammelassa miehelle on laitettu tupakkaa, piippu ja tuliraudat, että sai tulevaisessa elämässä ”*sauhuja polttaa*”, sekä viinapullo (Vihervaara 1910: 320). Pudasjärvellä oli eräs itsensä tappanut saanut tupakkavehkeet mukaansa hautaan, joskaan tiedonantaja ei kerro, liittykö elämän päättymisen tapa mitenkään hauta-antimiin.³⁸ Suomussalmella varustettiin vainaja sellaisilla antimilla, joita tämä tarvitsisi haudantakaisessa elämässään, muun muassa tupakalla.³⁹ Tupakointivälineet ovat hyvin tiedostettu hauta-anti ryhmä. Vaikka myös naiset polttivat tupakkaa, on

kirkkokaivauksilla huomattu tupakointivälineiden levinneisyyden keskittyvän miesten puolelle, ja Varjola pitääkin tupakointivälineiden laittamista miesvainajien mukaan tyypillisenä. (Varjola 1980: 120; Hiekkänen 1988a: 76; Paavola 1995a: 172.) Oulun tuomiokirkon kaivauksilta on kuitenkin kahden miehen haudan lisäksi löytynyt myös yhteen naisen hautaukseen mukaan laitettu piippu.⁴⁰

Liitupiiput ovat helposti hajoavia, ja niistä on monesti puhuttukin eräänlaisena aikansa kertakäyttötavarana. Liitupiipun on arveltu kestäneen käytössä keskimäärin kaksi viikkoa. (Kts. esim. Mellanen 1994: 264.) Liitupiipun palasia löytyy lähes kaikilta 1600–1700-lukujen kaivauksilta (kts. esim. Ainasoja 2003: 284–285, 291). Kirkkojen lattioiden alle sekä hautausmaille palaset ovat voineet joutua esimerkiksi hukuttuaan, pois heitettynä tai hauta-antimena. Niiden yleisyys kuitenkin rajoittaa

³⁷ Esim. MV K20/905. Kontionlahti; MV K20/360 Rääkkylä.

³⁸ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16885. 1932 (mp. 1917). Pudasjärvi.

³⁹ SKS KRA. Alopaeus, Aulis KRK 235: 1281. 1935. Suomussalmi.

⁴⁰ Kehusmaa 1996: 11. Oulun tuomiokirkon kaivauksissa tutkitut hautaukset ovat kirkkomaahautauksia. Uusi, 1770-luvulla rakennettu tuomiokirkko on vain osittain vanhan 1600-luvulta peräisin olevan kirkon pohjan päällä. Ilmeisesti uuteen kirkkoon ei enää haudattu, jolloin kaivetut hautaukset on tehty kirkkomaahan. (Paavola 1998: 99–100; vrt. Kehusmaa 1996: 4.)

voimakkaasti löytöjen mahdollista tulkintaa hauta-antimina. Oulun Tuomiokirkon kaivauksilla piipun on saanut mukaansa kolme vainajaa, kaksi miestä ja yksi nainen. Piiput oli sijoitettu vainajille vasemman reiden viereen, vasemmalle puolelle lantion kohdalle sekä reisiluiden väliin. Toinen näistä miehistä on epätavallisen hyvin varustettu (hauta 10) ja hänen sosiaalista statustaan on pohdittu (Kuokkanen & Lipkin 2011). Piipun lisäksi vainajalle oli laitettu myös puukko, tulusneuvot, kuparikolikoita ja pieni rasia mahdollisesti tupakkaa varten.⁴¹ (Kuokkanen & Lipkin 2011: 155–156.)

Rengon kirkkomaan kaivauksissa 1800-luvun alkuun ajoitetun miesvainajan (noin 50–60-vuotias) reisien välistä löytyi liitupiippu ja oikean olan kohdalta tulusrauta ja tuluspiitä. Patologisten merkkien perusteella vähintään viisi miestä Rengon aineistossa on polttanut piippua ja potentiaalisia polttajia on ollut valtaosa miehistä. Kuitenkin vain yksi tutkituista vainajista on saanut todistetusti piipun mukaansa.⁴² Tulee kuitenkin muistaa, että esimerkiksi Rengon kirkon sisäpuolisista kaivauksista vuonna 1984 ei löytynyt yhtään liitupiipun katkelmaa, vaan ainoastaan yksi posliinipiipun pesän katkelma, joka ajoituksensa puolesta kuuluu todennäköisimmin aikaan, jolloin Rengon kirkon lattian alle ei enää haudattu vainajia. Hailuodon kirkosta löytyi kolme liitupiipun kappaletta samasta salvoshaudasta. Yhdenkään ei tosin voi varmasti sanoa kuuluneen vainajalle. Muualta Hailuodon kirkon kaivauksilta löytyi 25 piipun katkelmaa. (Paavola 1995a: 172.) Espoon kirkon kaivauksilla esiin tulleista liitupiipun palasista Hiekkanen olettaa osan voivan olla hauta-antimia (Hiekkanen 1988a: 72, 75).

Onko Rengon varma tapaus yksittäinen poikkeus, vai vain poikkeuksellisesti säilynyt? Oulussa haudattuja on suhteessa enemmän (dokumentoituja yksilöitä ainakin 141, Rengon kirkkomaalta puolestaan 56), eikä kolmea löytöä voi pitää enää yksittäistapauksena. Toisaalta liitupiippuja ja niiden fragmentteja on Oulun tuomiokirkon kaivauksilta löytynyt haudattujen lisäksi vain 7 kappaletta, mikä ei anna olettaa, että tapa olisi ollut kovinkaan yleisessä käytössä. Rengon kirkkomaalta ja Rengon kirkon kaivauksilta liitupiippuja ei löytynyt mainittua enempää. Toki

⁴¹ Kehusmaa 1996.

⁴² Salo 2008.

mahdolliset hauta-anteina annetut piiput ovat voineet kulkeutua myös pois alueelta maankäytön seurauksena.⁴³ (Kuokkanen & Lipkin 2011: 155–156).

Tulentekovälineitä on löydetty joistain hautauksista, kuten mainittua. Tämän lisäksi monista kirkoista on löydetty tuluspiitä (Hiekkänen 1988a: 75; Paavola 1995a: 175). Paavola pohtii näiden löytöjen funktioita Hailuodon kaivauksien osalta. Hailuodosta löydetyt 11 piinpalaa ovat kolmiulotteisia, joten niiden tippuminen lattian raoista ei ole uskottavaa, joten ne on joko hukattu tai tarkoituksella pudotettu silloin, kun lattia on ollut auki. Edelleen Paavola tulee siihen tulokseen, että hypoteesi tuluksista hauta-antimina on varteenotettava. Esimerkiksi työmiesten tupakointia hän pitää tulipalovaaran vuoksi epätodennäköisenä. Tuluspiitä on kuitenkin annettu vainajalle mukaan jo ajalla ennen tupakoinnin yleistymistä, kuten Vaalan Manamansalossa,⁴⁴ joten sitä ei voida ehdottomasti liittää tupakointiin, vaan tuluspiin merkityskenttä on ollut laajempi. (Paavola 1995a: 175.)

4.2.2 Ruokatavarat

Suomessa on tunnettu tapa antaa vainajalle evästä tuonelan matkalle (kts. esim. Varjola 1980: 120, 122.) Hiekkänen on tulkinnut Espoon kirkon kaivauksilta löytyneiden saviastianpalojen saattaneen kuulua kirkossa nautittuun vainajan muistoateriaan, minkä jälkeen astiat rikottiin. Osa saatettiin laittaa jopa vainajan hautaan. (Hiekkänen 1988a: 75.) Varjolan mukaan muistoateriat haudalla rajoittuvat pelkästään ortodoksisen kulttuuriin, kun taas luterilaisella alueella vainaja on evästetty ruokatarvikkein (Varjola 1980: 120). Kati Salo huomauttaakin, ettei luterilaisilta hautausmailta ole tietoja muistoaterioiden syönnistä tai astioiden rikkomisesta.⁴⁵ Ortodoksisia hautaustapoja Suomessa on käsitelty kattavammin Ville Laakson (2014) väitöskirjassa. Haudoilla on voitu sekä nauttia aterioita että valmistaa niitä. Tähän viittaavat sekä astioiden osat, tulen jäljet että eläinten luut ja hampaat. (Laakso 2014: 104.)

Perinneaineistossa ruoka-antimiin viitataan useasti.⁴⁶ Esimerkiksi viinan anto vainajalle mainitaan kuitenkin huomattavasti useammin kuin ruuan. Lähinnä

⁴³ Hiekkänen 1984 ja Salo 2008; Kehusmaa 1996.

⁴⁴ Suominen 1989: 9.

⁴⁵ Salo 2008: 144.

⁴⁶ SKS KRA. Isohanni, Eino 373. 1954. Veteli; SKS KRA. Korhonen, Pertti 324. 1937. Muuruvesi; SKS KKA 1. Kangasniemi 3 23; Helminen 1949: 584; SKS KRK. Kokkonen, H. III B. 11.1:168.

maininnat koskevat leivän antoa vainajalle,⁴⁷ joskin mainintoja on myös ainakin juustosta⁴⁸. Waronen mainitsee kahdesti ruuan laittamisen vainajan mukaan. Savo-Karjalassa vainaja sai käsiinsä sekä lihaa että leipää,⁴⁹ Nurmeksessa mainittiin vain ylipäättään ruoka⁵⁰ (1898: 69–70). Samankaltaiseen perinteeseen kuuluu esimerkiksi viljan antaminen isännälle,⁵¹ lehmän karvojen antaminen emännälle⁵² tai lehmän lihan antaminen kuolleelle tyttärelle, jos tällä oli nimikkolehmä⁵³. Kyseessä on ruoka-anti, jossa tarkoituksena on ehkä suojella jälkeenjäävää omaisuutta ennemmin kuin antaa vainajalle pelkästään matkaevästä. ”*Siksi käski lihaa panna, ettei tule millekään talon eläimelle vahinkoa, kun lihaa pannaan arkkuun. Eikä tule pellolle, eikä karjan rehulle vahinkoa, kun leipää mukaan pannaan. Siksi rahakin pantiin, ettei raha talosta loppuisi*”. Näin tulkitsee vuonna 1921 62-vuotias emäntä viidenkymmenen vuoden takaisia muistojaan piika-ajalta.⁵⁴ Varjola olettaa tavalla olevan samanlaisen kaksoisfunktion kuin kaikilla hauta-anneilla: toisaalta pidetään huolta pois nukkuneen hyvinvoinnista ja toisaalta suojellaan jäljelle jääneiden omaisuutta (Varjola 1980: 122). Vaikka samankaltaisia piirteitä voi nähdä edelleen ortodoksisessa hautauskulttuurissa, (kts. esim. Jetsu 2001: 153–155, 158), kirjoitti Tyrvääläinen kirkkoherra Warelius jo vuonna 1861 ”*hullun tavan*” evästä vainaja jääneen jo pois käytöstä Satakunnassa (1861: 47–48).

Ruoka-aineet maatuvat helposti, eikä arkeologisesti tunnistettavia varmoja ruoka-aineita ole kaivauksilta löytynyt lukuun ottamatta sellaisia ruoka-aineita, jotka ovat voineet kulkeutua hautaan vainajan nautittua ne ollessaan elävä.⁵⁵ Porvoosta löytyi särkikalan nieluluu noin 26 raskausviikkoisen sikiön arkuttomasta haudasta. Myös

1911. Juuka; SKS KRK Alopaeus, Aulis 235:1281. 1935. Suomussalmi; SS Männistö, H. Ruovesi; SS Peltola, A. Orimattila; SS Kirjavainen, A. Loppi; SS Murto, A. Lappee; TYKL F. Nummi, Eurajoki; Kallio 1930:420. Halikko; Ollila 1934: 87. Nurmijärvi; MV KTKKA 549. Juusela, Edla. Lempäälä; MV KTKKA 564. Reponen, Astrid. Konginkangas, Viitasaari, Sumiainen.

⁴⁷ MV K20/777. Jämsä; MV K20/671. Hartola; SKS KRA. Heino, Arvo 1832. 1937. Hartola; MV K20/476. Hauho.

⁴⁸ MV KTKKA 631. Salava, Anna-Kaarina 1931. Ikaalinen; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 313. 1952 (mp. 1939). Hongonjoki.

⁴⁹ MV KTKKA 902. Henrik Laitinen 1867. Savo, Karjala.

⁵⁰ SKS KRA. Krohn, Kaarle 10040. 1885. Nurmes.

⁵¹ MV K20/78. Ilomantsi.

⁵² SS Tolkkinen, M. Muhos.

⁵³ SKS KRA. Manninen, Ilmari 1527. 1977 (mp. 1916). Liperi.

⁵⁴ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17009. 1932 (mp. 1921). Pello.

⁵⁵ Porvoon tuomiokirkon kaivauksilla 2007 löytyi vainajan vatsan päältä kangaspussi, jossa oli siemeniä. Myöhemmin konservoinnissa huomattiin kuitenkin, että kyseessä oli laskostetun kankaan välissä olleet kärpäsen kotelokopat (sähköpostiviesti John Lagerstedt 19.10.2015).

aikuisen naisen haudasta on löytynyt särkikalan pieniä luita, mutta tällöin luut ovat voineet joutua vatsan tienoille myös ravinnon mukana, toisin kuin sikiön kohdalla.⁵⁶ Mitään varmuutta siitä, että kyseessä olisi hauta-anti, ei ole. Sama kohtalo on Porvoon kahdesta haudasta löytyneillä kalan suomuilla sekä hauen että ahvenen jäänteillä, jotka on saatu vatsan kohdalta otetuista näytteistä.⁵⁷ Hanna Kivikero on tutkinut kristillisistä hautauksista löytyneitä eläinten luita ja esittänyt, että eläimillä on ollut jonkinlainen rituaalinen merkitys hautaustapahtumassa vielä 1500-luvulla myös Länsi-Suomessa (Kivikero 2015: 104).

Erilaisia astianpalasia on kuitenkin löytynyt monelta eri hautausmaa- ja kirkkokaivaukselta. Astiat ovat voineet sisältää ruokaa ja niiden palaset voivat antaa tietoja tavasta. Esimerkiksi Oulun Tuomiokirkon kaivauksilta (1996) on mainittu kolme saviastianpalaa kolmesta haudasta, minkä lisäksi irtolöytönä on myös yksi pala. Hailuodon kirkon kaivauksilta haudan täytehiekasta on löytynyt yksi saviastianpala, ja muualta hiekasta vain kuusi punasavikeramiikan tai fajanssin palaa. Paavola huomauttaakin astian palasten olevan kirkkokaivausten satunnaislöytöjä. (Paavola 1995a: 171.) Varjola nostaa esiin saviruukun sekä posliinastian katkelmat Laitilan-, Nousiaisten-, Lohjan- ja Mynämäen kirkoista mahdollisina merkkeinä hauta-antimista. Lisäksi Harjun vanhan kirkon vierestä Gaddin kappelista on löytynyt voirasia ja Kemiön kirkosta toisen kansi. Messukylän vanhan kirkon kaivauksilla löydettiin puolestaan saviruukku, joka sisälsi poltettuja luita mahdollisesti linnusta. (Varjola 1980: 123.) Mikä on linnun todellinen funktio, on vaikea sanoa. Sammakkoja on esimerkiksi löytynyt kirkoista puisissa pienissä arkuissa, ja ne liittyvät lähinnä kansanuskoiseen taikuuden kumoamiseen (Hukantaival 2015: 216). Ruukun ja astianpalasia on kuitenkin voinut joutua hautausten lähistöön myös muilla tavoilla: mukana kannettu astia on saattanut pudota tai rakennustöiden aikana eväsastia särkyä. Löytöjen määrä on monilla hautakaivauksilla vähäinen, kun aikaa erilaisiin särkymisiin on usein satoja vuosia. (Kts. esim. Alén 1998: 78.)

Mahdollisia ruoka-anteja voi tutkia myös kasvijäännetutkimuksen avulla. Esimerkiksi rautakaudella ruista on tunnistettu annetun vainajalle mukaan, vaikka

⁵⁶ Salo 2007. Myös Rengon kirkon kaivauksilla 2008 on vainajan vatsan seudulta löytynyt silakan luita, jotka on tulkittu päineen syödyn silakan jäännöksi (sähköpostiviesti Kati Salo. 3.10.2015).

⁵⁷ Lagerstedt 2007.

ruis on ollut vielä vähemmän edustettu viljelykasvi. (Lempiäinen 2005: 112–113; Lempiäinen 2011: 61–62.) Tutkimusmetodien kehitys antaa hyvät mahdollisuudet tulevaisuuden kokonaisvaltaiselle vainajien tutkimukselle, kun useampia hautauksia saadaan tutkittua läpikotaisin.

4.2.3 Rahat

Rahat pantiin arkkuun sen vuoksi, että näin ruumis sai omaisuutensa ja omaisien, siis jälkeläisten osuus säilyisi, etteivät he köyhtyisi. Tämä oli tavallaan taika ja uskomus rikkauden säilymisestä.⁵⁸

Rahoja pidetään yhtenä yleisimmistä hauta-antimista historiallisella ajalla (Varjola 1980: 120). Koska kirkoista löytyneitä rahoja on käsitelty muissakin yhteyksissä (kts. esim. Ehrnsten 2012; 2015) pitäydytään tässä työssä lähinnä niihin kohteisiin, joiden voi olettaa olevan hauta-anteja. Suomen kirkoista on löytynyt yli 13 500 rahaa (Ehrnsten 2015: 142). Varmoina hauta-anteina voidaan kuitenkin pitää suhteessa hyvin harvoja rahalöytöjä, vaikka perinneaineistossa rahan anto vainajalle on yleistä ympäri Suomen.⁵⁹

Varjola on artikkelissaan eritellyt syyt rahan antoon vainajalle. Itä-Suomessa on vaikuttanut ortodoksinen tapa laittaa raha haudan pohjalle maan lunastamiseksi mahdollisilta edellisiltä vainajilta. Länsi-Suomessa raha on ollut ennen kaikkea vainajan henkilökohtainen varuste, jota on ollut perinneaineiston mukaan tarkoitus käyttää matkarahana,⁶⁰ pääsymaksuna Pyhälle Pietarille⁶¹ (myös vertaus Kharonin

⁵⁸ SKS KRA. Ylimäki, Seidi 1170. 1965. Töysä.

⁵⁹ SKS KRA. Lassila, Hilma KRK 211:91. 1935. Kalajoki; SKS KRA. Nieminen, Kalle E 184:261. 1949. Jämsä; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 5029. 1960. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Tuohinto, Hanna KT 334:30. 1963. Pattijoki; SKS KRA. Hiiri, Hilka KT 378:45. 1962. Ylämaa; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16998 (mp. 1929). Ylihärnä; SKS KKA 1. Polvijärvi 3 42; Ollila 1932: 90; Similä 1938: 79; MV KTKKA 618 Similä, Sirkka. 1934. Asikkala; MV KTKKA 631 Salava, Anna-Kaarina. 1931. Ikaalinen; Waronen 1898: 69. Noormarkku ja Pohjois-Savo; SKS KRA. Alopaeus, Aulis KRK 235:1281. 1935. Suomussalmi; Helminen 1949: 584; SKS KKA 1, Rantasalmi 8 140; Vihervaara 1910: 320 (Kärkölä); SS Ulvas, T. Kankaanpää; SS Järvinen, A. Keuruu; SS Arho, I. Lempäälä; SS Turunen, H. P-Pirkkala; TYKL M. Viitaniemi, Parkano; SLS 524 E. Lund, 1931, Ylimarkku; SS Rintala, K. Alavus; SS Sorvari, J. Kalajoki; SS Kantokoski, E. Kuortane; TYKL V. Lindgren, Halsua; TYKL H. Karppinen, Piippola; TYKL A. Alkula, Soini; SS Peltola, A. Orimattila; SS Kolehmainen, V. Karttula; SS Takinen, B. Nilsiä; SS Pellinen, I. Ruokolampi; SS Tuulio, K. Sonkajärvi; SS Tolonen, V. Puolanka; SS Hahl, S. Vuolijoki; MV K20/44. Kuhmo; MV K20/769. Hirvensalmi; MV K20/219. Jyväskylä mlk; KM KTKKA 564 A. Reponen, Konginkangas, Viitasaari, Sumiainen; Helminen 1963: 173, Jämsä; MV K20/119. Kuru; MV K20/108. Korpilahti; MV K20/701. Alajärvi; MV K20/216. Piippola; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 131. 1892. Noormarkku; MV K20/353. Helsinki + ymp.

⁶⁰ MV K20/114. Mäntyharju.

⁶¹ SKS KRA. Harju, Otto 3028. 1946. Rautalampi.

oboliin kts. esim. Hagberg 1937: 215) tai ostorahana⁶². Raha on myös voinut olla vainajalle maksettu symbolinen osuus perheen rahoista.⁶³ Tämä tulee ilmi yllä esitetystä lainauksesta vuodelta 1965. Maksamalla vainajalle tämän osuuden, on haluttu estää joko vainajan paluu omaansa noutamaan⁶⁴ tai omaisuuden menetys, jos vainajan osuus laiminlyödään. Varsinkin uudempana aikana raha on voitu myös laittaa vainajan mukaan vanhasta tottumuksesta, kun traditio on unohtunut rituaalin takaa. (Varjola 1980:121.) Jotkin perinneaineiston maininnat tukevat myös sitä mahdollisuutta, että paikoin rahoja on laitettu silmien päälle vain painoiksi, jotta kuolleen silmät pysyisivät kiinni.⁶⁵ Kolikot saatettiin kuitenkin myös ottaa pois, kun silmät pysyivät kiinni itsekseen.⁶⁶ Vainaja on voinut saada mukaansa myös kokonaisen kukkaron,⁶⁷ tai on arveltu vainajan itse kätkeneen rahansa arkkuun eläessään.⁶⁸

Koska rahojen kirkon lattian alle joutumisen syiksi on lueteltu mahdollisen hukkumisen sekä hauta-antina laitton lisäksi myös uhrauksen mahdollisuus, eroavat ne useimmista muista hauta-antimista. Henrik Klackenberg osoittaa rahojen keskittymisen keskiajalla rahankäsittelyalueille, jolloin niitä ei tarkoituksellisesti olisi uhrattu lattian alle, vaan ne olisivat tippuneet sinne uhraushetkellä. Reformaation jälkeen uhratut kehoitettiin poistamaan, ja vaikka kolehtia edelleen kerättiin, ei rahan käsittely ollut enää niin paikkasidonnaista, etenkin kun kankaaiset haavit yleistyivät kolehdinkeruuvälineinä 1600-luvulla. (Riskä 1985: 154–155; Hiekkänen 1988a: 51–52; Klackenberg 1992: 34–38; Paavola 1995a: 184–185.)

Uusia hautoja kaivettaessa rahoja on myös tiedonantojen mukaan löytynyt niin kirkkojen lattioiden alta kuin hautausmailtakin.⁶⁹ Vaikka suurinta osaa kirkoista ja kirkkomailta löydettyistä rahoista ei voi hautauksiin liittää, onnistuu se joidenkin kohdalla. Hailuodosta löytyi runsaasti rahoja (noin 400) verrattuna yleensä Suomen

⁶² MV K20/449. Ikaalinen; SS Tolkkinen, M. Muhos.

⁶³ SKS KRA. Ylimäki, Seidi 1170. 1965. Töysä; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17008. 1932 (mp. 1921). Pello; MV KTKKA 618. Similä, Sirkka. 1934. Asikkala.

⁶⁴ Paulaharju 1993: 107.

⁶⁵ SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa; SKS KRA. Koponen, Anna KT 315:3. 1962. Pielisjärvi; Mattila 1960: 658.

⁶⁶ SKS KRA. Linna, Aune 169. 1962. Rantsila; SKS KKA 1. Lempäälä 1 114.

⁶⁷ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16817. 1932 (mp. 1914). Hailuoto; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17000. 1932 (mp. 1928). Perho (Kaustinen); Waronen 1898: 69.

⁶⁸ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16883. 1932 (mp. 1917). Pudasjärvi.

⁶⁹ SKS KKA 1. Pusula 11; SKS KKA 1, Rantasalmi 8 140.

kirkoista tehtyihin rahalöytöihin. Näistä rahoista noin 3 prosenttia eli 12 kolikkoa (kahdeksasta haudasta) oli ilmeisessä suhteessa tiettyihin hautoihin. Lähes kaikki rahat löytyivät multahautojen päältä tai alta. Yksi arkun päällä oleva raha oli kiedottu kankaaseen ja vaikuttaa tarkoituksellisesti vainajalle annettulta. Vain kaksi rahaa löytyi vainajien kanssa samasta kerroksesta, toinen lantion seudulta ja toinen pään vierestä.

Hailuodon suhteen todennäköisintä on, että jos hautarahoja annettiin, ne laitettiin arkkujen päälle, josta ne kulkeutuvat myös helposti pois. Mainittujen rahojen lisäksi Hailuodosta on kolme villalankaan tai paperiin käärittyä rahaa, joiden Paavola olettaa olleen tarkoituksella lattian alle haudattuja, mikä sopii ajatukseen rahojen uhruksesta luterilaisella ajalla. Paavola esittääkin hypoteesina, että jos rahat liittyvät lähinnä hautaukseen, tulisi niiden

Kuva 3. Helsingin Senaatintorin kaivauksilta 2012 vainajan pään vierestä kankaan päältä löytynyt raha. Hämäläinen 2012. Museoviraston arkisto.

määrän romahtaa vuoden 1756 eli viimeisten kirkkohautausten jälkeen. Tilastojen mukaan tämä pitää paikkansa, mutta huomioon on otettava myös uusi tiiviimpi lattia (v. 1686), joka varmasti esti tehokkaammin rahojen tippumisen lattian raoista. 1660-luvulta lähtien olevien rahojen määrän voimakas kasvu indikoi näin ollen sitä, että suurin osa on hauta-antimia tai tietoisesti uhrattuja. (Paavola 1995a: 183–184, 186–191, 193–195.) Nälkävuosien aikaiset huonot olot saattoivat lisätä uhraamista (Hiekkanen 1988a: 52). 1600-luku oli myös voimakkaasti lisääntyvien kirkkohautausten aikaa, ja rahamäärät korreloivat sen kanssa. Paavola tuleeekin siihen tulokseen, että kaikkien tulosten perusteella ainakin osa vainajista on haudattu rahan kanssa. (Paavola 1995a: 193.)

Oulun tuomiokirkon kaivauksissa vuonna 1996 löydetyltä tupakointivälineiden yhteydessä esitellyltä vainajalta löytyi varmasti hautarahoja. Hänen vasemman nilkkansa läheisyydessä oli muutamia rahoja. Samalla vainajalla on ollut myös muita

hauta-antimia.⁷⁰ (Kuokkanen & Lipkin 2011: 156.) Vuoden 2002 kirkkotarhan kaivauksissa puolestaan löydettiin vainaja, jonka oikealla kupeella oli nahkakukkaro. Nuori aikuinen miesvainaja oli ilmeisesti menehtynyt lyijylyuotiin.⁷¹ Helsingin Vanhankaupungin kirkon kaivauksissa osa rahoista on merkitty löydetyiksi haudoista, mutta Markku Heikkinen huomauttaa, ettei rahoja voi varmistaa hauta-antimiksi tarkempien löytötietojen puuttuessa (Heikkinen 1994: 45; sähköpostiviesti Heikkinen 19.10.2015).

Helsingin Senaatintorin pelastuskaivaukselta 2012 löydettiin ruotsalainen 1/6 äyri vuodelta 1667 vainajan pään vasemmalta puolelta kankaan päältä sekä toinen toisen hautauksen täytemaasta. Hautausmaa on ollut käytössä noin 1640–1790.⁷² Rengon kirkon kirkkomaan kaivauksissa vuonna 2008 löydettiin ilmeisesti 1800-luvun lopun vainajan lonkan vasemmalta puolelta penni.⁷³ Tähän tulee suhteuttaa kuitenkin se, että kirkon sisäpuolisissa kaivauksissa 1984 ei kyetty liittämään yhtäkään rahaa varmasti hautaukseen kuuluvaksi, vaikka haudat kaivettiin tarkasti ja niitä oli ainakin 69 kappaletta (Hiekkänen 1993: 53, 77, 84). Isonkyrön vanhan kirkon kaivauksissa 1953 löytyi alimpien hautauksien alta useita brakteeatteja, joiden on oletettu siten olleen alimmissa hautauksissa.⁷⁴ Tälle ei kuitenkaan ole perusteita, koska muita tulkintamahdollisuuksia ei ole otettu huomioon (tiedonanto Hiekkänen 10.8.2015).

Tässä yhteydessä on syytä mainita myös muutama keskiaikainen raha-anti vainajalle. Sekä Iin Vanhan Haminan kirkon alta että Keminmaan Valmarinniemen kirkkomaalta on löytynyt vainajan mukaan laitettuja rahoja. Iistä Vanhan Haminan kirkkomaalta on löydetty kaksi varmahkoa raha-antia, ja Valmarinniemessä ainakin kaksi vainajaa on saanut rahaa mukaansa. Kirsi Jylkkä-Karppinen epäilee tavan juontuvan Kharon-myytistä, joskin on epävarmaa, omaksuttiinko tapa Iihin idästä vai lännestä. (Jylkkä 2006: 166; Jylkkä-Karppinen 2011: 83–84.) Pekka Sarvas on omassa Länsi-Suomen ruumishautojen rahojen ajoitusta koskevassa työssään määritellyt Kharon-myyttiin liittyväksi vain vainajan pään välittömästä läheisyydestä löytyneen rahan (Sarvas 1972: 7–8). Vaikka kyseessä ovat keskiaikaiset haudat,

⁷⁰ Kehusmaa 1996.

⁷¹ Sarkkinen & Kehusmaa 2002.

⁷² Hämäläinen 2012.

⁷³ Salo 2008.

⁷⁴ Palmroth 1953.

voidaan rahan antamisen perinnettä ainakin Pohjois-Pohjanmaalla seurata 1600–1800-luvulle (Paavola 1998: 166).⁷⁵

Espoosta kirkon kaivauksissa 1981–1982 löydetystä 548 rahasta yhtäkään ei kyetty liittämään suoraan hautaukseen. Kaikkia multahautoja ei perusteellisesti kyetty tutkimusvarojen vähyyden vuoksi tutkimaan, ja osa oli hyvinkin maatuneita ja sekoittuneita. Löytyneet rahat eivät olleet kronologisessa järjestyksessä lattian alla. Tämä kertoo kulttuurikerroksen vuosisataisesta sekoittumisesta, minkä lisäksi vanhemmat haudat ovat joutuneet uudempien tuhoamiksi, joita puolestaan rakennustyöt ovat hävittäneet. Tämän vuoksi Espoonkaan kohdalla teoriaa hautarahoista ei voida sulkea kokonaan pois. (Hiekkanen 1988a: 48–49, 51, 69.) Tilanne on samankaltainen monien kirkkojen kohdalla. Esimerkiksi Torniossa kirkon alapohjan puhdistustöiden valvonnassa ja arkkujen dokumentoinnissa kammiohaudan muumioituneen vauvan vierestä on löytynyt raha. Maa haudan ympärillä ja alla on hyvin sekoittunutta, joten rahaa ei voi varmasti liittää hautaukseen.⁷⁶

Kirkkohautauksia inventoitaessa rahakukkarot saattaisivat olla näkyvissä, mutta muut rahat todennäköisesti jäävät huomaamatta hankalissa olosuhteissa. Mahdollisen rahakukkaron hajoaminen ja leviäminen ympäristöön saattaisi vielä vaikeuttaa muiden hautarajojen havaitsemista. Pihtiputaan hautausmaalta on muistitiedon mukaan löytynyt rahakukkaroita hiekan seasta.⁷⁷

Esimerkin siitä, kuinka haastavaa rahan laitton varmistaminen voi olla, tarjoaa esimerkki Ilmajoen rahakokoelmasta. Kirkollisen kansanperinteen yleiskyselyssä ilmajokelainen mies kertoo Antti Laurosen, rahakokoelman perustajan, kertoneen kuinka on löytänyt kokoelmansa ensimmäiset rahat vanhalta hautausmaalta vainajien suusta. Kyseinen hautausmaa sijaitsi joen törmän lähellä ja joen jokakeväinen tulviminen sai törmän lähellä olevat arkut paljastumaan. Vastaaja haluaa vielä

⁷⁵ Iin ja Keminmaan lisäksi keskiaikaisia varmoja raha-anteja vainajille on myös Hattulan Pyhän Ristin kirkon kirkkomaalta vainajan hautauksesta (Eerikäinen et al. 1975), Turun Pyhän Olavin luostarin hautausmaalta vainajan hampaiden välistä (Rinne Turun tuomiokirkko keskiakana II 1948: 282) sekä Mikkelin Visulahdelta vainajan suusta. Mikkelin löydön Sarvas on määritellyt Kharonille annetuksi rahaksi sen sijainnin vuoksi, kun muita viikinkiaikaisia ruumishautarahoja hän ei usko tällaisiksi koska ne sijaitsevat pääasiassa hautojen keskipaikkeilla tai jalkopäässä. (Sarvas 1972: 8–9.)

⁷⁶ Suvanto 2005.

⁷⁷ SKS KRA. Krohn, Kaarle 120. 1884. Pihtipudas.

painottaa, että ”*Hän nimenomaan sanoi, että sieltä kallojen suusta löytyy rahaa*”.⁷⁸ Ilmajoen museon sivuilla kokoelman synnystä kerrotaan vain Laurosen pikkupoikana uineen joessa ystävineen joen törmän alkaessa sortua, jolloin ”*tuli sieltä esiin yhtä ja toista pojille krassattavaa. Sieltä löytyi vanhoja rahojakin*”.⁷⁹ Enempää tietoa ei ole myöskään Ilmajoen museolla (sähköpostiviesti Koskenkorva 4.12.2015). Rahakokoelmasta on tehty luettelo Rahakammiolle, mutta löytöpaikkoja ei siinä mainita. Vanhin ruotsalainen kokoelman raha on vuodelta 1573. (Sähköpostiviesti Ehrnsten 19.10.2015.) Tällöin kyseessä voivat olla ainoat suusta löytyneet rahat keskiajan ulkopuolella. Kun kuitenkin otetaan huomioon, että vastaaja puhuu pääkalloista, on raha voinut myös maatumisen seurauksena tippua vainajan suuhun, jos se aiemmin on ollut pään tai silmien päällä. Tapahtumia on voitu myös liioitella, mutta todennäköisintä on, että rahat ovat löytyneet hyvin läheltä vainajia, jolloin osa voi olla hauta-anteja.

4.2.4 Työvälineet

Katiskosken havaintojen mukaan koko Suomen alueella on ollut tapana laittaa joku työkalu vainajan mukaan arkkuun. Esimerkiksi Ruotsinpyhtäällä vainajalle on annettu työkalu ammatin mukaan. (Katiskoski 1976: 69.) Työkalujen jako on ilmeisesti ollut samalla tavoin sukupuolisidonnaista kuin elävissäkin elämässä: miehet saivat työkaluja ja naiset ompelutarvikkeita. Työkaluja ovat voineet olla esimerkiksi naskali, pikilanka, kirves tai puukko.⁸⁰ Nurmeksessa vainaja sai mukaansa sirpin ja mahdollisesti muitakin työkaluja,⁸¹ ja Jyväskylässä puolestaan piikkilankaa, neulan, naskalin ja nahkaa.⁸² Noormarkussa vainaja saattoi saada aseita mukaansa.⁸³ (Kts. myös Waronen 1898: 69.) Suomussalmella ainakin puukko on mainittu muiden tarpeellisten antien joukossa.⁸⁴ Perinneaineistossa tällaisia mainintoja ei ole jo esiintuotujen lisäksi kovin paljoa,⁸⁵ mutta arkeologinen lähdemateriaali on vieläkin niukempaa.

⁷⁸ SKS KKA1. Ilmajoki 13 165-166.

⁷⁹ Ilmajoen museo. Antti Laurosen rahakokoelma.

⁸⁰ SS Tolkkinen, M. Muhos; MV KTKKA 550. Leivo, Frans. 1918. Nousiainen.

⁸¹ SKS KRA. Krohn, Kaarle 10040. 1885. Nurmes.

⁸² SKS KRA. Nurmio, Matti 766. Jyväskylä.

⁸³ SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 131. 1892. Noormarkku.

⁸⁴ SKS KRA. Alopaeus, Aulis KRK 235:1281. 1935. Suomussalmi.

⁸⁵ SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3484. 1919. Ruovesi; SS Vuoriniemi, H. Keuruu; TYKL E. Hukila, Ikaalinen; SS Ylitalo, H. Piippola; Halila 1939: 837 (Iitti, puhuu tarvekaluista); SS Juvas,

Arkeologisilla kaivauksilla Laitilan kirkosta on löydetty hioimia, joiden Glasberg arvelee olevan hauta-antimia virolaisten vastineiden perusteella (Valk 1995: 143; Glasberg 1998: 129). Varjola puolestaan epäilee monien kirkoista löytyneiden puukkojen, puukonhelojen, linkkuveitsien sekä puu- ja metallilusikoiden olevan mahdollisia hauta-anteja (Varjola 1980: 123).⁸⁶ Jo nautinta-aineita käsitelleessä luvussa esiteltiin Oulun Tuomiokirkosta löytynyt vainaja, jolla oli hauta-antimena tupakointivälineet. Tämän lisäksi hänen vyöllään oli puukko. (Kuokkanen & Lipkin 2011: 156.) Myös Askolan Monninkylän hautausmaata paikallistettaessa löytyi noin 20–30-vuotias 1600-luvun vainaja, jonka lantion kohdalla oli rautaveitsi.⁸⁷ Helsingin Senaatintorin kaivauksissa puolestaan vainajan (H47) jalkojen yhteydestä löytyi hioinkivi. Hauta oli sotkeentunut, mutta kiven arveltiin saattavan liittyä vainajan ammattiin.⁸⁸ Helsingin Vanhankaupungin kirkon kaivauksissa vuosina 1930–31 löytyi välittömästi yhden arkun päältä rautakirves. Laittohetki ei kuitenkaan ole tiedossa. (Heikkinen 1994: 45.) Samankaltainen epävarma hauta-anti on Tornion kirkon kaivauksissa 2005 hautakammioista kuusenhavujen seasta löytynyt taottu työkalu, mahdollisesti taltta.⁸⁹ Koska löytyneet työkalut ovat usein sellaisia, joita myös kirkkojen korjaajat voisivat käyttää tai joita hautauspahtumassa olisi voitu tarvita, on harvoja löytöjä mahdotonta pitää hautalöytöinä ilman selvää yhteyttä vainajaan.

Naisille annetuiksi työkaluiksi voidaan tulkita ainakin ompelutarvikkeet.⁹⁰ Tässä ryhmässä on eriteltävä varsinaiset jokapäiväiseen käyttöön tarkoitettut välineet ja jo käsitellyt kuolleiden vaatetukseen liittyvät neulat. Ruotsissa ja Virossa naisvainajalle on saatettu antaa neula lankoineen sekä kangastilkku vaatteiden korjaamista varten (Hagberg 1937: 210; Valk 1995: 143). Suomesta ei näin selvää esimerkkiä ole kaivauksilla tai perinneaineistosta löydetty. Kirkoista on löydetty myös silmäneuloja ja sormustimia irtolöytöinä. Esimerkiksi Espoon kirkon kaivauksilla löydettiin silmäneula ja sormustin muutaman metrin päästä toisistaan. Hiekkänen epäilee, ettei se ehkä ole puhdasta sattumaa. (Hiekkänen 1988a: 72.)

M. Konginkangas; SS Pellinen, I. Ruokolahti; SS Tuulio, K. Sonkajärvi; SKS KRA. Kokkonen, H. III B. 11.1:168. Juuka; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16826. 1932 (mp. 1915). Vuolijoki.

⁸⁶ Tapio 1962; Tapio 1967–1968; Tapio & Knapas 1967–1968.

⁸⁷ Köngäs 2010: 18.

⁸⁸ Heikkinen 2005.

⁸⁹ Suvanto 2005.

⁹⁰ SS Tolkkinen, M. Muhos.

4.2.5 Vainajan eläessä irti lähteneet ruumiinosat

Koko maasta on tietoja elämän aikana irti lähteneiden hiusten, hampaiden, kynsien ja muiden ruumiinosien laittamisesta vainajan mukaan arkkuun (Katiskoski 1976: 72). Tavan taustalla saattaa olla halu saada kaikki ruumiinosat mukaan ylösnousemuksen hetkellä⁹¹ tai siunattuun maahan⁹². Naiset ovat tavallisesti keränneet irronneet hiukset hiusharjoistaan kuolintyynyn täytteeksi tai muuten arkkuun laitettaviksi, ja tällaiset maininnat ovatkin varsin tavallisia perinneaineistossa.⁹³ Monesti kuitenkin mainitaan, että hiukset laitettiin vainajan mukaan, jos vainaja oli eläessään niin toivonut. Kyseessä ei siis ollut mikään automaatio.⁹⁴ Vain kerran työn aineistossa on mainittu miehen keränneen hiuksensa.⁹⁵ Arkeologisilla kaivauksilla tällaista traditiota ei ole pystytty todentamaan, joskin esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan hyvin säilyneet kirkkohaudat voivat tarjota tähän mahdollisuuden. Koska näitä hautoja on tutkittu vain inventoimalla (esim. Kempele), ei mahdollisia säilyneitä kuolintyynyjä ole päästy tutkimaan. Hiusten säilyminen maatumattomina 1700-luvulta asti on kuitenkin mahdollista (kts. esim. Joonas & Ojanlatva 1997: 10).

Hampaista⁹⁶ ja muista ruumiinosista⁹⁷ mainintoja on huomattavasti vähemmän. ”Sairastaessa jos tuli tukka otetuksi pois, taikka jos oli joskus sormensa menettänyt taikka muun jäsenen, niin se pantiin talteen ja sitten kuoltua arkkuun, jotta niin on kaikki hänen omansa siellä.”⁹⁸ Esimerkiksi Tyrvällä mainitaan hampaiden laitosta arkkuun vain kun alle kymmenenvuotias lapsi on kuollut.⁹⁹ Synnytyksessä talteen

⁹¹ SS Mustakangas, M. Vihanti.

⁹² SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa.

⁹³ SKS KRA. Heino, Arvo 1832. 1937. Hartola; SKS KRA. Nieminen, Kalle E 184:261. 1949. Jämsä; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 5031. 1960. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3318. 1955. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3486; SKS KRA. Tuovila, Kerttu 196–197. 1970 (mp. 1969). Orivesi; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16668. 1932 (mp. 1915); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16828. 1932 (mp. 1915); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16940. 1932 (mp. 1928); SKS KKA 1. Pihtipudas 13 121; Helminen 1949: 584. Orivesi; MV KTKKA 631 Ikaalinen, Anna-Kaarina Salava. 1931; MV KTKKA 618 Similä, Sirkka. Asikkala. 1934; MV K20/570. Sääminki.

⁹⁴ Esim. SS Oikari, A. Ähtäri; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 427. 1952 (mp. 1939). Sahalahti; SS Walkeajärvi, J. Koskenpää.

⁹⁵ Vanhaa Hauhoa 1934: 282. Kerätty 1925.

⁹⁶ SS Walkeajärvi, J. Koskenpää; SS Rahola, J. Tyrvää; Helminen 1949: 584. Orivesi; MV KTKKA 631 Ikaalinen, Anna-Kaarina Salava 1931; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 427. 1952 (mp. 1939). Sahalahti; SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa; Helminen 1949: 584. Orivesi; SS Nyqvist, H. Asikkala; SS Aaltonen, A. Lappi Tl.

⁹⁷ SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3486; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16448. 1932 (mp. 1916 t. 1917). Oulun seutu; MV KTKKA 631 Ikaalinen, Anna-Kaarina Salava 1931; SS Nyqvist, H. Asikkala; SS Aaltonen, A. Lappi Tl.

⁹⁸ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16448. 1932 (mp. 1916 t. 1917). Oulun seutu.

⁹⁹ SS Rahola, J. Tyrvää.

otettu kuivunut napanuoran tynkä mainitaan vain Tyrvällä ja Ähtärissä.¹⁰⁰ Kansanperinne tuntee myös tarinoita, joissa vainaja on tullut etsimään puuttuvia hampaitaan, jäseniään tai luitaan.¹⁰¹ Tekohampaat¹⁰² on myös laitettu usean vainajan mukaan, ilmeisesti koska niiden on koettu olevan kiinteä osa vainajaa.

Arkkuun piti panna kaikki vainajalle kuuluvat hiukset, hampaat, mahdollisesti tapaturmaisesti katkenneet sormet yms. mikäli vainaja oli niitä säilyttänyt. Eräs mummo, joka haudattiin ilman irti lähteneitä hampaitaan kävi yhtenäen niitä tyttärelleen vaikuttamassa. Vasta kun hampaat löydettiin ja vietiin hautaan sai vainaja levon.¹⁰³

Leikattujen kynsien¹⁰⁴ laitto vainajan mukaan mainitaan perinneaineistossa vain muutaman kerran. Tavan voi ajatella olevan samaa juurta kuin hiusten ja jäsenien hautaamisen, mutta asiaan liittyy myös kynsien leikkuuseen liittyvä perinne. Pyhänä leikatuista kynsistä piru on eräiden perimätietojen mukaan kykenevä tekemään laivan tai lautan, jolla vie leikkaajan veden yli, mahdollisesti helvettiin. (Krohn 1912: 52–53.)

Arkeologisesti ennen kuolemaa irti lähteneiden ruumiinosien paikallistaminen hautauksista on haastavaa. Tutkimus vaatisi paleopatologista vainajan tutkimusta. Näin yksityiskohtaiseen tutkimukseen on vain hyvin harvoin resursseja. Jos jäsen löytyisi pussista, irrallaan ruumiista, sen voisi olettaa olevan tällainen. Koska irti leikattuja jäseniä on käytetty myös taikakaluina (esim. Eilola 2003: 56; Tittonen 2008: 6; Koski 2011: 222), tulisi todentaa jäsenen kuulumisen juuri kyseiselle vainajalle. Samoin hampaiden tunnistaminen ennen kuolemaa irti lähteneiksi vaatisi jonkinlaisen pussin tai rasian tai hyvin ehjän hautakokonaisuuden, jonne hampaat olisi aseteltu, jotta tällainen funktio voitaisiin todentaa. Tällaisia arkeologisia esimerkkejä ei tämän työn tekohetkellä ole tiedossa.

¹⁰⁰ SS Rahola, J. Tyrvää; SS Oikari, A. Ähtäri.

¹⁰¹ Esim. Jauhiainen 1999: C434, C 435, C 1631, C 1641.

¹⁰² MV K20/519. Kiuruvesi; MV K20/508. Karvia; MV K20/643. Kiukainen; MV K20/420. Luopioinen; MV K20/847. Teisko; MV KTKKA 631 Ikaalinen, Anna-Kaarina Salava 1931.

¹⁰³ MV KTKKA 631 Ikaalinen, Anna-Kaarina Salava 1931.

¹⁰⁴ SKS KRA. Virtaranta, Pertti 427. 1952 (mp. 1939). Sahalahti; Helminen 1949: 584. Orivesi.

4.3 Muita hauta-antimia

4.3.1 Leikkikalut

Lelut ovat haasteellinen löytöryhmä. Varsinaista leluihin liittyvää arkeologista tutkimusta on tehty vähän. Lisäksi lelut on usein tehty orgaanisesta materiaalista, minkä johdosta ne maatuvat helposti. Edes esineen määrittely leluksi ei ole yksinkertaista, koska lähes mikä tahansa esine taipuu leluksi lapsen käsissä. Lelun tulkintaan vaikuttaa myös se, onko lelu aikuisen tuotos vai lapsen itselleen tekemä (Lönnqvist 1992: 17, 54). Aikuisten tekemien lelujen voi katsoa osaltaan heijastavan heidän käsitystään lapsista, mutta lasten käsitystä itsestään ei myöskään saa unohtaa. (Sipiläinen 2002: 3; Sipiläinen 2003: 295.) Lelujen laajempi tuotanto alkoi 1700-luvulla, minkä jälkeen osa leluista on selvemmin tunnistettavissa (Lönnqvist 1992: 21).

Tässä työssä käsitellään leluja, jotka on annettu lapsille hauta-antimiksi. Tällöin esineen määrittely voi olla helpompaa, koska hautaus on todennäköisesti identifioitavissa lapsen hautaukseksi. Pohjoismaissa aikuisten haudoista on löydetty miniatyyriesineitä, joita on voitu käyttää hauta-antimina oikeiden sijaan. Myös lasten haudoista on löydetty miniatyyriesineitä, kuten nuolenkärkiä, joiden tulkitseminen leluiksi riippuu käsityksestämme lelun olemuksesta. Onko mahdollinen opetusväline lelu vai ei? (Lillehammer 1989: 99–100.) Voidaan myös pohtia, onko lelun antaminen ikäsidonnaista. Ehkä vauvat eivät ole saaneet leluja mukaansa.

Irtolöytönä tullutta pienoistavaraa voi olla vaikea identifioida mihinkään ryhmään kuuluvaksi. Nykyisin tunnistetaan myös se tosiasia, että vaikka lapsen kuolema on ollut paljon todennäköisempää 1700–1800-luvuilla, ei se silti ole ollut vanhemmille helppoa. Kirsi Vainio-Korhosen teoksessa *Ujostelemattomat* (2012) on esimerkkejä lapsen kuoleman aiheuttamasta surusta kyseisellä ajalla. (Vainio-Korhonen 2012: 54–55.) Surua on varmasti pyritty lieventämään, ja yhtenä tällaisena toimenä voidaan nähdä lelun laittaminen kuolleen lapsen mukaan. Lapsen on ehkä ajateltu tarvitsevan lueluaan tuonpuoleisessa samoin kuin aikuinen tarvitsi hauta-antimiaan (Varjola 1980: 120), tai sitten lelun laitto rauhoitti vanhempia.

Perinneaineiston maininnat lasten mukaan laitetuista leluista ovat kuitenkin vähäisiä ja suhteellisen uusia. 1973 kerätyssä kyselyssä eräs vastaaja mainitsee, että pienelle lapselle saatettiin laittaa hänen rakkain lelunsa mukaan hautaan.¹⁰⁵ 1960-luvulla kerättyyn Kirkollisen kansanperinteen yleiskyselyyn on yksi vastaaja Lempäälästä maininnut saman tavan ja toinen vastaaja Luvialta kertoo tyttölasten saaneen nukun mukaansa.¹⁰⁶ Hieman aiempi tiedonanto on Kemistä vuodelta 1930, jossa kerrotaan leikki-ikäisen lapsen saaneen leikkikalun hauta-antimekseen.¹⁰⁷

Arkeologisten löytöjen suhteen tilanne on vielä epävarmempi. Irtolöytöinä on löydetty Lohjan kirkosta 14,5 cm korkeat puiset hevosen takajalat¹⁰⁸ ja Nousiaisten kirkosta tinasotamies (ratsumies, jonka pää puuttuu). Nousiaisten kirkon lattiamaa on erittäin täyteen haudattu, eikä ehjiä arkkuja tavattu maan kosteuspitoisuuden vuoksi.¹⁰⁹ (Kts. myös Varjola 1980: 120.) Tampereen Messukylän kirkosta on löydetty savinukun pää, jonka on ajateltu olevan hautaukseen liittyvä uhrilahja. Kyseinen löytö kuuluu kuitenkin katoliseen aikaan. (Pylkkänen 1961: 73.) Ehkä muumioituneiden lapsivainajien perinpohjaisella tutkimuksella saadaan lisää tietoa tästä löytöryhmästä.

4.3.2 Kirjat

Kirkkokaivauksilla kirjansoljet ja -helat ovat suhteellisen tavallinen löytöryhmä. Suomalaisen kirjan historian voi katsoa alkaneen vuonna 1488 Turun messukirjan *Missale Aboensen* painamisesta. 1400-luvulta lähtien kirjanpainotaito kehittyi ja Suomeenkin saatiin kirjapaino 1642. Vuoteen 1829 mennessä painoja oli jo kuudessa kaupungissa, ja 1800-1900-lukujen vaihteessa kirjapainoja oli 75 kappaletta. Reformaatiosta lähtien kansaa pyrittiin saamaan lukutaitoiseksi, joskin vielä 1723 on annettu kuninkaallinen määräys lasten lukemaan opettamisesta. Lukutaito nousi koko maassa kattavammaksi 1800-luvulla etenkin 1866 annetun kansakouluasetuksen tähden. (Kaivola 1988: 7, 14, 17, 25, 26–27; Knuutila 1997a: 102; Laine & Laine 2010: 262–263.) Suomenkielinen Uusi Testamentti ilmestyi ensi

¹⁰⁵ MV K20/501 Kokkola.

¹⁰⁶ SKS KKA 1. Lempäälä 1 115; SKS KKA 1. Luvia 1 3.

¹⁰⁷ SS Salmela, H. Kemi.

¹⁰⁸ Tapio 1966–1967.

¹⁰⁹ Tapio & Knapas 1967–1968.

kertaa vuonna 1548 ja Raamattu kokonaisuudessaan 1642.¹¹⁰ Ensimmäinen suomenkielinen virsikirja puolestaan ilmestyi 1583 ja 1700- ja 1800-luvulla se oli Suomen yleisin kirja.¹¹¹ Suurin osa painetusta suomenkielisestä kirjallisuudesta oli uskonnollista ennen 1840-lukua. (Kaivola 1988: 32–34, 36–37, 39–40, 42; Knuutila 1997b: 136–137.)

Janne Harjula (2015) on tutkinut systemaattisesti Suomen kirkkojen arkeologisia kirja- ja kirjanosalöytöjä sekä esittänyt mahdollisia syitä niiden maahan joutumiselle. Yleisin kirjallisuuteen liittyvä löytötyyppi on silmukallinen lukkosolki (*strap-and-pin type fastening*), joka ajoittuu 1600-luvulta eteenpäin. Useimmiten metallisia kirjansolkia on 1500-luvun jälkeen vain uskonnollisissa kirjoissa. (Harjula 2015: 161.) Kirjansolkien tapaisten pienten löytöjen yleisyys kaivauksilla liittyy osaltaan kaivausmetodien tarkkuuteen, kuten siihen, onko seulaa käytetty. (Harjula 2015: 163.) Harjula esittää perinneaineistoon ja muihin tutkijoihin pohjautuen Jumalan sanaa sisältävän teoksen nähdyn pahaa karkottavana objektina, jolloin se on voinut esimerkiksi estää kuollutta kummittelemasta (Hagberg 1937: 208; Varjola 1980: 120; Koski 2011: 236; Harjula 2015: 173). Vaihtoehtoisesti se on voitu nähdä kristillisenä pääsylippuna rajan yli (Valk 1995: 148; Harjula 2015: 173). Erilaisten kirjanosien suuria löytömääriä on esitetty esimerkiksi uhreiksi (Hiekkänen 1988a: 65) tai kokonaisen kirjan sijasta annetuiksi *pars pro toto* korvaajiksi (Riskä 1990: 219).

Hiekkänen perustaa Espoon kirkon osalta uhriteoriansa seuraaviin seikkoihin: kirkon arkeologisissa tutkimuksissa kirjansolkia löytyi 41 kappaletta. Solkien levintä ei ollut tasaista kirkon eri osissa ja solkia löydettiin myös ryhmissä. Löytöpaikkojen kohdalla on kulkenut penkkikorttelien välinen käytävä. Kokonaisia kirjoja ei löydetty, eikä myöskään kirjojen muita metalliosia, kuten nurkkaheloja. Osassa solkeen kiinnitetty nahkahihna oli leikattu poikki, eli soljet oli tarkoituksella irrotettu kirjoista. Solkien on oletettu joutuneen kirkon lattian alle 1600–1700-luvuilla. Vaikka osa soljista on voinut olla hauta-antimia ja osa on voitu hukata vahingossa, ei solkien suuri määrä selity yksin näillä teorioilla, vaan uhraamista on pidettävä potentiaalisena mahdollisuutena. (Hiekkänen 1988a: 64–65.) Harjula huomauttaa

¹¹⁰ Uusia versioita ilmestyi 1685 ja 1758, kunnes 1776 ilmestyi niin sanottu vanha kirkkoraamattu, jota käytettiin 150 vuotta.

¹¹¹ Uusittuja versioita ilmestyi vuosina 1605, 1701, 1886, 1938 ja 1987.

tarkasteltuaan löytöjä uudestaan, että vain muutama Espoon kiinnityshihnoista oli leikattu. Suurin osa oli irrotettu repimällä tai hihna oli kokonainen. Joka tapauksessa ne on ilmeisesti irrotettu tarkoituksella. (Harjula 2015: 185.)

Tove Riska puolestaan pohjaa tulkintansa solkien *pars pro toto* -olemuksesta Lohjan kirkon aineistolle: koska muita kirjojen osia ei löytynyt, voidaan ajatella, että vainajat saivat kirjansoljet mukaansa edustamaan kokonaista kirjaa, todennäköisesti virsikirjaa tai Raamattua. Lohjan kirkon solkien on esitetty olevan 1600-luvulta, jolloin kokonaisen kirjan antaminen vainajalle olisi tuskin muutenkaan tullut kyseeseen. (Riskä 1990: 219; Valk 1995: 150.) Perinneaineisto tuntee tämän lisäksi tavan antaa vainajalle esimerkiksi vain lehti virsikirjasta.¹¹² ”*On muinaisaikoina panneet arkkuun korttelin pullon viinaa ja pantu virsikirjan lehtiä ja joskus koko virsikirja*”.¹¹³ Vaikka kirjojen solkia on voitu jossain määrin ajoittaa, on niitä voitu käyttää myös uudelleen, minkä lisäksi kirjalla itsellään voi olla suhteellisen pitkä käyttöikä. Nämä seikat tulee huomioida kirjojen solkia ja heloja ajoitettaessa. (Kts. esim. Paavola 1995a: 178, 181.)

Perinneaineistosta löytyy mainintoja uskonnollisten teosten, useimmiten virsikirjojen, vainajan mukaan laittamisesta¹¹⁴ usein joko leukaa kiinni pitämään¹¹⁵ tai rinnalle¹¹⁶. Leuan tueksi laitettu virsikirja on saatettu myös ottaa pois ennen

¹¹² SKS KRA. Hirvonen, Iida KRK 156:208. 1935. Rääkkylä; MV KTKKA 564 Reponen, Astrid. 1926. Viitasaari; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17014. 1932 (mp. 1915).

¹¹³ MV KTKKA 627 Mikkonen, Adam. 1917. Kajaanin mlk.

¹¹⁴ MV KTKKA 631. Salava, Anna-Kaarina. Ikaalinen. 1931; SKS KRA. Inkinen, Kaisa KJ 3: 1158. 1957. Pyhäjärvi VI.; SKS KRA. Karila, Tytti KT 252:1. 1949. Hauho; SKS KRA. Railonsalo, Artturi 6535. 1957. Vuolijoki; SKS KRA. Suomen Nuoris-Opisto E 154. 1939. Mikkelin mlk.; SKS KRA. Salo, Aulikki KT 373:40. 1966. Hollola; SKS KRA. Rautiainen, Albert 4072. 1961. Karstula; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16998. 1932 (mp. 1929); SKS KRA. Paulaharju, Samuli 17005. 1932 (mp. 1923). Raahe; SKS KKA 1. Kuorevesi 1 b 187; SKS KKA 1. Lempäälä 1 114, 115; Vihervaara 1910: 320, Kärkölä; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 131. 1892. Noormarkku; MV K20/701. Alajärvi; MV K20/449. Ikaalinen; MV K20/443. Ilmajoki; MV K20/399. Ilomantsi; MV K20/126. Jalasjärvi; MV K20/471. Jalasjärvi; MV K20/119. Kuru; MV K20/226. Mikkelin mlk.; MV K20/749. Mustasaari; MV K20/159. Nastola; MV K20/864. Närpiö; MV K20/425. Orivesi; MV K20/153. Parkano; MV K20/560. Peräseinäjoki; MV K20/417. Ruotsinpyhtää; MV K20/40. Ruotsinpyhtää; MV K20/837. Sipoo; MV K20/629. Siuntio; MV K20/361. Vesanto.

¹¹⁵ SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa; MV K20/241. Kalajoki; MV K20/774. Hausjärvi; MV K20/501. Kokkola; MV K20/696. Närpiö; MV K20/19. Vilppula; MV K20/166. Vöyri.

¹¹⁶ Helminen-Nordberg 1963: 171; SKS KRA. Utriainen, Ida KT 162:108. 1938. Juuka; SKS KRA. Styrman, Eino KT 455:30. 1971. Kiuruvesi; SKS KRA. Tiainen, Kyllikki 759. 1964. Sysmä; SKS KKA 1. Kangasniemi 2 12; Ollila 1932: 90, Sammatti; MV K20/140. Hollola; MV K20/445. Kangasniemi; MV K20/85. Kontiolahti; MV K20/508. Karvia; MV K20/169. Kitee; MV K20/124. Nivala; MV K20/278. Luhanka; MV K20/618. Merikarvia; MV K20/724. Suoniemi; MV K20/410. Sysmä; MV K20/887. Turku.

hautausta,¹¹⁷ eikä kaikista vastauksista varmasti käy ilmi, toimittiinko näin.¹¹⁸ ”*Vainajan rinnalle laitettiin virsikirja, että hän esimerkiksi saisi itse veisata siitä kuolinvirttä itselleen,*” kertoo ruumiinpesijä-äitiään tämän työssä seurannut vuonna 1906 syntynyt tiedonantaja.¹¹⁹

Kaikki kirkkokaivauksilta saadut kirjoihin liittyvät löydöt eivät tue oletusta uhratuista soljista yhtä voimakkaasti kuin Espoon löydöt. Hailuodosta esimerkiksi löytyi nurkkavahvikkeita, koristeheloja ja kiinnityssolkia yhteensä 33 kappaletta, eikä yhtäkään näistä voi suoraan liittää hautaukseen. Vaikka 12 lukkosoljessa oli jäänteitä nahkahihnasta, ei yksikään vaikuttanut poikkileikatulta. Paperia kaivauksilta ei löytynyt yhtään. (Paavola 1995a: 176–177, 181.)

Kolmestakymmenestä Suomen kirkosta Ahvenanmaata lukuun ottamatta on löytynyt kirjoihin kuuluvia osia ainakin 561 kappaletta, joista 27 on löydetty haudoista (Harjula 2015: 165)¹²⁰. Määrät eri kirkkojen välillä voivat vaihdella runsaasti yhdestä kirjan osasta lähes kahdeksaankymmeneen.¹²¹ Hautoihin liitettävät kirjanosat on löydetty Hailuodon (1), Korppoon (1), Laitilan (3), Lempäälän (6), Mynämäen (2), Nousiaisten (4), Padasjoen (3), Pernajan (3) ja Raison (4) kirkkoista. (Harjula 2015: 163–165, taulukko 1., viite 120.) Näitä haudoista tehtyjä löytöjä ei kuitenkaan voida yhdistää vainajiin lukuun ottamatta Padasjoen ja Pernajan kirjalöytöjä (Kronqvist 1931; Paavola 1995a: 176; Harjula 2015: 163–165).¹²²

Padasjoen palaneen kirkon (1924) tutkimuksissa kammiohaudan suhteellisen hyvin säilyneestä arkusta löytyi miesvainajan vierestä kirjankannet sekä saksankielistä

¹¹⁷ SS Juvas, M. Merikarvia, Siikainen; SS Peltola, A. Orimattila; SS Mattila, S. Saarijärvi; SS Kettunen, I. Iisalmi; SS Laine, K. Leppävirta; SKS KKA 1. Lempäälä 1 114, 115.

¹¹⁸ MV KTKKA 887. Enne, Taavi. 1914. Suur-Ikaalinen; SKS KRA. Eloranta, K. A. KT 310:101. 1962. Somerniemi. – tapahtunut 1912; SKS KRA. Tiainen, Kyllikki 4135. 1971. Sysmä. – tapahtunut 1915; SKS KRA. Aalto, Tuija KT 513:20. 1981. Ähtäri; SKS KKA 1. Pyhäjärvi Ol. 12 89.

¹¹⁹ SKS KRA. Aalto, Tuija KT 513:20. 1981. Ähtäri.

¹²⁰ Espoo, Hailuoto, Hiittinen (Kyrksundet), Kangasala, Kemiö, Korppoo, Laitila, Lempäälä, Lieto, Lohja, Messukylä, Mynämäki, Naantali, Nauvo, Nousiainen, Padasjoki, Pernaja, Perniö, Porvoo, Pälkäne, Raisio, Renko, Sauvo, Sääminki, Tenhola, Turku (tuomiokirkko), Turku (Maaria) Koroinen (keskiaikaista tyyppiä), Tyrvää, Vehmaa, Vihti. Harjulan tämänhetkisen tutkimuksen valossa löytöjä on tämä määrä. Lisäksi Helsingin Vanhankaupungin kirkon kaivauksista on löytynyt yksi raamatunsolki. (Heikkinen 1994: 45; Harjula 2015: 163–165.) Harjulan artikkelissa Pernajan löydöistä yksi on mainittu hautalöytönä taulukossa 1, vaikka todellinen määrä on 3 (sähköpostiviesti Harjula 30.11 2015).

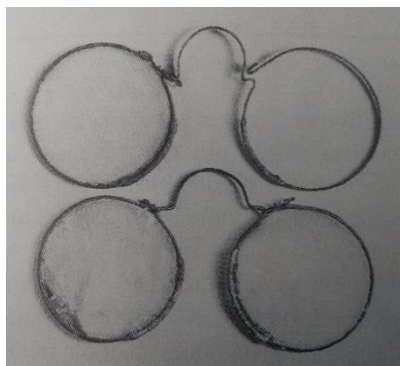
¹²¹ Esimerkiksi Lohjan kirkon kaivauksissa löytyi 21 virsikirjansolkea. Kontekstin vuoksi voi mainita, että pääkalloja löytyi 1706 kappaletta. (Tapio 1966–1967.)

¹²² Kronqvist 1924; Nordman 1938; Palmroth 1952; Palmroth 1959; Tapio 1967; Tapio & Knapas 1967–1968; Tapio & Knapas 1968–1969; Hiekkänen 1983.

tekstiä sisältäviä lehden palasia. Kirjan sisällöstä ei voi vakuuttua, mutta vaikuttaa todennäköiseltä, että se on vainajan mukaan tarkoituksella laitettu. Myös yhden multahaudan arkun sisältä löytyi latinankielinen nahkakantinen kirja, vaikka vainajan vaatetus oli kokonaan hävinnyt. Lisäksi ruotsinkielistä tekstiä sisältävän kirjan jäänteet löytyivät miehen hautauksen vierestä. Hautauksen arkun pohjalla ollut kolikko on ajoitettu vuoteen 1724. (Kronqvist 1931: 12–16; Harjula 2015: 174.)

Pernajan kirkon kolmesta haudasta on löytynyt kirjoja, joskaan niiden suhde vainajiin ei ole tiedossa, minkä lisäksi haudoista on löytynyt kirjoitusta sisältäviä paperinpalasia. Ovatko nämä toimineet esimerkiksi tyynyn täytteenä tai hautaantimena, ei tiedetä.¹²³ (Harjula 2015: 173, 174 kuva 8, 176, viite 46.) Turun tuomiokirkon eräästä sekoittuneesta haudasta löydettiin mädäntynyt kirja, oletettavasti virsikirja. Iikka Kronqvist olettaa kirjan olleen vainajan alaleukaa tukemassa. Haudan sekoittuneen luonteen takia tätä ei voida pitää kuitenkaan varmana. (Paavola 1995a: 177 viittaa Kronqvist sine anno: 100.) Kirkkomaista kirjoihin liittyviä löytöjä ei ole tullut tämän tutkimuksen aikana tietoon.

4.3.3 Silmälasit

Kuva 4. Kakkuloita Rengon kirkon kaivausilta vuonna 1984. Hiekkänen 1993: 79.

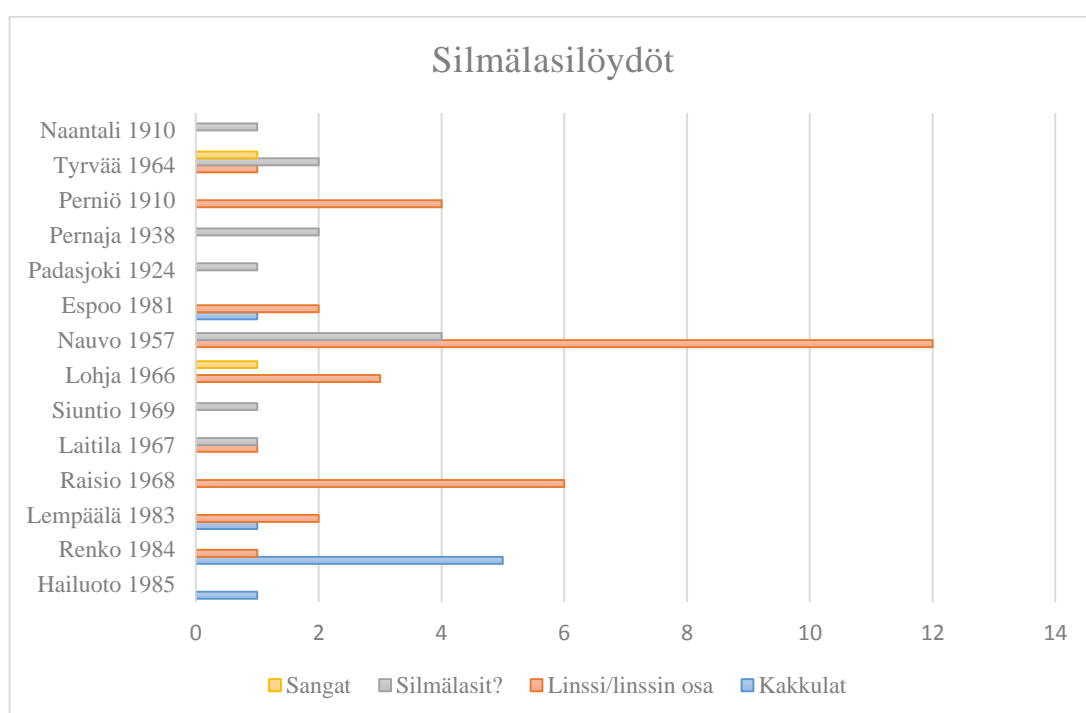
Kansallismuseon vanhimpia ajoitettuja silmälasia edustavat 1700-luvun puolivälistä nürnbergiläiset lankalaseja, joista myös erilaiset nenälaseja eli kakkulat¹²⁴ juontavat juurensa. Ruotsissa lasia on ollut ainakin 1400-luvulta lähtien. Vaikka 1700-luvun loppupuolella Euroopassa muotiin tulivat aisalliset silmälasit, olivat halvat massatuotantolaseja suosittuja Suomessa ja pysyvät käytössä 1800-luvun puoliväliin saakka. (Mäkelä 1957: 43.)

Silmälaseja on pidetty omistajalleen niin tarpeellisina ja henkilökohtaisina, että niitä on ajateltu laitettavan mukaan hautauksiin (Varjola 1980: 120; Hiekkänen 1988a: 75). Silmälasien osia on löytynyt irtolöytöinä useilta kirkkokaivauksilta (taulukko 1). Kirkkomaista vain Oulun tuomiokirkon kirkkotarhan kaivauksilta on saatu silmälasit, nekin irtolöytönä. Hautausten yhteydestä silmälasia ei ole löydetty

¹²³ Nordman 1938.

¹²⁴ Silmälasit ovat sangalliset, kun taas kakkulat asetetaan nenän varaan.

lukuun ottamatta Pernajan kirkon kakkuloiden sankoja. Hautamuistiinpanoissa ei käy kuitenkaan ilmi, oliko samassa yhteydessä enää vainajaa.¹²⁵ Optiikaltaan lasit kävivät monille ja Paavola huomauttaa, että kokonaisia kakkuloita olisi ollut vaikea hukata niin, että ne olisivat päätyneet kirkon pohjahiekkaan. Irronnut linssi sitä vastoin on voinut tippua lautojen välistä maahan. (Paavola 1995a: 182–183.) Silmälasit olisivat voineet tippua hautaavalta henkilöltä tai työmieheltä. On kuitenkin vaikea kuvitella, ettei tärkeistä laseista olisi pidetty huolta. Tästä huolimatta perinneaineistossa silmälaseihin viitataan vain kerran. Eräs vastaaja mainitsi naisille laitettun silmälasit mukaan.¹²⁶

127

Kuvio 1. Silmälaseihin liittyvät löydöt kirkoista. Kakkulat ja silmälasit eivät välttämättä sisällä linssejä.

4.3.4 Vaatetukseen liittymättömät korut

Vainajien mukaan laitettut korut, joilla ei ole kiinnittävää funktiota, on tutkimuksissa usein luettu osaksi vainajien kuolinpukua (kts. esim. Valk 1995: 141). Tässä työssä tällaiset kiinnityksellistä funktioita vailla olevat esineet, kuten sormukset, korvakorut

¹²⁵ Nordman 1938.

¹²⁶ SKS KRA. Tuohinto, Hanna KT 334:30. 1963. Pattijoki (Kalajoki).

¹²⁷ Hailuoto Paavola 1995a: 182; Hiekkänen 1984; Hiekkänen 1983; Tapio & Knapas 1968–1969; Tapio 1967; Knapas 1969; Tapio 1966–1967; Palmroth 1957; Espoo Hiekkänen 1988a: 75; Naantali Hiekkänen 1988b: 38; Kronqvist 1924; Nordman 1938; Tapio 1962; Tapio 1964.

ja kellot (vaikka jälkimmäisiä ei varsinaisina koruina voidakaan pitää), nähdään kuitenkin perinneaineiston perusteella ensisijaisesti hauta-antimina. Työssä toimitaan aineistolähtöisesti, koska nämä ryhmät on usein eritelty vastauksissa, kun muuten tiedonantajat käyttävät termejä kuten koru tai arvoesine.

Vaikka helmikorut voidaan luokitella hauta-antimiksi muiden kiinnityksellistä funktioita vailla olevien korujen kanssa, on ne rajattu pois tästä työstä tilankäytöllisistä syistä. Tarkoituksena on myös keskittyä löytöryhmiin, joita ei juurikaan ole tutkittu. Kirkollisista konteksteista löytyneistä helmistä on tehty pro gradu (Väänänen 2006) sekä artikkeli (Hiekkanen 2006b ja 2006c). Väänänen on työssään käsitellyt kirkkokaivauksilta löytyneitä varmoja ja potentiaalisia helminauhalöytöjä. Paitsi että helmiä on voinut joutua kirkollisiin kohteisiin vainajan mukana henkilökohtaisina esineinä tai koristeina, niitä on voitu muun muassa hukata tai ne ovat voineet tippua myös erilaisista asusteista tai kirkollisista artefakteista. (Väänänen 2006: 12–13.) Hiekkanen on työssään käsitellyt 1600–1700-lukujen kirkkohautojen helmilöytöjä ja pohtinut niiden mahdollista yhteyttä rukousnauhoihin (Hiekkanen 2006b: 255–256).¹²⁸ Myöskään muita koruja, kuten kaulakoruja tai rintakoruja ei käsitellä tässä työssä tilan ja lähdemateriaalin vähyyden tähden.

Suomessa kihlasormus vaikuttaa tulleen käyttöön ylemmällä luokalla jo keskiajalla, kun taas talonpoikien käytössä kihlasormus yleistyy vasta 1700-luvulla, vaikka niitä 1600-luvullakin esiintyy. Vihkisormuksia alkaa esiintyä 1700-luvulla, mutta ne vakiintuvat yleiseen käyttöön vasta paljon myöhemmin. (Pylkkänen 1956: 295, 306; Heikinmäki 1981: 103; Talve 1990: 170.) 1700-luvun alussa isovihan köyhdyttävä vaikutus näkyy perunkirjoissa sormusten ja muiden korujen harvinaisuutena (Lehtinen & Sihvo 2005: 231). Vielä 1900-luvun alussa parit saattoivat mennä naimisiin lainasormuksia käyttäen.¹²⁹ Talonpoikaismiehillä kihlasormus yleistyy vasta 1800–1900-lukujen vaihteessa ja sen jälkeen. (Heikinmäki 1981: 108, 113; Lehtinen & Sihvo 2005: 251.) Kihla- ja vihkisormusten lisäksi käytettiin myös sinetti- ja koristesormuksia, joskin lähinnä vain varakkaamman kansanluokan keskuudessa (Pylkkänen 1956: 307). Korvakorut puolestaan tulivat 1800-luvun alussa Länsi-Suomeen idästä, jossa niitä on löydetty jo esihistoriallisista haudoista.

¹²⁸ Lista Suomen keskiajan kivikirkkojen arkeologisissa tutkimuksissa löytyneistä helmistä löytyy artikkelista Hiekkanen 2006c.

¹²⁹ MV K20/425. Orivesi; Similä 1938.

Säätyläispiireissä korvakorut olivat suhteellisen tavallisia 1800-luvun alkupuolella. (Talve 1990: 170.) Myös korvakoruja on annettu kihlalahjoina ainakin Satakunnasta Pohjois-Pohjanmaalle mentäessä (Heikinmäki 1981: 99). 1600- ja 1700-luvun ylellisyysasetuksissa kiellettiin sormusten ja korujen laittaminen vainajan mukaan, mutta kieltoa ei kuitenkaan täysin noudatettu (kts. luku 3.4).

Taskukello oli Suomessa 1700-1800-lukujen vaihteessa ylellisyysesine ja vain varakkaiden saavutettavissa. Vasta 1800-luvun loppupuoliskolla se alkoi olla tavallisenkin kansan saavutettavissa. (Kellomuseon perusnäyttely.) Kihlalahjoina kellot alkoivat yleistyä 1800-luvun lopulla. 1910-luvulla kello oli usein umpikuorinen, ja kaulassa kannettava, joskin tällaisia kelloja oli myös 1800-luvun loppupuolella. (Heikinmäki 1981: 101, 107.)

Kuva 5. Sormus vielä sormiluun ympärillä Rengon kirkon haudasta 56. Hiekkänen 1993:

Arvoesineitä, kuten sormuksia, kelloja ja korvakoruja, on laitettu vainajan mukaan koko Suomen alueella etenkin varakkaiden toimesta.¹³⁰ ”*Toiset, rikkaat, panivat kultaa mukaan arkkuun, mutta köyhät otattivat pois, jos oli sormuksia ja korvarenkaita.*”¹³¹ Sormuksia¹³² ovat saaneet mukaansa hautaan pääasiassa naiset, ja yleensä kyseessä oli vihkisormus. Monesti sormuksen ei niinkään ollut tarkoitus mennä vainajan kanssa hautaan, mutta harva halusi ottaa kuolleelta sormusta pois.¹³³

¹³⁰ SS Kivinen, U. Kuusjoki; SS Oikari, A. Ähtäri; SS Ollila, J. Lappajärvi; SS Tolkkinen, M. Muhos; SS Peltola, A. Orimattila; SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1982. Pyhämaa; MV K20/425. Orivesi; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 833. 1940. Kuhmalahti; SKS KKA 1. Lempäälä 1 114, 115.

¹³¹ SKS KRA. Virtaranta, Pertti 833. 1940. Kuhmalahti.

¹³² SKS KRA. Lassila, Hilma KRK 211: 91. 1935. Kalajoki; SKS KRA. Kärki, Frans 6942. 1957. Vesilahti; SKS KRA. Nieminen, Kalle E 184:261. 1949. Jämsä; SKS KRA. Sinisaari, Meeri KT 321:11. 1962. Rääkkylä; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16692. 1932 (mp. 1928); SKS KKA 1. Kalajoki 14 b 222; SKS KKA 1. Kuorevesi 1 b 187; SKS KKA 1. Kuru 10 113; SKS KKA 1. Liperi 7 120; SKS KKA 1. Lokalahti 1 b 11; SKS KKA 1. Merijärvi 26–27 634; SKS KKA 1. Oulainen 1 8; SKS KKA 1. Parikkala 6 77; SKS KKA 1. Pielisjärvi 8 109; SKS KKA 1. Pyhäjoki 10 97; SKS KKA 1. Reisjärvi 6 81; SKS KKA 1. Reisjärvi 11 b 124; SKS KKA 1. Ruovesi 3 36; SKS KKA 1. Tyrnävä 10 267; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 131. 1892. Noormarkku; Rapola 1917 (mp. 1910). Sääksmäki.

¹³³ SKS KRA. Helminen, Helmi 388. 1940. Sahalahti; SKS KRA. Tiainen, Kyllikki 4982. 1974. Sysmä; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16688. 1932 (mp. 1928); Jutikkala 1934: 507; Helminen 1949: 584; MV KTKKA 887. Enne, Taavi. Suur-Ikaalinen. 1914.

Joskus sormus saattoi olla yksinkertaisesti liian tiukassa jotta sen saisi pois.¹³⁴ Sormus saattoi myös olla niin ohueksi kulunut, ettei siitä olisi ollut enää käyttöesineeksi.¹³⁵ Monesti sormuksista vastauksissa puhuttaessa annetaan ymmärtää, että ne vain joskus jäivät sormiin, joskus sairastamisen takia, joskus kun vainajalla ei ollut ketään jolle olisi ne halunnut antaa.¹³⁶ Vastauksista kuitenkin huokuu näkemys siitä, etteivät vastaajat pidä näitä minään varsinaisina hauta-antimina. Korvakorut saattoivat myös jäädä vainajan korviin, ellei niitä ollut elässä otettu pois.¹³⁷ Arvokorujen ollessa harvinaisempia, syntyi vähiin koruihin todennäköisemmin tunneside. Moni tiedonantaja mainitseekin vainajan saaneen mukaansa sellaisia koruja, joilla oli tunnearvoa.¹³⁸ Korvakorut mainitaan kuitenkin lähes pelkästään 1900-luvulle sijoittuvassa perinneaineistossa (kyselyt K20 1973 ja SKS KKA 1 1964), eikä tiedossa ole varmoja korvakorulöytöjä arkeologisilta hautakaivauksilta.

Varsinaisen käytänteen muistamisen lisäksi perinneaineistossa kerrotaan, kuinka sormuksia on löytynyt hautausmailta.¹³⁹ ”...ei muut ihmiset uskalla ottaa sormuksia eikä korvahetuloita, vaikka löytävätkin niitä vanhasta hautuumaasta.”¹⁴⁰ Tällöin

¹³⁴ SKS KKA 1. Alatornio 6 287.

¹³⁵ MV K20/182. Längelmäki.

¹³⁶ SKS KKA 1. Kalajoki 14 b 222; SKS KKA 1. Liperi 7 120; SKS KKA 1. Merijärvi 26–27 634; SKS KKA 1. Pielisjärvi 8 109; MV K20/122. Alavus; MV K20/317. Alavus; MV K20/817. Alavus; MV K20/253. Enonkoski; MV K20/863. Halsua; MV K20/199. Hauho; MV K20/78. Ilomantsi; MV K20/360. Rääkkylä; MV K20/476. Karkku ym.; MV K20/706. Hyrynsalmi; MV K20/636. Iisalmi mlk.; MV K20/184. Pälkäne; MV K20/922. Kangasniemi; MV K20/688. Kuhmoinen; MV K20/181. Kuhmoinen; MV K20/692. Karttula; MV K20/643. Kiukainen; MV K20/635. Kiuruvesi; MV K20/654. Kiuruvesi; MV K20/419. Lappajärvi; MV K20/715. Lappajärvi; MV K20/263. Lavia; MV K20/394. Nurmes mlk.; MV K20/560. Peräseinäjoki; MV K20/456. Pielavesi; MV K20/401. Pielavesi-Maaninka; MV K20/799. Kuopio-Riistavesi; MV K20/474. Ruovesi; MV K20/831. Seinäjoki; MV K20/115. Sievi; MV K20/225. Sääminki ym.; MV K20/847. Teisko; MV K20/808. Urjala; MV K20/601. Urainen; MV K20/101. Valkeala; MV K20/361. Vesanto; MV K20/537. Virrat.

¹³⁷ Similä 1938, 79, Somerniemi; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16688. 1932 (mp. 1928); SKS KKA 1. Kuru 10 113; SKS KKA 1. Luvia 1 3; Jutikkala 1934: 507, Sääksmäki; MV K20/701. Alajärvi; MV K20/616. Haapavesi; MV K20/836. Halsua; MV K20/218. Isojoki; MV K20/887. Hämeenlinna; MV K20/886. Kiiainen; MV K20/352. Koski Tl.; MV K20/275. Kälviä (Keuruu); MV K20/45. Lahti; MV K20/686. Laitila; MV K20/316. Oripää; MV K20/525. Parkano; MV K20/396. Perho; MV K20/468. Raisio; MV K20/629. Siuntio; MV K20/177. Säskylä; MV K20/883. Varkaus; MV K20/19. Vilppula; MV K20/275. Ullava-Kälviä (Keuruu); MV K20/87. Vöyri; MV K20/162. Ylimarkku; MV KTKKA 554 Saariluoma, Vilho. 1914. Muurla.

¹³⁸ MV K20/164. Jalasjärvi; MV K20/777. Jämsä; MV K20/130. Ulvila ym.

¹³⁹ Esim. MV KTKKA 554 Saariluoma, Vilho. Muurla. 1914; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 206. 1892. Noormarkku; SKS KRA. Kärki, Frans 6942. 1957. Vesilahti.

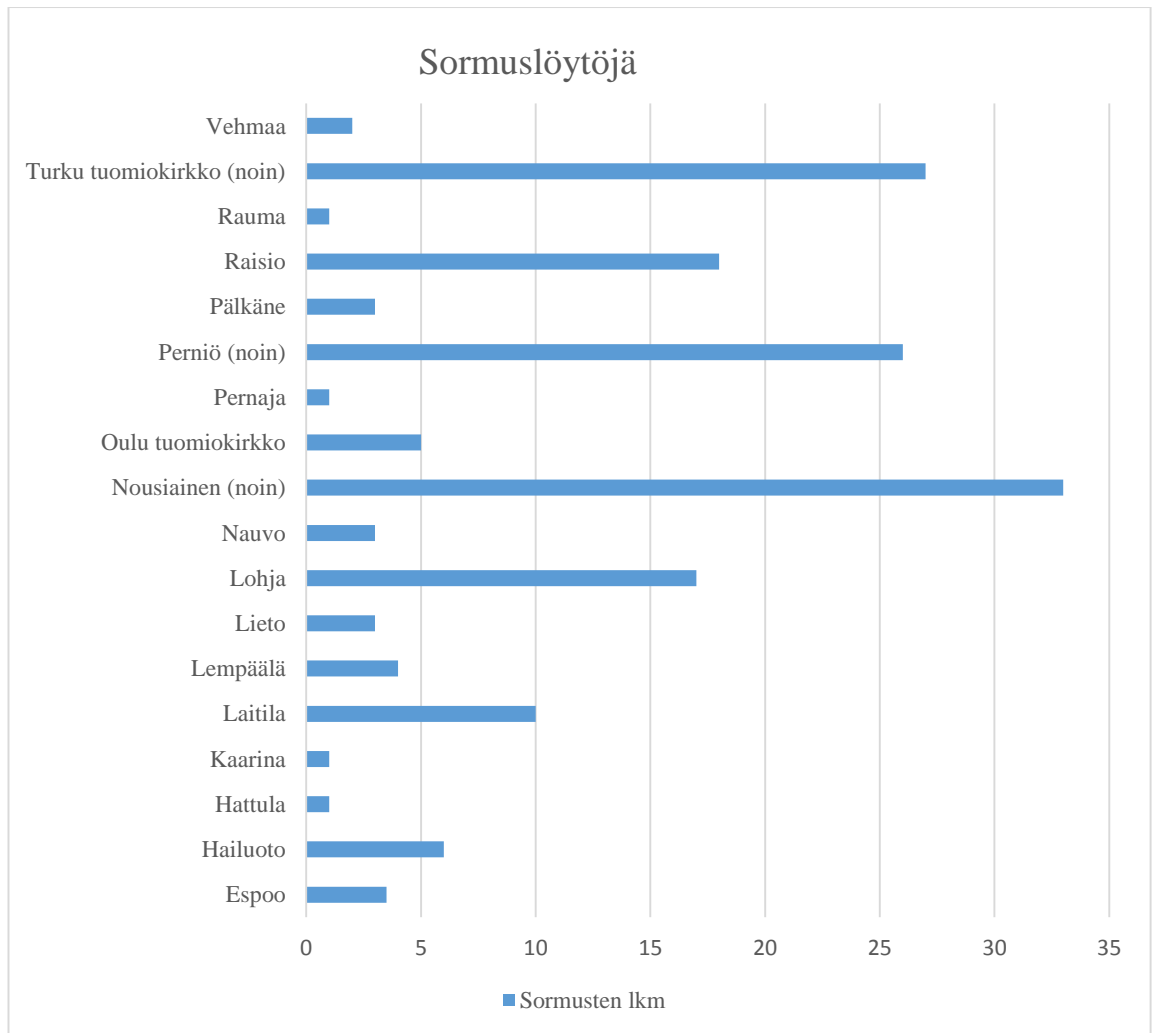
¹⁴⁰ Paulaharju, Samuli 17812. 1932 (mp. 1928) Perho; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 206. 1892. Noormarkku; MV K20/635. Kiuruvesi; MV K20/449. Ikaalinen; MV K20/92. Lammi; MV K20/403. Lapinlahti; MV K20/574. Lemi; MV K20/182. Längelmäki; MV K20/137. Orimattila.

sormuksia on voinut joutua hautausmaalle myös hukkumisen seurauksena, eikä niitä siten voi varauksetta pitää hauta-antimina. Kertajat yhdistävät kuitenkin löydöt voimakkaasti hauta-anteihin, jolloin heidän käsityksensä siitä, että sormuksia on ennen laitettu hautaan mukaan, on voinut myös osaltaan pohjautua näihin löytöihin.

Arkeologisessa aineistossa varmoja vainajien hallusta löytyneitä sormuksia on joitain. Varmaksi nämä löydöt tekee se, että sormiluu on edelleen sormuksen sisällä. Sormuksien suhteellisen vähäinen löytömäärä selittyy osaltaan myös sillä, että valtaosa hautakaivauksista on kirkkokaivauksia, jotka useimmissa paikoissa lopetettiin ennen 1800-lukua, kun taas sormuksen käyttö (vihkisormuksina) alkaa yleistyä naisilla talonpoikaisyhteisössä vasta 1700-luvulla, ja silloinkin hitaasti (kts. yllä). Kyseenalaista on myös, voiko kaikkia kaivauksilta löytyneitä sopivan kokoisia renkaita pitää sormuksina. Esimerkiksi Paavola mainitsee Hailuodon kirkkokaivauksilta löytyneen kuusi mahdollista sormusta. Vain yksi näistä on varmasti sormus, koska sormiluu on edelleen sen sisällä. (Paavola 1995a: 164–165.) Harvalla kaivauksella sormuksen määritelmä on kuitenkin ollut näin tiukka, eikä kaivauskertomuksista voi läheskään aina päätellä onko kyseessä todella sormus, vai jonkin muun funktion omaava metallirengas.

Hailuodon lisäksi vielä sormiluun sisältäneitä sormuksia on kuudelta kaivaukselta. Rengon kirkon sormuslöydöt tulivat kirkon sisäpuolelta haudoista 17 ja 56. Rengon kirkko on toiminut hautapaikkana myös sen raunioaikana, ja kyseiset hautaukset kuuluvat ilmeisimmin tähän aikakauteen. Ensimmäinen sormus oli vainajan vasemman käden nimettömässä ja se oli koristelematon, kuten muutkin. Toisen vainajan sormesta löytyi kaksi sormusta, joskaan ei kyetty varmistamaan onko kyseessä ollut vasemman vai oikean käden nimetön. Sormusten läpimitat olivat 20–23 mm. Haudat on ajoitettu noin 1650–1779 väliseen aikaan. Muita varmoja hautalöytöjä Rengon kirkon sisäpuolelta ei ole kyetty varmistamaan kaulanauhoja lukuun ottamatta.¹⁴¹ (Hiekkanen 1993: 77, 83, 89.)

¹⁴¹ Hiekkanen 1984.

142

Kuvio 2. Sormuslöytöjä kirkollisista konteksteista

Oulun tuomiokirkon kaivauksilla 1996 löytyi haudasta 46 sekä vainajan vasemmasta että oikeasta kädestä sileät kuparisekoitemetallisormukset. Myös irtolöytönä löytyi sormus, joka sisälsi sormiluun ja luukuopasta löytyi sormiluun sisältävä sormus. Haudat ajoittuvat vuosien 1600–1770 väliseen aikaan.¹⁴³ Myös Oulun tuomiokirkon kirkkomaan pelastuskaivauksilta 2002 naisvainajan kädestä löytyi pronssisormus.¹⁴⁴ Vähemmän tietoja on Pälkäneen, Vehmaan ja Pernajan sormuksista. Pälkäneeltä sormus on löytynyt vainajalta, josta säilyneenä oli vain jalkojen luut, osa lantion luista sekä kyynär- ja varttinäluita. Arkusta löytyi samalta kohdalta sormiluita sekä

¹⁴² Hiekkanen 1981; Paavola 1995; Eerikäinen et al. 1975; Petterson 1945; Tapio 1967; Hiekkanen 1983; Knapas 1970; Tapio 1966–1967; Palmroth 1957; Tapio & Knapas 1967–1968; Nordman 1938; Kehusmaa 1996 & Sarkkinen & Kehusmaa 2002; Tapio 1962; Adel 1998; Tapio & Knapas 1968–1969; Högman 1895; Immonen 2006: 67; Airola et al. 1976; Poutiainen 1995.

¹⁴³ Kehusmaa 1996.

¹⁴⁴ Sarkkinen & Kehusmaa 2002.

pronssisormus, mutta ilmeisesti luu ei ole enää ollut sormuksessa.¹⁴⁵ Vehmaalla mahdollisesti hopeaa oleva sormus on löytynyt pehmytkudokset menettäneen vainajan sormesta ja Pernajan kirkosta ”täysin turmeltuneen” vainajan vasemmasta kädestä on löytynyt kultainen sormus, harvinaisuus sinänsä.¹⁴⁶ Turun tuomiokirkon sakastin itä- ja länsipuolen kaivauksissa puolestaan nimettömän nivelestä on löytynyt pronssisormus, mutta kaivauskertomuksesta ei ole saatavissa muuta tietoa löytöolosuhteista.¹⁴⁷

Muilla kirkko- ja hautausmaakaivauksilla sormusten määrät varioivat suuresti riippuen kaivaustekniikasta, seulan käytöstä, tutkittavasta alueesta ja tietenkin siitä, kuinka paljon sormuksia on aikoinaan joutunut maahan. Esimerkiksi Hailuodon kirkkokaivaukset olivat hyvin yksityiskohtaiset, ja niiden avulla saatiin paljon henkilökohtaista esineistöä talteen (noin 1500 kpl). Kuitenkin sormuksiksi sopivia esineitä oli vain 6. Raisiosta henkilökohtaisia esineitä saatiin talteen vain noin 200 kappaletta, mutta potentiaalisia sormuksia näistä oli 18 kappaletta. (Alén 1998: 33, 75.) Yksittäisen kirkon sormuslöydöistä tarkimmin on tutkittu Turun tuomiokirkon sormuksia Visa Immosen toimesta. Sormuksia on talletettu tuomiokirkkomuseoon sekä vuoden 1918 tutkimuksissa että vuosien 1923 ja 1924 rakennushistoriallisista tutkimuksista. Sormukset on kolmea ilmeisesti lattiamaasta löydettyä sormusta lukuun ottamatta löydetty haudoista, ilmeisesti kuitenkin ilman varmistettua kontekstia tiettyyn vainajaan. (Immonen 2006: 65–66.)

5 Maasta ja arkistoista kaivettua

5.1 Aineistojen grafiikka ja kyselyiden luonne

Työssä käytetyn lähdemateriaalin laajuuden ja moninaisuuden tähden esitetään aineistoa myös graafisessa muodossa sen tulkinnan helpottamiseksi. Kun käydään läpi suuria määriä perinneaineiston mainitsemia hauta-antimia sekä sellaisia arkeologisia löytöjä, jotka saattavat olla hauta-anteja, voi määrien paljous harhauttaa luulemaan, että myös varmoja löytöjä olisi runsaasti. Löytämistäni 588 perinneaineiston hauta-antimaininnasta osa koostuu saman tiedonantajan

¹⁴⁵ Adel 1998.

¹⁴⁶ Nordman 1938; Poutiainen 1995.

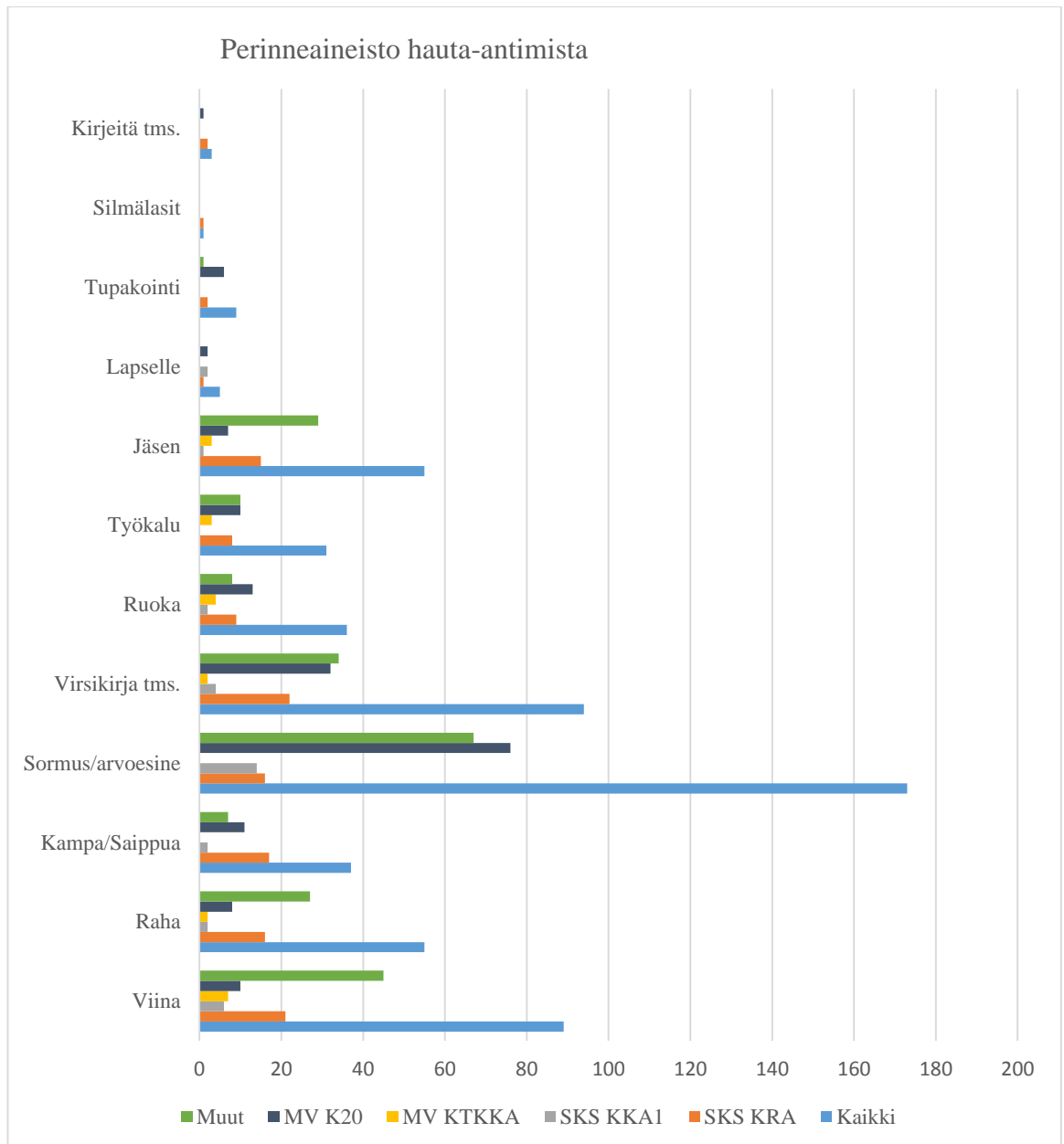
¹⁴⁷ Airola et al. 1976.

vastauksista hänen mainitessaan useamman hauta-annin. Perinneaineiston mainintoja hauta-antimista tarkastellessa tulee huomioida eri kyselyiden ominaispiirteet. Vuonna 1973 kerätty kysely MV K20 ja 1960-luvulla kerätty SKS KKA1 ovat työssä käytetyistä kyselyistä nuorimpia, joten niitä tulee tarkastella hiukan eri otteella. Ajallisen eron kasvaessa hauta-antitavan kultakauteen, saadaan uudemmissa vastauksista myös toisenlaista tietoa esimerkiksi siitä, kuinka muistitieto on periytynyt ja symbolinen merkitys mahdollisesti muuttunut. Vaikka valtaosa kyselyn K20 vastaajista on syntynyt 1900-luvun puolella, ovat monet välittäneet myös vanhempaa perimätietoa.¹⁴⁸ Kyselyjä tulkittaessa on otettava huomioon, että niistä useissa tietyt kysymykset eivät välttämättä ole kiinnostaneet vastaajaa tai heillä ei ole ollut vastauksissa tarvittavaa tietoa. Näiltä osin vastaukset eivät ole täydellisiä. (Kts. esim. Korkiakangas 2005: 137–138.) Myös kerääjät ovat omalla persoonallaan voineet vaikuttaa saatuihin vastauksiin. Työssä käytetyt perinneaineiston tiedot ovat usein lyhyitä mainintoja mahdollisesti laajemman vastauksen sisällä. Kaikkia tekstejä ei ole käsitelty kokonaisuuksina, vaan ne on osittain irrotettu kontekstistaan. Toisilta osin kyselyiden sanamuodot ja kysymykset ovat voineet johdatella vastaajaa paljonkin (vrt. esim. MV K20 Mitä vainajalle mukaan). Vaikka varsinainen muistitieto hauta-antitavasta olisi hävinnyt, ovat ihmiset voineet saada siitä tietoja muuten. Esimerkiksi Uskelan osalta kerrotaan, kuinka Salon vanhaa kirkkoa purettaessa löytyi lattian alta haudatuilta paljon kalliita tavaroita, kuten kultakelloja ja sormuksia, joita purkajat ottivat itselleen.¹⁴⁹

Kuviossa 2 on esitelty kaikki työssä käytetty perinneaineisto. Kohdasta ”kaikki” voi tarkastella merkintöjen kokonaismäärää hauta-antiryhmittäin. TYKL:n, SS:n sekä muutamaa SLS:n tiedonantoa sekä kirjallisuudesta saatuja tietoja on merkitty kohdan ”muut” alle. Ilmeisesti johtuen kyselyn K20 kysymysmuodosta ja siitä tosiasiaista, että hauta-antimet tuntuvat olevan 1900-luvun puolella harvinaisempia (Katiskoski 1976), korostuu vastauksissa esimerkiksi sormusten ja korvakorujen jättö vainajalle. Kuviosta 3 voi tarkastella arkistomainintojen tilannetta, kun kaksi nuorinta aineistoa on jätetty pois. Tällöin myös maininnat viinan annosta ohittavat maininnat virsikirjoista tai muista uskonnollisista teoksista.

¹⁴⁸ Esim. MV K20/317. Alavus; MV K20/205. Huittinen; MV K20/78. Ilomantsi; MV K20/777. Jämsä; MV K20/360. Rääkkylä.

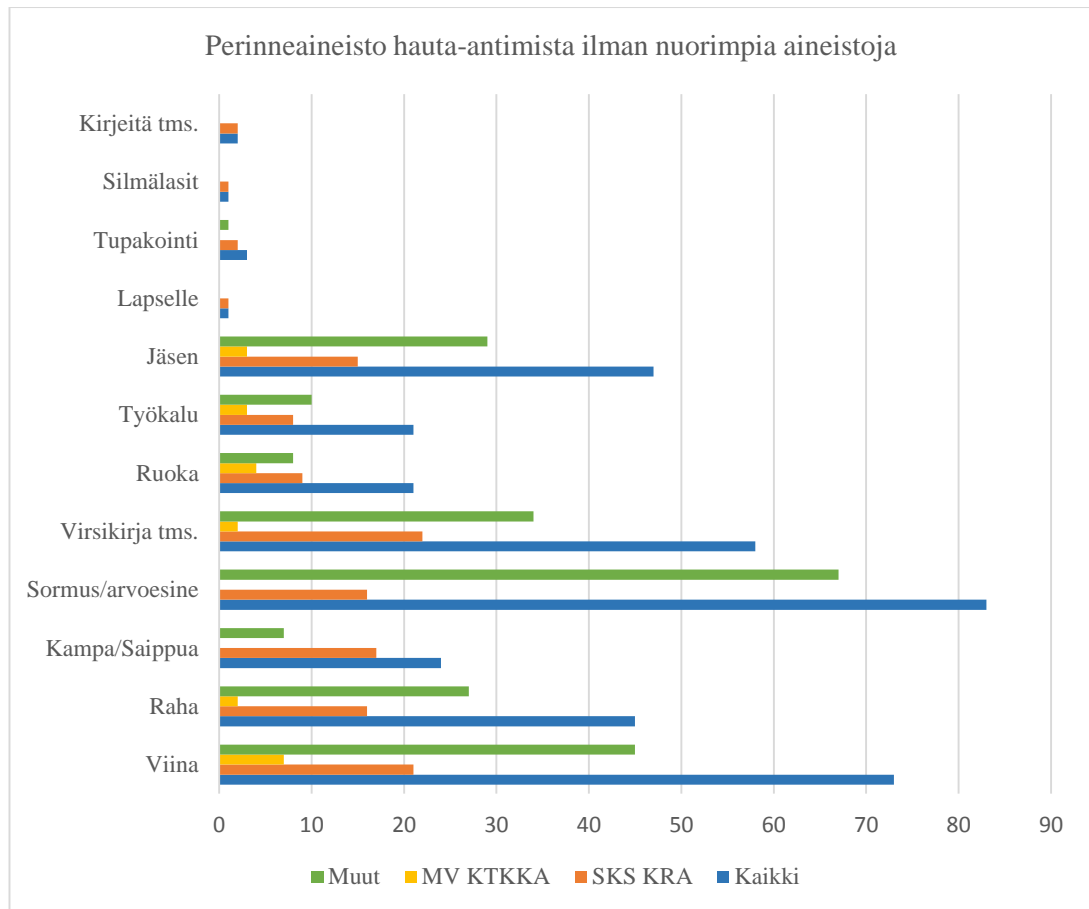
¹⁴⁹ SKS KRA. Saariluoma, Vilho 264. 1915. Uskela.

Kuvio 3. Perinneaineisto hauta-antimista ryhmittäin.

Siinä missä perinneaineistosta voidaan teoriassa laskea maininnat erilaisista hauta-antimista, ei arkeologisia hautalöytöjä ole yhtä helppoa kirjata tiettyinä määrinä niihin liittyvien epävarmuustekijöiden takia. Kenttää hallitsevat varmat (tai lähes varmat) löydöt sekä löydöt, jotka voisivat olla hauta-antimia (koska sellaisista on todisteita), mutta jotka eivät ole haudan yhteydessä. Potentiaalisia hauta-antimia on myös kirkoista, joista ei ole saatu talteen yhtään varmaan hauta-antia. Liitteessä 4. on esitelty kontekstit, joista on löydetty hauta-antimiksi sopivaa aineistoa. Hauta-antimien määrä on hyvin pieni verrattuna tutkittujen vainajien määrään. Samaan hengenvetoon voi myös huomauttaa, kuinka pieni osuus vainajista on tutkittu

verrattuna kuolleiden määrään, tai kuinka pieni osa tutkituista vainajista on säilynyt häiriintymättömässä kontekstissa.

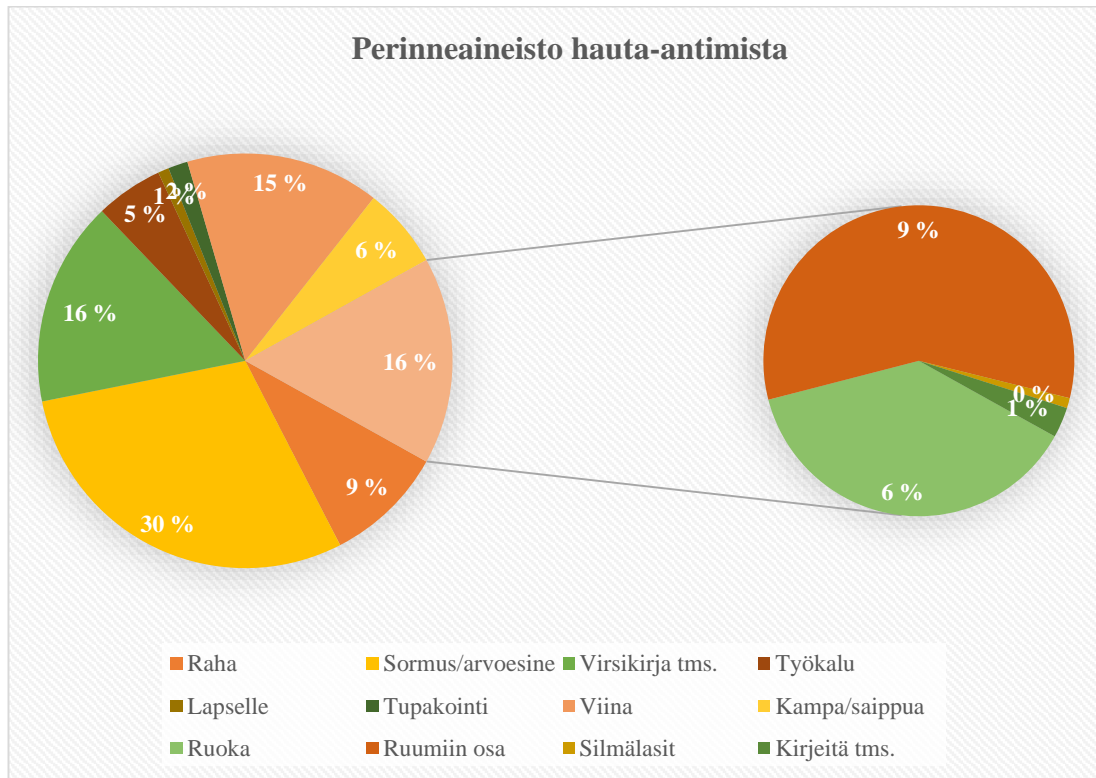

Kuvio 4. Perinneaineisto hauta-antimista ilman nuorimpia aineistoja (SKS KKA1 ja MV K20).

Kuvioissa 4 ja 5 esitellään ympyrädiagrammeina sekä perinneaineisto että arkeologinen materiaali. Sormukset ovat hallitseva ryhmä molemmissa kuvioissa. Sen sijaan arkistomateriaalissa toiseksi tuleva virsikirja tms. ja kolmantena oleva viina ovat paljon pienemmässä osassa arkeologisissa löydöissä. Kirjoihin liittyviä löytöjä on varmoista arkeologisista artefakteista vain seitsemän prosenttia, eikä varmoja todisteita viinapullojen hautaan laitosta ole perinneaineistossa mainittuja hautalöytöjä lukuun ottamatta. On kuitenkin hyvä huomioida, että 25 perinneaineiston vastauksessa mainitaan viinapullojen löytyminen hautausmaalta tai kirkkohaudasta, joko vainajalta tai hautausten lähistöltä.¹⁵⁰ Näistä kahdessa

¹⁵⁰ SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 60:173. 1938. Kuhmoinen; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 312. 1952 (mp. 1939). Honkajoki; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Harju, Otto 3085. 1946. Rautalampi; SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3484; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16827. 1932 (mp. 1915); SKS KKA 1. Pusula 11; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 206. 1892.

mainitaan tarkasti viinapullon löytyneen vainajan hallusta.¹⁵¹ Toisaalta diagrammeista voi havaita, että varmoja arkeologisia hauta-antimia tupakointiin liittyen on usealta henkilöltä, kun taas perinneaineistossa tähän viitataan hyvin harvoin.¹⁵²

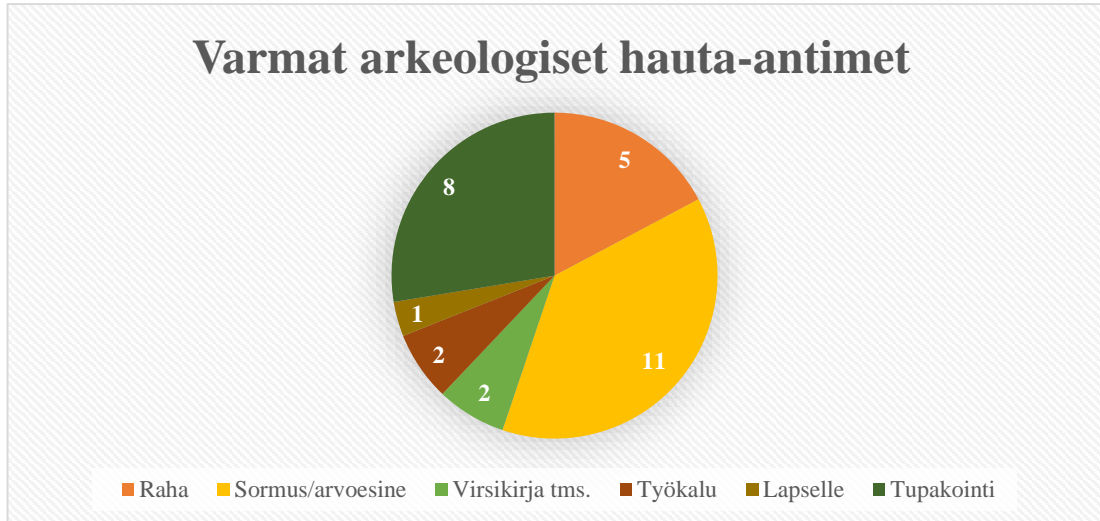
Kuvio 5. Perinneaineisto esiteltynä hauta-antiryhmittäin.

Noormarkku; SKS KRA. Pöyry, Taavi b)15. 1891. Hirvensalmi; MV K20/317. Alavus; MV K20/298 Ikaalinen; MV K20/351. Kangasala; MV K20/954. Iisalmi; MV K20/519. Kiuruvesi; MV K20/206. Kuhmoinen; MV K20/635. Kiuruvesi; MV K20/44. Kuhmo; MV K20/378. Köyliö ym.; MV K20/447. Köyliö; MV K20/983. Loimaa; MV K20/49. Luumäki; MV K20/662. Maaninka.

¹⁵¹ Carlsson 1869: 174; MV K20/801. Huittinen.

¹⁵² Vihervaara 1910: 320; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16885. 1932 (mp. 1917). Pudasjärvi; SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 60:173. 1938. Kuhmoinen; SKS KRA. Virtaranta, Pertti 312. 1952 (mp. 1939). Honkajoki; SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.; SKS KRA. Harju, Otto 3085. 1946. Rautalampi; SKS KRA. Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3484; SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16827. 1932 (mp. 1915); SKS KKA 1. Pusula 11; SKS KRA. Lindgrén, Fredrik 206. 1892. Noormarkku; SKS KRA. Pöyry, Taavi b)15. 1891. Hirvensalmi; MV K20/905. Kontionlahti; MV K20/360 Rääkkylä.

Varmat arkeologiset hauta-antimet

Kuvio 6. Varmat arkeologiset hauta-annit ryhmittäin.

Kyselyn K20 lähes viidestäsadasta vastauksesta melkein kahdessaasadassa mainitaan jokin hauta-anti. Vastaajista 135 mainitsee sormuksen jättämisen vainajalle, joskin useat kertovat yksittäistapauksista. Jokin uskonnollinen teos mainitaan 38 kertaa; useimmiten se on Raamattu tai virsikirja. Jonkinlainen kello on mainittu noin 30 kertaa, kun taas raha seitsemän ja koru (jokin muu kuin sormus tai kello) 14 kertaa. Tupakointivälineistö on mainittu alle kymmenen kertaa ja puukko kolmesti. (MV K20 vastaukset.) Liitteestä 1 voi tarkastella kysymyksenasettelua, joka selvästi johdattaa kertomaan sormuksista ja kelloista, kuten myös hautausmaalta tehdyistä löydöistä. On huomioitava, että kelloista ja sormuksista kysytään ikään kuin erillisinä hauta-anneista. Sanamuoto kuuluu: ”*Jätettiinkö vainajalle esimerkiksi kello ja sormus mukaan?*”. Jetsu on huomannut omassa venäjänkarjalaisissa hautaustapoja tutkivassa työssään haastateltavien mieltävän vainajalle laitettavat varusteet hyvinkin suppeasti. Informantti saattaa kieltää, että vainaja saisi varusteita mukaansa. Kysymyksiä tarkennettaessa voi käydä ilmi, että vainaja saakin mukaansa esimerkiksi kamman, pyyheliinan ja nenäliinan. (Jetsu 2001: 173.) Jos tarkastelemme vastauksia ilman sormuksia tai kelloja, ei kyselyssä juuri ole tietoja muista hauta-anneista. Kellojenkin kohdalla on huomioitava, että niiden hautaan laittaminen on harvinaista: ”*Olen kuullut, en nähnyt, että [miehen nimi] äijälle on laitettu kello mukaan hänen omasta tahdostaan*”,¹⁵³ ”*kellon mukaan-pano erittäin harvinaista*”¹⁵⁴, ja ”*olen kuullut puhuttavan, että vainajille on jätetty ... jopa joskus*

¹⁵³ MV K20/471. Jalasjärvi.

¹⁵⁴ MV K20/241. Kalajoki.

*kellotkin*¹⁵⁵. Katiskoski on pro gradu -työssään tuonut esiin samankaltaisia tuloksia. Vainajien arkkuihin on 1900–1930-luvuilla laitettu eniten nimenomaan virsikirjoja ja arvoesineitä. Muista anneista tältä ajalta Katiskoski on löytänyt lähinnä hajamainintoja, ja olettaakin hauta-antimien annon uskomustaustan hämärtyneen sen verran, ettei niiden laitto ollut enää tarpeen. (Katiskoski 1976: 74, 77.) Tähän työhön vastauksia ei ole järjestetty esimerkiksi vastaajien syntymäaikojen perusteella, joten tarkka analyysi ajallisesta muutoksesta jää tekemättä. Suuntaa-antavia viitteitä voi silti tuoda esiin. Perinneaineiston laajuus johtuu osaltaan myös siitä, että useasti kerrotaan sekä menneistä että nykyisistä tavoista, jolloin hauta-antien määrä korostuu esimerkiksi sormusten takia.

5.2 Varmat löydöt ja niiden konteksti

Aineistomäärien runsaus ei aina tarkoita tavan runsautta. Löydetyt 29 arkeologisesti varmaa hauta-antia ovat jakaantuneet 17 eri vainajalle. Vainajilta, joilta on sormuslöytöjä, ei ole löydetty muita antimia, joskin sormuksia on ollut kahdella vainajalla kaksin kappalein. Runsain varustus on Oulun tuomiokirkon alaisessa kirkkomaassa haudassa 10, jossa vainajalla on viisi antia (joskin tupakointiin kuuluvat kolme löytöä voi niputtaa yhteen).¹⁵⁶ Varmat hautalöydöt on ajoitettu pääasiassa 1700-luvulle. Oulun tuomiokirkon kirkkomaan¹⁵⁷ hauta-antimet, eli rahat, neljä sormuslöytöä, piiput sekä moninaisesti varustettu haudan 10 vainaja, on ajoitettu vuosien 1600 ja 1770 välille.¹⁵⁸ (Paavola 1998: 99–100.) Samaan aikaan voi sijoittaa Oulun tuomiokirkon kirkkotarhan sormus -ja rahalöydön.¹⁵⁹ Hailuodon löydöt on ajoitettu 1600- ja 1700-luvuille (Paavola 1995a), Askolan Monninkylän vainaja puukkoineen puolestaan 1600-luvulle.¹⁶⁰ Rengon kirkon sisäpuoliset sormuslöydöt voidaan ajoittaa ajalle 1650–1779 (Hiekkänen 1993: 83, 89), kun taas Pälkäneen, Vehmaan ja Pernajan sormuslöydöt ovat vaikeammin ajoitettavissa.

¹⁵⁵ MV K20/60. Kitee.

¹⁵⁶ Kehusmaa 1996.

¹⁵⁷ Kaivaukset on tehty Oulun tuomiokirkon sisällä, mutta koska edellinen kirkko osuu kohdakkain tuomiokirkon kanssa vain pieneltä osaltaan, eikä tuomiokirkkoon ole ilmeisesti haudattu vainajia, ovat kyseessä kirkkomaan vainajat. (Kehusmaa 1996.) Tässä työssä puhutaan tuomiokirkon tai kirkkomaan kaivauksista tarkoitettaessa vuoden 1996 kaivauksia, ja kirkkotarhan kaivauksista (kaivausraportin nimen mukaan) tarkoitettaessa vuonna 2002 kirkon ulkopuolella tehtyjä kaivauksia. (Sarkkinen & Kehusmaa 2002.)

¹⁵⁸ Kehusmaa 1996.

¹⁵⁹ Sarkkinen & Kehusmaa 2002.

¹⁶⁰ Kögäs 2010.

Todennäköisimmin ne ovat 1700-luvulta, joskaan mahdollisuutta 1800-luvun hautauksista ei voida sulkea pois.¹⁶¹ Padasjoen kirkon kammiohaudat on ajoitettu 1600–1700-luvulle, joten yhden kirjan ajoituksen saa tämän tiedon avulla. Toisen kirjan voi ajoittaa haudan rahan avulla vuoden 1724 jälkeen deponoiduksi, joskin se voi olla peräisin vasta 1800-luvun alusta.¹⁶² Pernajan kirjalöydöt on painettu vuosina 1683 ja 1773, kolmas on ajoittamaton (Harjula 2015: 173–175). Selvästi 1800-luvun puolelle on ajoitettu sekä Rengon kirkkomaan raha-, että tupakointivälinelöytö.¹⁶³

Perinneaineistossa mainitaan lisäksi useita hautausmaalöytöjä, jotka on tehty uusia hautoja kaivettaessa. Vaikka näitä löytöjä ei voida varmasti liittää mihinkään hautaukseen, saattavat ne antaa paljonkin tietoja kirkkomaiden ja muiden hautausmaiden hauta-antitilanteesta. Monet tutkituista kirkkomaista ja hautausmaista ajoittuvat hauta-antimien suhteen tyhjään aikaan 1300-luvulta 1600-luvun alkuun. Ei ole ihme, että Suomen hautausmailta ja kirkkomaailta tunnetaan hyvin vähän löytöjä, jotka eivät olisi täysin sekoittuneista maakerroksista. Kirkot ja hautausmaat on teoreettisesti erotettu vuoden 1879 terveydenhoitosäännöllä. 1800-luvun alussa perustetut ensimmäiset hautausmaat olisivat potentiaalinen tutkimuskohde. Hautausmaat, toisin kuin kirkkomaat, eivät useinkaan joudu erilaisten maata muokkaavien rakennushankkeiden kohteiksi. Koska tällaisia erillisiä virallisia luterilaisia hautausmaita ei ole tietojeni mukaan tutkittu Lappeenrannan Huhtiniemeä lukuun ottamatta¹⁶⁴ (Lavento et al. 2006; Herva & Lavento 2007; Wessman 2009), on vaikea sanoa mitään kattavaa 1800-luvun hauta-antimista. Valk huomauttaakin vain muutamia kristillisen kauden hautausmaita tunnetun Suomessa ennen 1800-lukua, eikä merkkejä hauta-antimista ole muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta (Valk 1994: 62, 72).

Usein kirkkomaiden ja muiden hautausmaiden tutkimusten vähydessä on kyse rahasta. Ne ovat seurakunnan hoidossa olevia hautapaikkoja, ja siten Muinaismuistolakiin kuulumattomia. Harva seurakunta on valmis kustantamaan mittavat ja tarkat kaivaukset. (Kts. esim. Hiekkänen 2006a: 44–45.) Koska useimmat

¹⁶¹ Nordman 1938; Poutiainen 1995; Adel 1998.

¹⁶² Kronqvist 1924.

¹⁶³ Salo 2008.

¹⁶⁴ Huhtiniemi on 1800-luvun puoleenväliin ajoitettu venäläinen sotilaskalmisto, mikä ei ymmärrettävästi edistä suomalaisen kansankulttuurin hautaustapojen tuntemusta.

kirkkomaakaivaukset ovat liittyneet rakennushankkeisiin, ei kaivauksissa ole voitu valita potentiaalisimpia paikkoja hautauksien tutkimusta ajatellen, vaan kaivaus on suoritettu siinä kohdassa, mikä on tuhoutunut tai vaarassa tuhoutua (kts. esim. Salo et al. 2011: 51). Monesti haluttomuus hautoja tuhoavaan kaivaustoimintaa saattaa johtua eettisistä syistä tai halusta säästää hautoja tulevaisuuden tutkimukselle (kts. esim. Niukkanen 2009: 71; Paavola 1995b). Lisäksi törmätään taas aineistojen yhdistämisen ongelmaan: ajallisesti suurin osa perinneaineistosta kertoo hautausmaahautauksista, kun taas arkeologisesti suurin osa koskee kirkko- tai kirkkomaahautauksia. Ruotsalaiset kirjalliset lähteet ovat suomalaisia kattavammat, mutta esimerkiksi hautausmaiden ja kirkkomaiden tutkimuksen kohdalla samankaltaiset ongelmat ovat tuttuja. Ne ovat useimmiten kirkon hallussa olevia, eikä niitä ole syytä kaivaa ilman todellista tarvetta. Tutkituilta hautausmailta on myös löytynyt hyvin vähän mitään hauta-antimiksi tulkittavaa (Valk 1994: 72). Lainsäädäntö ei myöskään suojaa reformaation jälkeisiä hautoja samalla tapaa kuin keskiaikaisia. Muinaismuistolain ja infrastruktuurin muutoksien takia kaupungeissa olevat kirkot ovat tutkitumpia kuin maaseudun kirkot. Jonsson onkin huomauttanut, että Ruotsissa tiedetään enemmän kesiakaisista kuin nuoremmista hautauksista. Esimerkiksi Linköpingin tuomiokirkon kaivaukset antoivat kuitenkin paljon tietoa myös myöhemmistä hautauksista. (Kts. esim. Tagesson 2002: 154–156; Tagesson 2004; Jonsson 2009a: 15, 30; Jonsson 2009b: 121.)

5.3 Hauta-antimien merkityksistä

Nykyään ei enää arkkuun mitään eväitä varata, mutta melkein kaikki vanhat muistavat viinapullon ainakin arkkuun asetetun. Oli tapana lähettää viinaa tutuille vainajille terveisinä. Muutamat kertoja muistavat arkkuun pannun muitakin ruokatavaroita, leipää, juustoa, ym. Rahaa myös pantiin mukaan, hopea ja kuparirahaa. Vainaja oli muka tyytyväisempi siten. Muistipa [miehen nimi] neulan, naskalin ja pikilankaakin föliin pannuksi. Ei tiennyt mitä varten. Viinaa varattiin Pyhälle Pietarille portinavajaisiksi.¹⁶⁵

Vuonna 1931 Ikaalisista kerätyssä tiedonannossa tuodaan esiin monia eri kerrostumia perinnetiedosta. Kerääjä kertoo, mitä haastateltavien mukaan ei enää tehdä, mutta mitä on lähes aina tehty. Tätä tapaa hän kykenee avaamaan myös

¹⁶⁵ MV KTKKA. Salava, Anna-Kaarina 631. 1931. Ikaalinen.

merkityksen kannalta. Viinaa lähetettiin tutuille vainajille terveisinä. Sitten kerrotaan tavoista, joita harvempi muistaa. Siinä missä viinaa vainajan terveisinä ei arvostella, suhtaudutaan näihin antimisiin ja niiden hyödyllisyyteen epäilevämmiin ”*vainaja oli muka tyytyväisempi siten*”. Loppuun on kerrottu vain yhden henkilön muistamia antimia, eikä näiden merkityksiä enää tunnettu. Viina mainitaan vielä uudestaan, ilmeisesti koska sille on annettu jossain yhteydessä toinenkin selitysmalli: Pyhän Pietarin portinavausmaksu. Tiedonanto kuvaa hyvin omalta osaltaan sirpaleista tietoa hauta-antimista. Joku on tietoinen jostain tavasta ja tietää tai olettaa tavan johtuvan tietystä syystä. Sitä, kuinka laajalle tällaiset käsitykset ovat levinneet on kuitenkin varmasti hyvin vaikea sanoa. Sirpaleisetkin tiedot kuvaavat kuitenkin paikallisen väestön uskomuksia ja tapoja. Vuonna 1917 Kajaanin suunnalla perinteenkerääjä kertoo hauta-antimia laitettun vainajille muinaisaikoina, vaikka on vielä kyetty erittelemään tarkkoja tietoja hauta-antimista: ”*On muinaisaikoina panneet arkkuun korttelin pullon viinaa ja pantu virsikirjan lehtiä ja joskus koko virsikirja*”.¹⁶⁶ Tämän voi tulkita niin, että tapa laittaa tiettyjä hauta-antimia on muistissa, mutta koska sen koetaan liittyvän toisen sukupolven itselle vieraampaan uskonnolliseen käyttäytymiseen, tuntuu sen noudattamisen maailmankuva itselle niin oudolta, että se mielletään kuuluvan menneisyyteen. Tähän viittaavat monet aikaa kuvaavat termit perinneaineistossa hauta-antimista puhuttaessa. ”*Aivan vanhaan aikaan*”¹⁶⁷, ”*vanha tapa*”¹⁶⁸, ”*vanhaan aikaan*”¹⁶⁹, ”*ennen vanhaan*”¹⁷⁰ ja ”*ennen oli tapana*”¹⁷¹ toistuvat aineistossa kuvattaessa aikaa, jolloin anteja hautaan laitettiin. Mielenkiintoinen on myös erään informantin käyttämä ”*ehkä ne aatteli*”¹⁷², kun hän pohti miksi lusikoita ja viinaa on vainajan mukaan laitettu. Selvästi ”ne” ovat menneen ajan ihmisiä, jotka kuitenkin ovat asuneet samalla paikkakunnalla ja jakaneet jossain määrin samankaltaisen paikalliskulttuurin. Tapa tuntuu kuitenkin omaan uskomusmaailmaan sovitettuna niin oudolta, ettei siihen kyetä samaistumaan.

Tarkasteltaessa hautausmailta ja kirkoista tehtyjä ei-arkeologisia löytöjä, jotka sopisivat hauta-antimiksi, tulee pohtia myös olettavatko ihmiset tiettyjen esineiden

¹⁶⁶ MV KTKKA 627 Mikkonen, Adam. 1917. Kajaanin mlk.

¹⁶⁷ SKS KRA. Heino, Arvo 1832. 1937. Hartola.

¹⁶⁸ SKS KRA. Kärki, Frans 6941. 1957. Vesilahti.

¹⁶⁹ SKS KRA. Oksman, Juho 1394. 1937. Karttula.

¹⁷⁰ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 5029. 1960. Pyhäjärvi Ol.

¹⁷¹ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.

¹⁷² SKS KRA. Karila, Tytti KT 252:1. 1949. Hauho.

olleen hautalöytöjä muistitiedon tai elävän tavan vuoksi, vai syntyikö käsitys hauta-
antimista hautausmaalöytöjen perusteella. Esimerkiksi alavuslainen vastaaja (1881–
1970) kertoo vainajan saaneen viinapullon mukaansa, jotta hän voi antaa tuloryypyn
Pietarille. Tämän jälkeen mainitaan haudankaivajan löytäneen useita (viina)pulloja.
Vastaajalla on jonkinlainen muistitieto, koska hän kykenee erittelemään myös syyn
viinan antoon. Mutta kuinka vahvasti hautausmaalta löytyneet viinapullot ovat
tukeeet hänen omaa tietoaan? Toinen vastaaja kertoo että ”*miehille on pantu
mukaan viinapotelli. On löytynykin hautuumaalta semmoisia.*”¹⁷³ Oletettavasti
vastaajalla on ollut varma tieto asiasta, ja löydöt tukevat tätä tietoa. Pulloille ei
anneta minkäänlaista selittävää tulkintaa. Toiset vastaajat ovat puolestaan maininneet
löytyneet pullot, sormukset, korvakorut tai rahat, mutta eivät tee tulkintoja siitä,
miksi niitä on laitettu.¹⁷⁴

Muistitiedon mukaan on vielä niinkin myöhään kun 1868 laitettu evästä
vainajan mukaan arkkuun. Kuhmoisten vanha suntio vainaa oli hautoja
kaivaessaan löytänyt pieniä viinapulloja joita olivat laittaneet kuolleiden
evääksi.¹⁷⁵

Ennen oli tapana, että vainajalle pantiin arkkuun matkaevääksi viinaa.
Hautoja uudelleen kaivettaessa niitä pulloja sitten löytyi. Se oli hyvää
ainetta se entisajan viina, se vainajan viina. Enää ei ole sitä tapaa.¹⁷⁶

Vuosisadan vaihteessa olin Pieksämäen kirkkoa korjaamassa. Kertoivat
silloin, että haudankaivaja uutta hautaa entisen tilalle kaivaessaan löysi
haudasta pyöreän viinapullon. Hän vei sen lääkärille. Yhdessä tohtori ja
haudankaivaja joivat kotipolttoisen viinan suihin ja tulivatkin aika
tuutteriin.¹⁷⁷

Viinan nauttiminen on ainakin 1800-luvulle asti ollut Suomessa olennainen osa
hautajaisperinnettä. Alkoholi on kansan käsityksessä pyhittänyt pyhän, ja
hautajaisissa sillä on ollut merkittävä osa. (Apo 2001: 128; Vilkuna 2015: 229, 231,
319.) Saattoväki on ottanut ryyppyjä pitkin matkaa ja alkoholia on kulutettu myös
kirkon ympäristössä (kts. esim. Apo 2011: 126–128; Vilkuna 2015: 228, 318–319).
Pulloja on voinut päätyä hautoihin myös haudan kaivuun tai hautauksen yhteydessä.
Vakituiset haudankaivajat ovat yleistyneet vasta 1800-luvun lopulla, joten omaiset

¹⁷³ SKS KRA. Paulaharju, Samuli 16827. 1932 (mp. 1915).

¹⁷⁴ Esim. SKS KKA 1. Pusula 11; MV K20/298 Ikaalinen; MV K20/351. Kangasala; MV K20/206.
Kuhmoinen.

¹⁷⁵ SKS KRA. Vuorinen, Eino KT 60:173. 1938. Kuhmoinen.

¹⁷⁶ SKS KRA. Oulasmaa, Siiri 3317. 1955. Pyhäjärvi Ol.

¹⁷⁷ SKS KRA. Harju, Otto 3085. 1946. Rautalampi.

ovat saattaneet olla vastuussa haudan kaivamisesta (Lempiäinen 1990: 11). Oletettavaa kuitenkin on, ettei hautajaisvierailta ole ollut mukanaan kuin korkeintaan yksi pullo henkilöä kohden. Täyden pullon hukkaaminen ei tunnu kovin uskottavalta. Tyhjiä pulloja on sen sijaan saatettu kohdella huolimattomammin, ja voidaan pohtia, onko tyhjä pullo heitetty hautaan, jotta ollaan säästyty kotiin kantamisen taakalta. Toisaalta lasipulloja ja -puteleita mainitaan vielä 1800-luvun perunkirjoituksissa, joten turhina niitä ei ole pidetty, etenkin kun ne palvelivat juoma-astioina ainakin 1700-luvun lopulle saakka, jolloin muita lasisia juoma-astioita ilmaantui rahvaankin talouksiin (Vilkuna 2015: 97–98).

Viinan antamisella on erilaisia merkityksiä. Perinneaineistossa selitysmallit sille, miksi alkoholia on annettu vainajalle, ovat seuraavat: viina on Pyhälle Pietarille, lahjaksi muille vainajille tai vainajalle tervetuliaisryyppyksi tai matkaevääksi. Varjolan esittämä ajatus viinana arvostuksesta ja siitä että sen tarjoaminen vainajalle on ollut merkki kunnioituksesta, voidaan selitysmallien mukaan analysoida usealla tavalla: Jos viinaa tarjotaan Pyhälle Pietarille, onko kyseessä arvostetun aineen antaminen Jumalan edustajalle, jolloin kunnioitus ei kohdistuisikaan vainajaan, vaan koko kristilliseen uskomusmaailmaan? Tämä tulkintamalli eroaisi hauta-antimien perinteisestä kolmitulkintaisesta mallista, jonka mukaan antimia annetaan vainajalle tarpeellisuuden, paluun eston ja omaisuuden suojelun vuoksi. Kunnioitus voi kohdistua myös edeltäneisiin vainajiin. Ehkä uusi vainaja ei saavuta tietynlaista asemaa, ellei hänellä ole tarjota jotain arvostettua muille? Tällöin kyse olisi pohjimmiltaan tarvitsemisesta. Viinan osoittamisen Pyhälle Pietarille voi katsoa olevan myös pelkkää tarpeellisuutta, koska voi olla, että taivaan ovet eivät ilman lahjuksia olisi auenneet. Tämän voisi ajatella olevan jäänne katoliselta ajalta, jolloin aneiden ja sielunmessujen ajateltiin helpottavan vainajan kiirastulta. Pohdittavaksi jää kuitenkin kysymys siitä, onko viina loppujen lopuksi vain tarpeellinen aine, vai voiko sitä käyttää ennemminkin kunnioituksen ja arvostuksen attribuuttina? Tähänastisen aineiston valossa kallistun enemmän viinan tarpeellisuuden puolelle. Viinan arvostuksen painostuksen voi osaltaan nähdä syntyneen uudemmissa tulkinnoista ja tavoista, joiden mukaan viinaa annettiin lähinnä alkoholia paljon kuluttaneelle vainajalle.

Haudankaivaja on voinut nauttia vettä väkevämpää kuoppaa kaivaessaan, jolloin pullo on voinut päätyä hautaan jo ennen vainajaa. Huomioon on myös otettava niin

sanotut ”kirkkokännit”, Kustaa H. J. Vilkun sanoin. Kirkkoon humalassa tulleista on tietoja 1500-luvulta lähtien, joten käytäntö on tunnettu todennäköisesti myös aiemmin. Vasta 1800-luvun loppupuolella juomiskäyttäytyminen muuttui ja kirkkokänni epävirallisena normina menetti merkityksensä. (Vilkuna 2015: 204, 206.) Vaikka papisto on aktiivisesti pyrkinyt estämään kirkossa humalassa oloa, on kirkosta myös poistuttu kesken jumalanpalveluksen nauttimaan eväitä ja viinaryyppyjä. Viina-astia on saattanut myös juhlista kulkeutua vieraan mukana kirkkoon, ja häpeärangaistusta kärsineidenkin tiedetään salakuljettaneen viinaa kirkkoon. (Vilkuna 2015: 204–205, 228, 230, 233.) Kirkon lattiassa tuskin on ollut pullon mentäviä välejä, joten kaiken kaikkiaan on hyvin epätodennäköistä, että kirkon pohjahiekan pullolöydöt olisivat päätyneet lattian alle kirkkojuopumuksen seurauksena. Se kuitenkin osoittaa, että alkoholi on jossain määrin hyväksytty kirkkoon ainakin kansan mielissä. Pyhä tila ei itsessään ole ollut este viinan nauttimiselle. Esimerkiksi kirkkoa korjaavat työmiehet ovat siten voineet ottaa työnsä ohessa ryyppyjä (ja pudottaa pulloja), jos muita estäviä tekijöitä ei ole ollut.

Vaikka kirkon sisäpuoliset löydöt on vaikea selittää kirkkovieraiden aikaansaamiksi, voivat hautausmaalta löytyneet pullot olla esimerkiksi hautajaisvieraan tai tavallisen kirkossakävijän jäljiltä. Eräs selitys hautausmailta löytyneille pulloille annetaan kahdessa Ylikiimingistä olevassa vastauksessa kyselyyn K20. ”Viinapulloja, on löydetty hautausmailta niitä, on pidetty merkinä haudalla että, on sellainen löydetty joilla ei ole ollut varaa laittaa kiveä tai puuristiä haudalle.”¹⁷⁸ Toinen vastaaja sanoo haudalla olleen risti, kivi tai pullo, jotta hauta tunnistetaan.¹⁷⁹ Molemmat kertovat kuvaavansa aikaa 1800- ja 1900-luvulla ja molemmat ovat tehneet myös piirroksia pullohautamerkeistä. Kuinka yleistä tällainen on todella ollut ja millä ajalla tarkalleen näitä pulloja on käytetty, ei voida tästä aineistosta päätellä. Pulloilla hautausmailla voi kuitenkin olla enemmän tehtäviä, kuin tähän asti on oletettu. Yhtä kaikki, alkoholia edelleen sisältäviä pulloja on kuitenkin vaikeaa selittää muuksi kuin hauta-antimeksi. Toisaalta niitä ei arkeologisissa tutkimuksissa ole löydetty. Se ei kuitenkaan sulje pois perinneaineiston välittämiä tapauksia. Esimerkiksi Pirkkalan vanhaa kirkkoa purettaessa sen lattian alta löydettiin yhdestä ruumisarkusta viinapullo, ja toiselta vainajalta virsikirja kädestä. (Carlsson 1869: 174.) Myös

¹⁷⁸ MV K20/179. Ylikiiminki.

¹⁷⁹ MV K20/74. Ylikiiminki.

vuonna 1874 syntynyt vastaaja kertoo nuorena kuullensa vanhan naisen kertoneen, kuinka hänen nuoruudessaan Huittisen kirkkoa korjatessa luita kannettiin koko päivän pihalle. Lattian alle oli haudattu myös Huhkolan herra, jolla oli kullattu miekka kainalossa ja viinapottu toisessa. Tätä viinaa olivat paikalla olevat miehet maistaneet.¹⁸⁰

Siinä missä viinapullot on helpompi selittää ihmisten hukkaamiksi kirkkomailla kuin kirkoissa, on kirjansolkien suhteen tilanne päinvastainen. Arkeologisesti kirjansolkia ei tunneta hautausmailta, kun taas kirkoissa niiden esiintyminen on runsasta. Virsikirjoja ei ole käytetty hautausmailla yhtä tiuhaan kuin kirkoissa. Siten kirjanosien hukkaaminen ulkona on epätodennäköisempää kuin kirkon sisäpuolella. Todennäköisin syy tällaiseen löydöttömyyteen on se, että kirjanosia tai kirjoja ei ole laitettu hautausmaahautoihin. Koska tässä työssä käytetty perinneaineisto kuitenkin tuntee tällaisen tavan nimenomaan hautausmailta, ei kyseessä voi olla pelkästään tämä. Ehkä hautausmaalla on käytetty vain kokonaisia kirjoja ilman metalliosia, tai pelkkiä kirjan sivuja ja kirjat ovat maatuneet? 1800-luvun hautojen tutkimattomuus on varmasti yksi osasy syy löydöttömyyteen. Ehkä kokonaisten kirjojen vainajille laitto on yleistynyt vasta 1800-luvun kuluessa ja ollut vielä satunnaisena käytäntönä 1900-luvulla. Virsikirjoissa metalliosat solkia lukuun ottamatta ovat harvinaisia, ja 1800-luvun kuluessa kaikkien kirjojen metalliosat vähentyvät (Harjula sähköpostiviesti 17.12.2015). Tämä luonnollisesti pienentää muuten orgaanisten kirjojen säilyvyyttä tunnistamista varten.

Kirjanosien uhraaminen hautausmaalle tuntuu sikäli vaikealta, että maan pinnalle pudotettu solki tai hela ei sinällään ole vielä pyhitetyssä maassa, vaan sen pinnalla. Kuka tahansa lähellä kulkeva voi noukkia soljen maasta. Avonaiseen hautaan tällainen solki on toki voitu heittää, ja samalla se on päässyt suoraan maan alle. Kirkko tuntuu uhraamiseen sopivammalta paikalta, koska lattian alla esineen voi katsoa olevan eräänlaisessa turvassa, poissa muiden silmistä.

Kristina Johanson ja Tönno Jonuks ovat pohtineet muiden kirkollisten esinelöytöjen lisäksi virolaisista kirkoista löytyneiden rahojen alkuperää (2015). He ovat artikkelissaan esitelleet myös perinneaineiston mainintoja rahojen laitosta kirkon

¹⁸⁰ MV K20/801. Huittinen.

lattian alle. Esimerkkinä voi mainita paiseiden hoidon yhteydessä kirkon lattian alle laitettut rahat (vuodelta 1894). Tässä työssä suomalaisia perinnearkistoja on kuitenkin tutkittu kansanuskon tai kansanlääkinnän pohjalta vain, jos niissä on liittymäkohtia hautausperinteeseen. Tulevaisuuden tutkijoille olisikin otollista tarkastella, onko suomalaisessa kertomaperinteessä viitteitä tällaisesta rahojen depositiosta. Suomen löytöjen perusteella esimerkiksi Hiekkänen on esittänyt, että 1600–1700-luvuilla yksityinen uhraaminen olisi kasvattanut suosioitaan, mikä selittäisi monet raha- ja kirjansolkilöydöt ainakin Espoon kirkon lattian alta. (Hiekkänen 1988a: 52, 65.)

Vesa Alén on pro gradu -työssään huomionnut Naantalin kirkon vähäiset rahalöydöt, ja esittänyt pienen löytömäärän olleen seurausta arkkuun laitetuista rahoista. Kuivassa maaperässä arkut ovat säilyneet suhteellisen ehjinä, jolloin rahat ovat joutuneet arkkujen mukana yhteishautoihin. Myös kirkon laaja pinta-ala, joka on mahdollistanut hautausten väljyyden, on edesauttanut arkkujen säilymistä ehjinä. (Alén 1998: 79.) Frida Ehrnsten (2015) huomauttaa Klackenbergin ja muiden osoittaneen, ettei kirkkojen lattioiden alle joutunut vuosittain montakaan kolikkoa (1992: 34-35). Eniten hukattuja kolikoita on 1700-luvulta. Ehrnsten lisää, että edes yli tuhat kolikkolöytöä käsittävässä kirkoissa suhteellinen kolikkohävikin luku vuodessa ei ylittäisi viittätoista kolikkoa. (2015: 147.)

Liitupiiput muodostavat myös ongelmaisen löytöryhmän. Niitä on varmasti käytetty paljon, ja irtolöytöinä niitä on runsaasti. Tupakointivälineet on myös helppo mieltää henkilökohtaisiksi esineiksi, jotka helposti seuraisivat käyttäjänsä hautaan. Kuitenkin perinneaineisto piipuista on vähäistä, ja vaikka varmoja arkeologisia hauta-antilöytöjä on tehty, ei niiden perusteella voi sanoa tapaa yleiseksi, etenkin kun löydöt keskittyvät pääasiassa Ouluun. Liitupiiput on vähitellen korvattu kestävämmillä piipuilla (mm. puu, fajanssi) 1700-luvun lopulta alkaen (Mellanen 1994: 262). Koska tupakointi ei kansan keskuudessa loppunut, ja muita hauta-antimia tiedetään annetun vielä 1900-luvullakin, voidaan kysyä mihin maininnat liitupiipuista tai muista piipuista hävisivät perinneaineistosta? Ehkä käsitys hauta-antimien laitosta oli 1800-luvun aikana muuttunut niin, että viinaa, jolla oli myös olennainen osa hautajaisissa (kts. esim. Apo 2001: 127–128; Vilkuna 2015: 318–319), annettiin vainajille useinkin, mutta tupakka koettiin niin arkiseksi asiaksi, ettei sitä ajateltu enää varsinaisena antimena. Ehkä viinaan liittyvän ristiriitaisen kulttuuriperinnön tähden kertomukset sen antamisesta vainajille ovat jääneet

elämään kertomaperinteenä paremmin kuin tavanomaisesta tupakoinnista ja sen välineistöstä hauta-antimina kertovat tiedot. Esimerkiksi Provinssirockin kaivaustutkimuksissa vuonna 2010 huomattiin, että vaikka tupakointiin liittyvää roskaa löytyi kaivauksilla huomattavasti, ei alueella tehdyssä haastatteluaineistossa mainittu juurikaan tupakointia. Ilmeisesti tupakkaa pidettiin jokapäiväisenä kulutushyödykkeenä, kun taas alkoholi liitettiin juhlimiseen, ja siitä kerrottiin haastatteluissa huomattavasti enemmän. (Kunnas et al. 2011: 30.)

Arkeologisen materiaalin suhteen voi myös huomata, että kirkko- ja hautausmaalöydöissä on tämän työn aineistossa vain yksi posliinipiippu (irtolöytö).¹⁸¹ Puupiipuille puolestaan on voinut käydä, niin kuin usein käy orgaaniselle materiaalille: ne maatuvat. Liitupiippuaineistoa tutkittaessa tulee kuitenkin huomioida, että kaikki tupakointivälineet löytyivät yhteensä neljältä vainajalta, yhdeltä Rengon kirkosta ja kolmelta Oulun kirkkomaalta.¹⁸² Oulun kirkkomaan aineistossa on myös huomattu, että piipun jäänteitä on lähinnä tapulin ja luuhuoneen perustusten läheisyydessä, eli tupakointi on voitu rajata kirkkomailla vain tietyille alueille (Nurmi 2005: 207).

Kuten yllä on tuotu ilmi, sormukset ja osaltaan myös korvakorut, ovat muista hauta-antimista poikkeava ryhmä. Sormuksien hautaan päätymisessä on useita syitä, eikä niitä näin ollen voi nähdä poikkeuksesta hauta-antina. Syyt siihen, että vainajalla on sormus, jaetaan tässä työssä seuraavasti:

1. Sormus nähdään vainajan osuutena
2. Sormus jätetään vainajalle vastentahtoisesti
3. Sormus jätetään vainajalle pätevän saajan puutteessa

Sormuksen näkeminen vainajan osuutena liittyy nimenomaan hauta-antiperinteeseen. Jos sormus otetaan vainajalta pois (hän ei siis ole eläessään määrännyt sitä kenellekään annettavaksi), pelätään vainajan palaavan hakemaan omaansa tai talon kärsivän muuten, koska vainaja ei ole saanut osuuttaan. Kuten kaikkien hauta-antien kohdalla, myös sormuksen merkityssisältö hauta-antina muuttuu aikojen kuluessa.

¹⁸¹ Hiekkänen 1984.

¹⁸² Hiekkänen 1984; Kehusmaa 1996.

Kun sormukset vielä olivat harvinaisia tavallisen kansan keskuudessa, sai nainen sormuksen useimmiten kihlajaislahjaksi, samoin kuin kihlasilkin ja/tai rahaa. Myöhemmin korvakorujen yleistyttyä myös niitä on annettu kihloiksi, samoin kuin kellojakin. Kihlalahjat on perinteisesti nähty naisten omaisuutena, jonka on hänen turvanaan elämän loppuun asti. (Heikinmäki 1981: 98–99, 101, 111.)

Koska isossa osassa perinneaineistoa juuri kihlasilkki oli osa naisen hauta-asua, herää kysymys suhtauduttiinko sormuksiin samoin? Onko ne nähty naisen henkilökohtaisena omaisuutena, jonka hän vie turvanaan tuonpuoleiseen? Miksi perinneaineisto ei tunne hauta-antimia muita kihlalahjoja, kuten Pohjanmaalla suosittuja rukiinlapoja (Heikinmäki 1981: 197)? Ompelutarvikkeita lukuun ottamatta ei naisten jokapäiväisiä työvälineitä ole löytynyt haudoista tai niiden ympäristöstä. Vaikka ajatus kihlalahjoista naisten henkilökohtaisena omaisuutena juontaa juurensa ainakin keskiajalta, voidaan kysyä, miksi kihlasilkkejä (jotka tässä työssä on luettu vaatetukseen), sormuksia ja satunnaisia kelloja lukuun ottamatta muita kihlalahjoiksi potentiaalisia hauta-antimia ei tunneta ehkä rahoja lukuun ottamatta? Onko ne jätetty ennemmin perinnöksi, kuin otettu hautaan, jos vain sopiva perillinen on löytynyt? Tulkinnallisesti naisten kihlasilkkien tutkiminen osana hauta-antimia saattaa antaa vastauksia esitettyihin kysymyksiin. Jos kihlasilkki on annettu vainajalle, onko hänelle annettu myös muita antimia, vai voiko silkin esimerkiksi katsoa vainajan siviilisäätyä kuoleman jälkeisessä elämässä? Vaihtoehtoisesti voidaan myös esittää ajatus siitä, että ehkä naiset saivat vähemmän käytännöllisiä hauta-antimia (kuten nautinta-aineita tai työkaluja) ja enemmän muistoihin ja siviilisäätyyn viittavia antimia (kuten kihlasilkki tai sormus). Ilman jatkotutkimuksia asiaa on kuitenkin vaikea ratkaista.

Ajatus vainajalle kuuluneesta omaisuudesta on elänyt pitkään. Eräässä vastauksessa kerrotaan vuonna 1967 kuolleen rouvan antaneen sormuksensa miniälleen muistoksi. Kuolleen valmistelleelta sairaanhoitajalta oli hukkunut työn aikana muistosormus, ja se oli ilmeisesti joutunut mukaan arkkuun. Eräs mielipide oli sen kannalla, että

vainaja oli ottanut osansa korvaavan sormuksen muodossa. Sairaanhoidaja kuitenkin oli sitä mieltä, että sormus oli ollut hänen kuolleen tyttärensä osuus.¹⁸³

Vastentahtoisella sormuksen jättämisellä tarkoitetaan sellaisia tilanteita, joissa sormusta lähtökohtaisesti ei haluttu laittaa arkkuun. Toisinaan vainaja on kuollut äkillisesti, eikä sormuksia ole ehditty ottaa pois ja/tai vainaja ei ole selvästi ilmaissut kenen on halunnut ne saavan. Tällöin sormukset ovat usein jääneet vainajan käteen. Osaltaan tämä liittyy myös kohtaan 1. Koska sormukset ovat olleen osallisina kuoleman hetkestä, ne ovat tavallaan siirtyneet vainajien maailmaan. Tällöin niiden ottaminen pois vainajalta olisi voitu käsittää vainajan osuuden pois ottamisena. Monet vastaajat ilmaisevat, että jos sormukset olivat jääneet käsiin, saivat ne mennäkin hautaan.¹⁸⁴ Kyseessä on vavahde-ero sen suhteen, eikö sormuksiin haluttu koskea koska ne kuuluivat vainajalle, vai koska kuolleen käsissä olleisiin koruihin ei haluttu koskea. Sormus on saattanut myös olla liian tiukassa, jotta se olisi lähtenyt pois,¹⁸⁵ tai sormus on ollut liian huonokuntoinen.¹⁸⁶

Sormuksia on myös jätetty vainajalle pätevän saajan puutteessa. Nainen on esimerkiksi kuollut ensimmäisen lapsen synnytyksessä tai hän on lapseton.¹⁸⁷ Toisilta saattoi puuttua sellainen lähipiiri, johon sormuksen olisi voinut jättää, tai vainaja ei ollut ilmaissut kenelle halusi sen jätettävän.

Jos sormuksia oli suhteellisen harvoilla rahvaan edustajilla, ei niiden vähyyttä tarvitse ihmetellä ainakaan kaivauksin tutkittuihin paikkoihin verrattuina. Kirkoista on löytynyt suhteellisen paljon sormuksia, ja kuten Paavola on osoittanut, kirkkoon haudattiin yleensä varakkaampia henkilöitä. Siten sormukset olivat rahallisesti myös heidän saavutettavissaan. (Paavola 1998). Sormusten laittoa voi verrata proteesien laittoon vainajan mukaan. Ne on koettu niin kiinteäksi osaksi vainajaa, että ne on laitettava tämän mukaan. Tutkimuksessa proteesit nähdään kuitenkin lähes poikkeuksetta eräänlaisina hauta-antimina. Samoin ei ole sormusten kanssa. Sormuksia voidaankin pitää varsinaisina hauta-esineinä, kun niihin suhtaudutaan

¹⁸³ MV K20/724. Suoniemi. Kyseessä oli sairaanhoidajan miehen Lapista huuhtomastaan kullasta valmistettu sormus. Näitä sormuksia oli yhtä monta kuin heidän lapsiaan, eikä jo kuollut tytär ollut saanut sormusta.

¹⁸⁴ MV KTKKA 887. Enne, Taavi. Suur-Ikaalinen. 1914; MV K20/425. Orivesi.

¹⁸⁵ SKS KKA 1. Alatornio 6 287.

¹⁸⁶ Hyväkuntoinen sormus olisi annettu eteenpäin. MV K20/182. Längelmäki.

¹⁸⁷ MV K20/78. Ilomantsi; MV K20/476. Karkku ym.; MV K20/654. Kiuruvesi.

kuin kohdissa 1. ja 3. Vainaja on saanut ne tällöin mukaansa tuonpuoleiseen tarkoituksella. Jos oletetaan, että sormuksia löytyy varallisuuserojen tähden vähemmän hautausmailta, on oletus laajennettavissa tietyn varauksin myös muihin hauta-antimiin. Suurin osa vastauksista on tullut kansankerääjiltä, jotka eivät ole työskennelleet yhteisön korkeasti palkatuissa tehtävissä. Ehkä työväestö on laittanut hautoihin erilaisia esineitä kuin ylhäisempi kansanosaa. Ylhäisö on voinut keskittyä koruihin ja koristeisiin työväestön keskittyessä esimerkiksi viinaan ja orgaanisiin antimisiin, jolloin löytöjen ja perinneaineiston välinen määräero voitaisiin jossain määrin selittää. Sosioekonomiset erot ovat kuitenkin varmasti vaikuttaneet kykyyn varustaa vainaja tietynlaisilla hauta-antimilla. Edelleen ilman laajempia hautausmaata tai kirkkomaakaivauksia kysymykseen on kuitenkin vaikea saada vastausta.

Pohdittaessa arkeologisten löytöjen vähyyttä, on otettava huomioon myös hautaryöstöjen mahdollisuus. Vainajilta on voinut kadota esineitä sekä pian hautaamisen jälkeen että pidemmällä aikavälillä. Vaikka hauta-anteja muuten olisi laitettu vainajille, on arvokkaampien esineiden laitto voinut vähentyä, kun potentiaalisena uhkana on ollut hautaryöstö. Pylkkänen (1956: 295) huomauttaa vuonna 1665 ruumiinryöstäjien vieneen Tuure Kristerinpoika Hornin (k. 1615) kultasormusten lisäksi myös kultakäädyt. Aina kyseessä ei ole ollut edes varsinainen ryöstö, vaan materiaalia on voinut kadota muissakin yhteyksissä vainajilta ja samalla arkeologisen tutkimuksen ulottumattomiin. Aiemmin on mainittu Salon vanhan kirkon purku, jonka yhteydessä lattian alaisilta vainajilta on otettu paljon arvokasta omaisuutta, kuten kultakelloja ja sormuksia.¹⁸⁸ Myös hautausmaalla kuljeskelleet eläimet ovat vainajia tonkiessaan saattaneet kuljettaa hauta-antimia pois haudan läheisyydestä (eläimistä hautausmaalla kts. esim. Virkkala 1945: 19, 26, 37).

Vanhoilla hautapaikoilla on saatettu jo varhain harrastaa aarteidenetsintää, mistä kertoo esimerkiksi Köyliön Kirkkokarin (Pyhän Henrikin saaren) kaivelu paikallisten toimesta 1800-luvun jälkipuolella (Salminen 1905: 73). Myös kertomuksia ruumiilta otetusta sormuksesta on. Sulkavalta on tallennettu kaksi hiukan toisistaan poikkeavaa kertomusta, joissa renki on ottanut hautakappelissa olleen vainajan kultasormuksen, ja kihlannut sillä morsiamensa. Asian paljastuttua tuli renki toisessa

¹⁸⁸ SKS KRA. Saariluoma, Vilho 264. 1915. Uskela.

tarinassa höperöksi ja toisessa jäi köyryselkäksi.¹⁸⁹ Moraalisesti tällaiset kertomukset pyrkivät oletettavasti pelottelemaan mahdollisia haudanryöstäjiä. Suoranaisten varkauksien lisäksi on tunnettu myös mahdollisuus siihen, että haudankaivaja ottaa vainajan antimet itselleen. Varsinais-Suomessa kerrotaan, kuinka entisaikojen rikkaat jättivät kultasormukset vainajien sormiin, ja haudankaivaja otti ne kuuden vuoden jälkeen samoin kuin viinatkin.¹⁹⁰ Edelleen 1900-luvulla on harrastettu jossain määrin vanhojen hautojen ryöstämistä. Ilmari Virkkala kertoo *Suomen hautausmaiden historia* (1945: 24–25) -teoksessaan ruotsalaisista ja suomalaisista haudankaivajien ja muiden kirkon palkollisten tekemistä hautaryöstöistä, sekä viranomaisten tyhjentämistä sukuhautoista seuraavaa, ilmeisen paheksuvana:

Meillä eivät kirkkojen restauroitsijat ja niiden alle lämmityslaitteitten rakentajat vielä viime aikoinakaan ole menetelleet hienotunteisemmin. Käytettävissä oleva ruotsalainen lähde on maininnut seurakuntien nimet. Omistamme on paras vaieta. (Virkkala 1945: 24–25.)

6 Tutkimuksen tulkintoja ja tuloksia

Hauta-annit on pitkään nähty jatkumona pakanallisesta tavasta varustaa vainaja tuonpuoleiseen (kts. esim. Carlsson 1869: 174; Waronen 1896: 60–61). Kovin monia hauta-anteja ei tämän hetkisen tutkimuksen valossa tunneta keskiajalta nykyisen Suomen alueelta (esim. Hiekkänen 2006b: 23). Niiden löytymättömyys on toki riippuvaista myös maatumisesta ja tutkimustavoista. Hauta-annit tulevat näkyvästi takaisin hautausperinteeseen 1600-luvulla, siis luterilaisena aikana. Vaikuttaa siltä, että kun katolisuus oli jossain määrin juurtunut nykyisen Suomen alueelle, luovuttiin hauta-antimista pääsääntöisesti. Mikä sai hauta-antimet ilmestymään uudestaan hautoihin?

Hauta-antimet on poistettu niiden entisestä elämästä, ja niille on annettu uusi metafyyminen merkitys, yleensä kuoleman jälkeisen elämän turvaajana. Vaikka esineiden toiminnallinen funktio pysyisi samana, jatkuu niiden symbolinen elämä erilaisena. Toisaalta hauta-annit voivat olla myös symbolisia osuuksia vainajan omaisuudesta, kuten vähäarvoinen raha korvaukseksi jälkeen jääneestä

¹⁸⁹ SKS KRA. Leppänen, Aug. KRK 80:39, Sulkava; SKS KRA. Sääski, Sylvi. 1931. 1939. Sulkava; Koski 2011: 48.

¹⁹⁰ SKS KRA. Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa.

omaisuudesta, tai vähän lehmän karvaa koko lehmän sijaan. Chris Gosden ja Yvonne Marshall huomauttavatkin esineiden saavan merkityksensä jatkuvan sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta, jolloin se voi muuttua useasti esineen elämänkaaren aikana (1999: 170; kts. myös Joy 2009: 543). Voidaankin pohtia, päteekö esineiden tavallinen ”kuolema” hauta-anteihin. Ne poistetaan kyllä kierrosta, mutta niillä on silti aktiivinen tehtävä. Esineen elämä ei välttämättä lopu rikkoutumiseen, hylkäämiseen tai esineen maahan talletukseen. Esimerkkinä Herva ja Nurmi käyttävät talon perustuksiin tehtyjä kätköjä, joissa esineen funktio muuttui taloa suojelevaksi esineen maahan panemisen jälkeen. Kuten Herva ja Nurmi huomauttavat, ”*deposition marked the beginning of their life as witch bottles*” selittäessään noitapullojen suhdetta pullon aikaisempiin toimintoihin. (Herva & Nurmi 2009: 160, 176). Tässäkin työssä voidaan pohtia, onko Rengon kirkkomaalta löydetty vaakunalla varustettu vainajalle annettu liitupiippu hauta-antina tupakoinnin vai vaakunan edustaman viestin tähden, ja pidetäänkö sen hautaan laittamisen funktiona tupakoinnin mahdollistamista vai statuksen osoittamista (Hartnett 2004: 140–142; Herva & Nurmi 2009: 161).

Objektit ja siten myös hauta-antimet voidaan jakaa Marshallin mukaan elettyihin ja omistettuihin objekteihin (*lived and inscribed objects*). Siinä missä omistetuilla esineillä on voimakas merkitys heti luomishetkestään alkaen, joskin se voi muuttua ja lisääntyä esineen elämän aikana, saa eletty objekti merkityksensä ja tarkoituksensa sosiaalisen kanssakäymisen kautta. Tällaisia elettyjä objekteja on vaikea havaita arkeologisesti, koska ne ovat niin kontekstisidonnaisia. Ihmisten on sosiaalisen taustansa avulla kyettävä tunnistamaan elänyt esine, jotta se voi olla merkityksellinen. Tällöin se myös helpommin vahvistaa ja varmentaa olemassa olevia sosiaalisia suhteita. (Marshall 2008: 63–65.) Tässä kansatiede voi auttaa huomattavan paljon arkeologiaa, jonka metodeilla tällaisten esineiden sosiaalisista merkityksistä on usein mahdotonta saada selvää. (Jonsson 2009a: 151.) Esimerkiksi jo mainittu vaakunalla koristeltu piippu on saattanut olla edustamansa aikakauden ihmisille selvä eletty objekti, jonka arvon kaikki tunnistavat.

Hauta-antimia voi tutkia myös rituaalin ja ritualisaation kautta. Joanna Brück on esittänyt huomion siitä, että rituaalinen mielletään modernissa länsimaisessa tieteenperinteessä usein ei-funktionaaliseksi ja irrationaaliseksi toiminnaksi. Sen sijaan aikansa edustajille rituaalinen on ollut hyvinkin rationaalista. (Brück 1999.)

Suomessa esimerkiksi Sonja Hukantaival on paneutunut tähän aihepiiriin rakennuskätköjä tutkiessaan. Hän on esittänyt kätköillä olevan samaan aikaan sekä käytännöllisiä että rituaalisia tarkoituksia. (2007: 69.) Hukantaival ottaa esimerkiksi nykyaikaiset rakennuskätköt, joissa valmistuneen rakennuksen rakenteisiin tai vastaavaan paikkaan laitetaan joitain dokumentteja talon rakennusvuodelta. Virallisiin rakennuksiin tällaisia on tehty 1700-luvulta lähtien. Taikuuteen pohjautuvia rakennuskätköjä on puolestaan perinneaineiston mukaan tehty vielä 1900-luvun alussa. Uudempi merkitys ei siis ole korvannut vanhaa lähes kahteen sataan vuoteen. Arkeologisesti ei kuitenkaan yleensä voida sanoa, onko rakennuskätkö uhri, maagista suojelua vai dokumentaatioita. Voidaan ainoastaan nähdä ritualisaation tapahtuneen. Bellin sanoin: ”*since practice is situational and strategic, people engage in ritualization as a practical way of dealing with some specific circumstances.*” Rutiini ja rituaali määrittelevät toisensa, eikä ilman toista olisi toista. (Bell 1992: 91–93; Hukantaival 2007: 71.)

Vaikka hauta-antimien laitto vainajan mukaan saattaa myös vaikuttaa irrationaaliselta toiminnalta, on sillä pitkään ollut funktionaalinen tehtävä. Erään vastaajan isä kuoli vuonna 1912, ja vastaaja oli huolissaan perheen tulevasta ruuan saannista. ”*Minä surin kovasti ja kysyin äidiltä kuka nyt leivän kylvää? Johon äiti vastasi, älä sure, kyllä isä pitää huolen...*”. Vainajan arkkuun laitettiin leipää, jotta vainaja ei veisi sitä pois perheeltä.¹⁹¹ Toiminta on varmasti ollut osaltaan sekä rituaalista että rationaalista. Näin toimittiin, koska se ilmeisesti oli tapana ja koska haluttiin varmistaa perheen tuleva ravinto.

Syytä muutoksiin hauta-antitavassa voidaan Göran Tagessonin mukaan etsiä yleisestä vainajan aseman muutoksesta. Keskiajalla ja varhaisella modernilla ajalla Ruotsissa vainaja oli ensisijaisesti osa yhteisöä, jolloin vallalla oleva teologinen ja kansanomaisen mielikuva elämästä ja kuolemasta merkitsi enemmän kuin yksilö. Myös hautauskulttuurin voi olettaa olleen yhdenmukainen. (Tagesson 2009: 161.) Yksilöllisempää hautaustapaa tavataan puolestaan 1680-luvulta lähtien (Arcini & Tagesson 2005: 298–299). Hautauksen liturginen ohjenuora ei muutu tänä aikana, mutta vuoden 1686 kirkkolaisissa pappeja kielletään osallistumasta

¹⁹¹ MV K20/476. Karkku ym.

ruumiinvalvojaisiin.¹⁹² Ann-Sofie Arvidsson on väitöskirjassaan esittänyt tämän johtaneen sukulaisten suurempaan merkitykseen ruumiin valmistelun päätöksissä samalla kun kirkon liturginen kontrolli väheni. Tämä puolestaan on voinut johtaa vanhojen kansanomaisten käytänteiden nousemiseen. (Arvidsson 2007: 237–241.) Tagesson ei kuitenkaan täysin tue tätä ajatusta. Haudan varustelun ei voida todistaa olleen osa vaimennettua kansanuskoa, minkä lisäksi ajallinen väli esikristilliseen aikaan on liian pitkä. Nämä muutokset eivät liity vain hautaustapojen muutokseen, vaan myös yksilön perusteelliseen muutokseen osasta yhteisöä yksilöksi. Ruumiista tulee yksilöllinen, eikä se ole enää osa ylösnousemusta odottavaa massaa. Myös evankeliset liikkeet ovat kasvattaneet suosiotaan tänä aikana perustuen henkilökohtaisempaan uskoon. (Tagesson 2009: 163, 165, 168–169.)

Tagesson vertaa muutosta Ruotsissa 1960-luvulla tapahtuneeseen hautaustavanmuutokseen, jonka tähden henkilökohtaiset esineet ja hautavaatteet hautauksissa ovat yleistyneet. Näitä muutoksia on vaikea selittää kirkon tukahduttamana kansanuskona, jonka kirkko viimein hyväksyi. ”*Instead, the changes must be understood against the background of profound socio-cultural changes in society.*” (Tagesson 2009: 165.) Jenny Nyberg puolestaan pohtii, milloin materiaallinen käytäntö muuttuu emotionaalisesta pelkäsi tavaksi, ja loppuuko tämä tapa vasta kun se muuttuu osanottajille täysin käsittämättömäksi. Osa rituaalien ja traditioiden ylläpidosta johtuu jatkuvuuden aiheuttamasta turvallisuudentunteesta. (Nyberg 2010: 31.) Vaikka Ruotsin oloja ei suoraan voi verrata Suomeen, on liturginen kirkkojärjestys ollut kuitenkin sama myös Suomessa ja osittain samankaltainen- ja aikainen hauta-antiperinne tekee mahdolliseksi tutkia Suomessa annettuja hauta-antimia ruotsalaisten tutkimusten valossa.

Vaikka monet muistitiedon välittäjät ovat edelleen 1900-luvun kuluessa todistaneet hauta-antimien päätymistä arkkuun, ei tapaa Suomessa voi enää pitää täysin samankaltaisena kuin 1700–1800-luvuilla. Toisaalta tavalla on varmasti ollut paikallisia ja ajallisia variaatioita myös kyseisillä vuosisadoilla. 1900-luvulla voi kuitenkin parhaiten erottaa heidät, joiden lapsuudessa hauta-antitapa on saattanut olla vielä yleisemmin käytössä, ja heidät, jotka eivät tätä vanhojen sukulaistensa tapaa

¹⁹² Kircko-Laki ja Ordningi 1686. XVIII. § V. Suomeksi käännetty 1688. Sama laki koskee myös kirkkoa Suomessa.

tunnista. Osa noudattaa vainajan mahdollisia toiveita, osa ei. 1700–1800-lukujen hauta-antiperinnettä ei voi myöskään suoraan verrata esihistorialliseen tai keskiaikaiseen hauta-antiperinteeseen uskomustustojen ja mahdollisten muiden motiivien eroavaisuuksien tähden. Ainakin Pohjois-Pohjanmaalla kyetään todentamaan hautarahaperinteen jatkuvuus keskiajalta 1800-luvulle.

Vaikka hauta-antitavan on nähty olevan jatkoa varhaisempien aikojen hauta-antimille, voidaan pohtia, onko kyseessä niinkään tavan jatkuvuus vai uusi tapa uudella uskomuspohjalla? Valkin mukaan hauta-antimien paluu 1600-luvulla heijasti renessanssin ja reformaation aiheuttamaa katolisen ajan tavoista luopumista sekä yleisempää maallistumista. Valk huomauttaakin, että perinneaineistossa tunnetun hauta-antiperinteen alkuperää tutkittaessa on otettava huomioon kaksi mahdollisuutta: hauta-antitavan jatkuva esiintyminen salassa esihistorialliselta ajalta lähtien sekä sen uudelleen ilmaantuminen. Valk on kuitenkin taipuvainen panemaan enemmän painoa jälkimmäiselle vaihtoehdolle. (1994: 70, 72.)

Hauta-antimien ei tarvitse olla luterilaisen uskossa esiintyviä ”pakanallisia” ilmentymiä. Suomessa kirkko on ennen 1600-lukua määritellyt vain pahantahtoisen taikuuden synniksi, kun kansan silmissä Jumalan nimeen tehdyt taiat tehtiin hänen voimansa avulla ja hänen nimissään. Kansa ei pitänyt taikuuden harjoitusta kristinuskoa poissulkevana, vaan sen apuna, ehkä jopa osana sitä. Esivalta ei kuitenkaan jakanut kansan näkemystä, vaan taikusoikeudenkäyntejä on käyty paljon. (Eilola 2003: 90-92; Hukantaival 2007: 72.) Ovatko hauta-antimet Jumalan nimeen laitettuja kansanuskoksen luterilaisuuden ilmentymiä vai taikuskkoa, vai ehkä jopa pakanuutta? *“Rather, all activities, both 'ritual' and 'secular', are shaped by a very different sense of rationality and a different understanding of causation to those prevalent in our own cultural context”* (Brück 1999: 327).

Hauta-antimien laitto on rationaalista, jos sillä pyritään esimerkiksi turvaamaan vainajan tuonpuoleinen elämä tai oma varallisuus. Vaikka luterilainen usko ei tunnista hauta-antimia, eivät niiden antajat ole välttämättä silti väheksyneet kristinuskkoa, tai yrittäneet taikoa. Monet taiat liittyvätkin ruumiin valmistelussa käytettyihin esineisiin (kts. luku 4.1). Herva ja Ylimaunu ovatkin ehdottaneet ainakin varhaismodernin Pohjois-Suomen osalta kansan uskomusten olleen ennemminkin erottamattomasti sulautettuja paikalliseen tapaan käsitellä arjessa materiaalista

maailmaa ja toimia sen kanssa, kuin uskomuksia siten kuin uskomus yleensä ymmärretään, tai että ne olisivat sosiaalisten suhteiden metaforisia ilmenemismuotoja. (Herva & Ylimaunu 2009: 234.) Jonsson puolestaan huomauttaa, että rajanveto uskonnon, kansanomaisten uskomusten (*popular beliefs*) ja kuoleman epämiellyttävyyden minimoimiseksi tehtyjen tekojen välillä on vaikeaa. Niitä voi olla jopa mahdotonta erottaa, koska vaikka kirkko ei suhtautunut suvaitsevaisesti taikauksiksi miellettyihin ajatuksiin, ne olivat kuitenkin osa tavallisen kansan uskonnollista elämää. (Jonsson 2009a: 147.) Niinpä ihmisten on voinut olla vaikea nähdä, miksi Pyhälle Pietarille aiottu viinapullo ei ole kirkon silmissä ollut hyväksytty hauta-anti. Voidaan esittää esimerkiksi hypoteesi siitä, että katolisella ajalla annetut antimet olisivat liittyneet tavoitteeseen lyhentää kiirastulta, aivan kuten sielunmessut ja lahjoitukset, ja jääneet elämään myös luterilaisella ajalla. Tällöin suoranaisten tarkoituksen ei olisi ollut lyhentää kiirastulta, vaan helpottaa taivaaseen pääsyn prosessia ikään kuin kiirastuli olisi vielä olemassa ihmisten mielissä. Hauta-antimien kitkeminen onkin voinut ollut kahdesta syystä tärkeää kirkolle: sekä katolisen perinteen samankaltaisuuden, että kristinuskoa varhaisemman hauta-antiperinteen valossa. Tarkemman tutkimusaineiston puitteissa tähän on kuitenkin vaikea vastata. Kuten todettu, kirkko ei ole suhtautunut hauta-antimiin hyväksyvästi, joskin se on saattanut ummistaa silmiään.

7 Kurkistus tulevaisuuteen

Tämän tutkimuksen alueellisen rajauksen sisältä Suomesta on löytynyt perinneaineistoa viinan, tupakointivälineiden, ruokatavaroiden, rahojen, työvälineiden, vainajan osien, leikkikalujen, kirjojen, silmälasien sekä arvoesineiden laittamisesta hauta-antimiksi. Joistain mainintoja on runsaasti, osasta vain muutamia. Arkeologiset varmat hauta-antimet ovat puolestaan vähäisemmässä määrin edustettuina. Niihin kuuluu rahoja, tupakointivälineitä, sormuksia, kirjoja sekä puukko. Näin ollen viinasta, ruokatavaroista, leikkikaluista, vainajan osista tai silmälasista ei ole arkeologisia varmoja hautoihin liittyviä löytöjä. Silti kirkkoihin ja hautausmaihin liittyviltä kaivauksilta on usein saatu talteen huomattava määrä irtolöytöjä, jotka olemuksensa puolesta sopivat hauta-antimiksi. Esimerkiksi silmälasia pidetään hyvin usein hauta-antimina, vaikka yksiäkään ei ole löydetty vainajan hallusta, eikä perinneaineistosta löydy tapaa järin monisanaisesti kuvaavia

tietoja. Epäsuhtaisia tilanteita on siis useampi: ensinnäkin kirjallisten ja arkeologisten aineistojen osittainen kohtaamattomuus, ja toisekseen sen suhteen, mitä irtolöytöjä luokitellaan hauta-antimiksi. Vaikka perinneaineistossa mainitaan suhteellisen usein esimerkiksi työkalun antaminen vainajalle, epäillään hautojen läheisyydestä löytyneitä työkaluja hauta-antimiksi hyvin suurin varauksin. Silmälasit, joita perinneaineisto ei tue samalla tavalla, mielletään paljon helpommin hauta-antimiksi niiden henkilökohtaisen luonteen tähden, vaikka ne optiikkansa puolesta kävisivät monelle muullekin.

Vaikka perinneaineisto ja arkeologinen löytömateriali eivät ole identtisiä ja poikkeuksetta toisiaan tukevia, saadaan perinneaineistosta arvokkaita viitteitä siitä, mitä arkeologisella tutkimuksella voidaan saavuttaa parhaissa olosuhteissa. Käymällä läpi pelkkää arkeologista lähdeaineistoa, saa hauta-antimien laitosta suppean ja harvinaisen kuvan, vaikka irtolöytöaineisto on suhteellisen laaja. Irtolöydöt ovat kuitenkin saattaneet päätyä hautausten läheisyyteen lukuisia muita teitä. Tarvitaan perinneaineistoa, jotta löydöille saadaan potentiaalisia selitysmalleja. Perinneaineisto puolestaan hyötyy arkeologian mahdollisuuksista varmistaa tällaisia mainintoja.

Syitä siihen, miksi aineistot eivät täysin vastaa toisiaan on esitelty useita: a) hautausmaiden stratigrafiaan liittyvät syyt, kuten talvihaudat, matalat hautaussyvyydet, luiden siirtely muuten ja hautojen vähäinen merkintä. Myös b) arkeologisten tutkimusten vähäisyys, c) paikalliset erot hauta-antiperinteessä, d) hauta-antimien maatumisen ja e) ajalliset erot hauta-antiperinteessä ovat vaikuttaneet voimakkaasti siihen, mitä informaatiota tutkimuksen avulla voidaan saavuttaa. Keskittymällä yhteen löytöryhmään kerrallaan ja analysoimalla kaikki mahdolliset löydöt, voidaan saada kattavampia tuloksia kuin on aiemmin arveltu. Pohdittavaksi jää, mitä suhteellisen hyvin säilyneiden mummioituneiden kirkkohautavainajien tarkempi tutkimus tulisi osoittamaan. Vaikka tässä työssä perinneaineistoa on käyty läpi paljon, on sitä silti jäljellä. Esimerkiksi hauta-annit sairauksien parantajina ovat Suomessa tutkimaton ryhmä. Tutkimusta ei myöskään ole tehty sen selvittämiseksi, onko hauta-antimien laitto ollut naisten vai miesten tehtävä, vai ovatko esimerkiksi tietyt hauta-antiryhmät kuuluneet vain toisen sukupuolen annettavaksi. Tässä työssä käytetystä aineistosta voi saada viitteitä viimeksi mainituista tavoista, mutta materiaalia tulisi käydä laajemmin läpi.

Koska hauta-antien laajempaa tutkimusta rajoittaa voimakkaasti sekä hautausmaiden ja kirkkomaiden tutkimusten vähyys että monien kirkkokaivausten heikko metodologia, olisi ensiarvoisen tärkeää saada tutkia joitain laajempia kokonaisuuksia yhdessä. Tällainen kokonaisuus voisi muodostua esimerkiksi saman paikkakunnan kirkko- ja kirkkomaahaudoista sekä hautausmaasta. Aiemmin esitettyjen seikkojen perusteella tällaisen kokonaisuuden avautuminen tutkimukselle on kuitenkin melko epätodennäköistä. Antoisia tutkimukselle saattaisivat olla myös sellaiset kirkkomaat, jotka ovat olleet käytössä vain muutama sata vuotta tai vähemmän aikaa. Tällöin kerrosten rikkoontumista on saattanut tapahtua vähemmän ja 1800-luvun haudatuille on voinut olla vielä tilaa. Samoin hautausmaita, jotka on otettu käyttöön 1700-luvun lopussa tai 1800-luvun alkupuolella olisi hedelmällistä päästä tutkimaan, jotta voidaan perehtyä siihen, kuinka ne eroavat kirkkomaista. Hyödyllistä olisi myös vertailla kaikkia kirkkoja, kirkkomaita ja hautausmaita, joilta on vainajia ja hauta-antimia tai hauta-antimiksi kelpaavia löytöjä, sekä sellaisia paikkoja, joista on vainajia mutta ei varmoja hauta-anteja tai minkäänlaisia hautalöytöjä. Etenkin viimeinen on tärkeää kontekstin luomisen kannalta. Esiteltäessä varmoja tai ainakin sopivia löytöjä, unohtuvat usein kaikki ne tutkimukset, joilla mitään tai hyvin vähän on löydetty. Myös väliaikaisten hautapaikkojen suhdetta hauta-antimiin tulisi kartoittaa. Luonnolliselta tuntuisi, että mahdolliset hauta-antimet annettaisiin vainajalle jo väliaikaiseen hautaan, eikä arkkua enää avattaisi mahdolliseen pysyvään hautaan siirrettäessä.

Tulevaisuuden tutkimuksessa voidaan keskittyä myös hauta-antimien sosioekonomisiin eroihin esimerkiksi materiaalien suhteen. Onko yläluokan piirissä annettu enemmän esimerkiksi jalometallisia hauta-antimia, ja alempien luokkien keskuudessa orgaanista materiaalia? Samoin naisten työvälineiksi luokiteltavien hauta-antimien rajoittuminen ompelutarvikkeisiin tuntuu tutkimuksen haaralta, johon pitäisi paneutua tarkemmin.

Vaikka arkeologisia hauta-anteja tarkastellessa tuntuu siltä, että muutaman varman löydön varaan ei voi rakentaa kokonaista hautaustapaa, on potentiaalisia merkkejä silti paljon enemmän. Syyt hauta-antimille voivat olla paljon moninaisemmat kuin on yleisesti ajateltu, ja niihin vaikuttavat sekä kansanperinne, kansanusko, virallinen kristinusko että ihmisten henkilökohtaiset mieltymykset. Näistä aspekteista on myös mahdollista saada tietoa hauta-antiperinnettä tutkimalla. Tulevaisuuden tarkentuneet

tutkimusmenetelmät voivat vahvistaa kuvan runsaammista hautausmaista, kuin on totuttu uskomaan. Monitieteellinen tutkimus ja luonnontieteellisten menetelmien kehittyminen voivat tarjota paljon uusia näkökulmia ja mahdollisuuksia hautausmaiden tutkimukselle. Yhtä hyvin ne voivat osoittaa, että hautausmaiden sekä kirkko- ja hautausmaiden pitkäaikainen käyttö on tuhonnut kattavammat merkit tällaisesta toiminnasta. Perinneaineiston ansiosta mahdollisia löytöjä ei kuitenkaan voida pitää pelkkinä yksittäistapauksina.

Lähteet

Lyhenteet:

MV = Museovirasto.

MV KTKKA = Museoviraston Kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto.

SKS KRA = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto.

SKS KKA1 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirkollisen kansaperinteen yleiskysely.

SS = Sanakirjasäätiö.

SLS = Svenska Litteratursällskapetets Folkkultursarkivet.

TYKL = Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitos.

Tiedonannot:

Sähköpostiviesti Frida Ehrnsteniltä 19.10.2015.

Tiedonanto Markus Hiekkaselta 10.8.2015.

Sähköpostiviesti Janne Harjulalta 30.11.2015, 17.12.2015 ja 18.12.2015.

Sähköpostiviesti Markku Heikkiseltä 19.10.2015.

Sähköpostiviesti Ilmajoen Museon puheenjohtaja Martti Koskenkorvalta 4.12.2015.

Sähköpostiviesti John Lagerstedtiltä 19.10.2015.

Sähköpostiviesti Kati Salolta 3.10.2015.

Arkistolähteet:

Turun tuomiokirkkomuseo:

Kronqvist sine anno. Iikka Kronqvist, Turun tuomiokirkko. Hautatutkimukset XXI-XLI.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto:

SKS KRA. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto:

Aalto, Tuija KT 513:20. 1981. Ähtäri.

Alopaeus, Aulis KRK 235: 1281. 1935. Suomussalmi.

Eloranta, K. A. KT 310:101. 1962. Somerniemi.

Hankala, Helena 130. 1941. Kuhmoinen.

Harju, Otto 3028, 3085. 1946. Rautalampi.

Heino, Arvo 1832. 1937. Hartola.

Helminen, Helmi 388. 1940. Sahalahti.

Helminen, Helmi 830, 832. 1940. Kuhmalahti, Pohja.

Hiiiri, Hilikka KT 378:45. 1962. Ylämaa.

Hirvonen, Iida KRK 156:208. 1935. Rääkkylä.

Inkinen, Kaisa KJ 3: 1158. 1957. Pyhäjärvi VI.

Isohanni, Eino 373. 1954. Veteli.

Juvas, Maija E 108. 1928. Pyhämaa.

Karila, Tytti KT 252:1. 1949. Tyrvöntö, Hauho.

Kokkonen, H. III B. 11.1:168. Juuka.

Koponen, Anna KT 315:3. 1962. Pielisjärvi.

Korhonen, Pertti 324. 1937. Muuruvesi.

Krohn, Kaarle 10040. 1885. Nurmes.

Krohn, Kaarle 120. 1884. Pihtipudas.

Kärki, Frans 6941–6942. 1957. Vesilahti

Lassila, Hilma KRK 211: 91. 1935. Kalajoki.

Leppänen, Aug. KRK 80:39, Sulkava.

Lindgrén, Fredrik 131, 206. 1892. Noormarkku.

Linna, Aune 169. 1962. Rantsila.

Manninen, Ilmari 1527. 1977 (mp. 1916). Liperi.

Muuronen, Viktor 545. 1962. Miehikkälä.

Nieminen, Kalle E 184: 261. 1949. Jämsä.

Nurmio, Matti 766. Jyväskylä.

Oksman, Juho 1394. 1937. Karttula.

Oulasmaa, Siiri 3317–3318. 1955. Pyhäjärvi Ol.

Oulasmaa, Siiri 5029, 5031. 1960. Pyhäjärvi Ol.

Paulaharju, Samuli. 1932.

Pöyry, Taavi b)15. 1891. Hirvensalmi.
Railonsalo, Artturi 6535. 1957. Vuolijoki.
Rautiainen, Albert 4072. 1961. Karstula.
Saariluoma, Vilho 264. 1915. Uskela.
Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3484. 1919. Ruovesi.
Saariluoma, Vilho VIII F. 5V. 3485–3486.
Salo, Aulikki KT 373:40. 1966. Hollola.
Sinisaari, Meeri KT 321:11. 1962. Rääkkylä.
Styrman, Eino KT 455:30. 1971. Kiuruvesi.
Suomen Nuoriso-Opisto E 154. 1939. Mikkelin mlk.
Sääski, Sylvi. 1931. 1939. Sulkava.
Tiainen, Kyllikki 759. 1964. Sysmä.
Tiainen, Kyllikki 4135. 1971. Sysmä.
Tiainen, Kyllikki 4982. 1974. Sysmä.
Tuohinto, Hanna KT 334:30. 1963. Pattijoki (Kalajoki).
Tuovila, Kerttu 196-197. 1970 (mp. 1969). Orivesi.
Utriainen, Ida KT 162:108. 1938. Juuka.
Virtaranta, Pertti 310–313. 1952 (mp. 1939). Hongonjoki.
Virtaranta, Pertti 427. 1952 (mp. 1939). Sahalahti.
Virtaranta, Pertti 833. 1940. Kuhmalahti.
Vuorinen, Eino KT 60: 173. 1938. Kuhmoinen.
Ylimäki, Seidi 1170. 1965. Töysä.

SKS KKA1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirkollisen kansaperinteen yleiskysely.

Sanakirjasäätiön arkisto:

SS. Sanakirjasäätiö. Maija Juvaksen kysely Kuolema 1930.

Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen kansatieteelliset kokoelmat:

TYKL. Kysely 12. 1961. Kansantapojen muuttuminen II: hautajaistapoja; Kylä ja sen naapurisuhteet.

Museoviraston arkisto:

MV K20. Seurasaari-lehdessä julkaistu Kysely nro 20, kohta 59. Mitä vainajalle mukaan. 1973. Pirkko Varjola. Museoviraston arkisto.

MV KTKKA. Museoviraston Kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto. Museoviraston arkisto.

Tutkimusraportit:

Adel, Vadim 1998. Pälkäne, rauniokirkko 1998. Pälkäne, rauniokirkko Myöhäiskeskiaikaisen kirkon koekaivaus. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118124&ttyyppi=pdf&kansio_id=635.

Airola, Leena, Hyrkkö, Ulla & Vaurio, Riikka 1976. Selostus arkeologisista ja rakennushistoriallisista kaivauksista Turun tuomiokirkon sakariston itä- ja pohjoispuolella Unikankareen kummulla 25.5.–26.10.1976 ja kaivauksesta tuomiokirkon ruiskuhuoneessa kesällä 1977. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=119057&ttyyppi=pdf&kansio_id=853.

Eerikäinen, Liisa, Rissanen, Kaarina & Luppi, Päivi 1975. Hattula, Pyhän Ristin kirkko. Salaojitukseen ja pintavesi-viemäröintiin liittyvät arkeologiset tutkimukset 1975. Hattulan kirkon etelä- ja länsipuolen pintavesien viemäröinti- ja salaojakaivaus. 1975. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=116317&ttyyppi=pdf&kunta_id=82. Tarkasteltu 18.9.2015.

Haggrén, Georg, Holappa, Maija, Al Maleki, Noora, Knuutinen, Tarja & Salonen, Anna-Maria 2006. Hanko, Hangon kylä, Kapalbackan. Koekaivaus. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=115362&ttyyppi=pdf&kansio_id=78.

Heikkinen, Markku 2005. Helsinki. Historiallisen ajan (1640-) kaupunkialueella tehtyjen kunnallisteknisten töiden arkeologinen valvontakertomus 1997–1998, 2002–

2003 ja 2004–2005. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=116540&ttyyppi=pdf&kunta_id=91. Tarkasteltu 11.12.2015.

Heikkinen, Markku 2011. Helsinki, Senaatintori. Historiallisen ajan (1640-) kaupunkialueen kaukojäähdytysputkistojen kaivamisen valvontakertomus 2011. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=114761&ttyyppi=pdf&kunta_id=91. Tarkasteltu 11.12.2015.

Hiekkänen, Markus 1981. Espoon kirkon arkeologiset tutkimukset syksyllä 1981. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=116145&ttyyppi=pdf&kansio_id=49.

Hiekkänen, Markus 1983. Lempäälä, kirkko 1983. Lempäälän kirkko. Arkeologiset tutkimukset keväällä 1983. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117547&ttyyppi=pdf&kansio_id=418.

Hiekkänen, Markus 1984. Hämeenlinna. Rengon kirkko. Rakennushistoriallisia ja arkeologisia tutkimuksia 1984. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118270&ttyyppi=pdf&kunta_id=109. Tarkasteltu 23.8.2015.

Herva, Vesa-Pekka & Lavento, Mika 2007. Lappeenranta, Huhtiniemi ja 6-tien varsi. Arkeologiset tutkimukset 14.5.–1.6. ja 1.–18.10.2007. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117534&ttyyppi=pdf&kansio_id=405.

Hämäläinen, Heini 2012. Helsinki, Senaatintori. Historiallisen ajan (1640-) kaupunkialueella tehtyyn kaukolämmitysputkistojen kaivamiseen liittyvä arkeologinen pelastuskaivaus 23.9.–5.11.2012. Museoviraston arkisto.

Högman, Volter 1895. Rauma, Pyhän Kolminaisuuden kirkko 1895. Pyhän Kolminaisuuden kirkko. Kirkonraunion koekaivaus. Vanhan kirkon rauniot Raumalla. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=122470&ttyyppi=pdf&kansio_id=684.

Joona, Juha-Pekka & Ojanlatva, Eija 1997. Keminmaan kirkon kuoriosan hautakammiot ja hautaukset. – Ojanlatva, Eija & Paavola, Kirsti (toim.) Keminmaan kirkkohaudat s. 6–16. *Meteli, Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti* 14. Oulun yliopisto: Oulu.

Joona, Juha-Pekka, Ojanlatva, Eija, Pöppönen, Soja, Tikkala, Esko & Tuovinen, Olavi 1997. Kempeleen kirkkohaudat. *Meteli, Oulun yliopiston arkeologian laboratorion tutkimusraportti* 11. Oulun yliopisto: Oulu.

Kehusmaa, Aimo 1996. Oulu, tuomiokirkko kirkkomaa. Oulun tuomiokirkon kaivaus 1996. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117737&ttyyppi=pdf&kunta_id=564.

Knapas, Marja Terttu 1969. Siuntio, kirkko. Siuntion kirkon tutkimuskertomus 1969–1970. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118635&ttyyppi=pdf&kansio_id=755. Tarkasteltu 9.9.2015.

Knapas, Marja Terttu 1970. Muistiinpanoja Liedon kirkon korjaustöistä elosyyskuun ajalta 1970.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117590&ttyyppi=pdf&kansio_id=423.

Knapas, Marja Terttu 1977. Porvoo, tuomiokirkko (Pyhän Marian kirkko).

Arkeologinen tutkimus pohjoisseinän ulkopuolella 1977. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=113126&ttyyppi=pdf&kunta_id=638. Tarkasteltu 9.9.2015.

Kronqvist, Iikka 1924. Padasjoki, kirkko. Padasjoen palaneen kirkon jäännösten tutkimusselostus. Museoviraston arkisto.

<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>.

Köngäs, Ulrika 2010. Askola, Monninkylän vanha hautausmaa. Mahdollisen hautausmaa-alueen arkeologiset koetutkimukset 7.–11.6.2010. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=113016&ttyyppi=pdf&kunta_id=18. Tarkasteltu 5.6.2015.

Laaksonen, Lasse & Pursiainen, Helena 1971. Kouvola, Valkeala Kuivala, Kiperinmäki. Hautapaikan kaivaus 1971. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=119351&ttyyppi=pdf&kunta_id=286. Tarkasteltu 11.12.2015.

Lagerstedt, John 2007. Porvoo, tuomiokirkon kirkkomaa 2007. Porvoon tuomiokirkon kirkkomaa, arkeologinen kaivaus. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118055&ttyyppi=pdf&kansio_id=638.

Lavento, Mika, Ranta, Helena, Sajantila Antti ja Vuori, Erkki 2006. Lappeenranta, Huhtiniemi. Arkeologiset ja oikeuslääketieteelliset tutkimukset. Raportti kenttätutkimuksista (1.10.–27.10.2006) ja jälkitöistä. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=114860&ttyyppi=pdf&kunta_id=405. Tarkasteltu 12.12.2015.

Luoto, Kirsi 2006. Vantaa, Pyhän Laurin kirkkomaa. Vantaan Pyhän Laurin kirkko. Kaivaus kirkkomaalla 3.–28.7.2006. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=114663&ttyyppi=pdf&kansio_id=92. Tarkasteltu 9.9.2015.

Mikkola, Esa 2001. Pälkäne, rauniokirkko. Pälkäneen rauniokirkko Myöhäiskeskiaikaisen kirkon länsipäädyn kaivaus 13.9.-28.9.2001. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118129&ttyyppi=pdf&kansio_id=635.

Nordman, C. O. 1938. Loviisa, Pernajan kirkko. Lattian alaisten hautojen tutkimus ja muut arkeologiset havainnot. Pärnä. Berättelse över undersökning av den s.k. Armfeltska graven i Pärnä. Museoviraston arkisto.

Hautatutkimusten muistiinpanot I-II. Kartano, R. A. Museoviraston arkisto.

Palmroth, Reino J. 1952. Parainen, Korppoon kirkko. Kaivaukset restaurointitöiden yhteydessä. Museoviraston arkisto.

Palmroth, Reino J. 1953. Isokyrö, vanha kirkko 1953. Kaivaukset, jotka suoritettiin 13.-26.9.1935 Isonkyrön vanhan kirkon kuoriosassa ja sakariston itäpuoleisen lattian alla. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=121892&ttyyppi=pdf&kansio_id=152.

Palmroth, Reino J. 1957. Parainen. Nauvon kirkko. Restaurointiin liittyneet arkeologiset tutkimukset 1957. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=113132&ttyyppi=pdf&kunta_id=445. Tarkasteltu 10.9.2015.

Palmroth, Reino J. 1959. Mynämäki. Mynämäen kirkko, kuori-ikkunan rakennusarkeologinen selvitys ja arkeologiset kaivaukset. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117694&ttyyppi=pdf&kansio_id=503. Tarkasteltu 19.2.2016.

Petterson, Lars 1945. Turku, Kaarinan kirkko 1945. Kaarinan kirkon lämpöjohdon asentamistyöt. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=119017&ttyyppi=pdf&kansio_id=853. Tarkasteltu 9.9.2015.

Poutiainen, Hannu 1995. Vehmaa, Kirkonkylä, harmaakivikirkko. Arkeologiset kaivaukset Vehmaan kirkon sakaristossa ja asehuoneessa 11.9.–31.10.1995.

Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=119403&ttyyppi=pdf&kunta_id=918. Tarkasteltu 13.12.2015.

Ranta, Helena 1986. Helsinki, Senaatintori. Selostus valaisinpylväiden perustustöistä 20.5.–28.5.1986. Museoviraston arkisto.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=116320&ttyyppi=pdf&kunta_id=91. Tarkasteltu 11.12.2015.

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=119757&ttyyppi=pdf&kunta_id=91. Tarkasteltu 11.12.2015.

- Salo, Kati 2008. Hämeenlinna. Rengon kirkko. Salaojitustöiden valvonta ja kaivaus 2008. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=111820&ttyyppi=pdf&kunta_id=109.
- Sarkkinen, Mika & Kehusmaa, Aimo 2002. Oulu, tuomiokirkon kirkkotarha. Oulun tuomiokirkon kirkkotarhasta. Arkeologinen tutkimuskertomus 2002. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=114636&ttyyppi=pdf&kansio_id=564
- Suominen, Esa 1989. Vaala, Manamansalo. Kirkkoranta ja vanha hautausmaa. Historiallisen ajan kaivaus 1989. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=104510&ttyyppi=pdf&kunta_id=785. Tarkasteltu 5.6.2015.
- Suvanto, Maria 2005. Tornio, kirkko. Alapohjan puhdistustöiden arkeologinen valvonta 1.9.-14.10.2005. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118898&ttyyppi=pdf&kansio_id=851. Tarkasteltu 19.2.2016.
- Tapio, Olavi 1962. Salo, Perniön kirkko. Tutkimus ja kaivaus 1962. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjhanke/read/asp/hae_liite.aspx?id=115166&ttyyppi=pdf&kunta_id=734. Tarkasteltu 9.9.2015.
- Tapio, Olavi 1964. Sastamala, Tyrvään kirkko. Tyrvään Pyhän Olavin kirkko Perustusten korjaustutkimus. Tyrvään vanhassa kirkossa (Kalliala) vv. 1964-65 suoritettut korjaus- ja tutkimustyöt. Museoviraston arkisto.
- Tapio, Olavi 1966–1967. Lohja, kirkko. Lohjan kirkon tutkimuskertomus 1966–1967. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117565&ttyyppi=pdf&kansio_id=444.

- Tapio, Olavi 1967. Laitila, kirkko. Laitilan kirkon tutkimus- ja kaivauskertomus v. 1967. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117710&ttyyppi=pdf&kansio_id=400.
- Tapio, Olavi & Knapas, Marja Terttu 1967–1968. Nousiainen, kirkko. Nousiaisten kirkon tutkimuskertomus v. 1967–1968. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117685&ttyyppi=pdf&kansio_id=538.
- Tapio, Olavi & Knapas, Marja Terttu 1968–1969. Raisio, kirkko. Raision kirkon tutkimuskertomus 1968–1969. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=118178&ttyyppi=pdf&kansio_id=680.
- Wessman, Anna 2009. Lappeenranta, Huhtiniemi. Arkeologinen koekaivaus 11.–15.15.2009. Museoviraston arkisto.
http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/raportti/read/asp/hae_liite.aspx?id=117528&ttyyppi=pdf&kunta_id=405. Tarkasteltu 12.12.2015.

Painamattomat lähteet:

- Alén, Vesa 1998. *Miekasta nuppineulaan. Kaivausmetodimuutosten yhteys esinelöytöihin kirkkokaiivauksissa 1960–1980 -luvulla*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 1998.
- Ehrnsten, Frida 2012. *Mynten under golvet – en numismatisk-arkeologisk studie om kyrkfynd i Finland*. Helsingin yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2012.
- Glasberg, Katja 1998. *Laitilan keskiaikaisen kirkon kaivauslöydöt*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 1998.
- Katiskoski, Kaarina 1976. *Ruumislauta ja arkku Suomen maaseudun kansanomaisessa hautauskäytännössä 1870–1930*. Turun yliopisto, kansatiede. Pro gradu 1976.

Kykyri, Marita 1987. *Viimeinen matka osana suomenkielisen luterilaisen maaseutuväestön hautajaiskäytäntöä v. 1860–1930*. Turun yliopisto, kansatiede. Pro gradu 1987.

Lempiäinen, Mia 2008. *Vadelmia ja kalaa viimeisellä aterialla. Hautojen arkeobotaaninen tutkimus myöhäisrautakaudelta uudelle ajalle*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2008.

Lähdemäki, Helga 2013. *Kalleimmat aarteet vai uusiutuvat luonnonvara? Lapset keskiajan Länsi-Suomessa*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2013.

Männistö, Sami 1996. *Maunu-piispasta Barbara Witfootiin. Turun tuomiokirkko hautapaikkana*. Turun yliopisto, kansatiede. Pro gradu 1996.

Palomaa, Mariko 2012. *Pääasiaa oululaisista: Päähine- ja hiuskoristelöydöt Oulun tuomiokirkon kirkkotarhasta*. Oulun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2012.

Pihlman, Sirkku 1988. *Hautojen sijoittelu ja yhteiskunnalliset luokittelut, esimerkkinä kaksi Varsinais-Suomen pitäjää 1800-luvulla*. Turun yliopisto, kansatiede. Pro gradu 1988.

Ruohonen, Juha 2005a. *Rauha eläville, lepo kuolleille. Kirkkomaan ulkopuoliset hautapaikat arkeologisen aineiston, historiallisten lähteiden, paikannimistön ja perimätiedon kuvaamana*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2005.

Sipiläinen, Kirsi 2002. *Turun arkeologiset lelulöydöt*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2002.

Varmio, Kari 2000. *Uskonnoton tuhkahautaus Suomessa 1920-luvulta nykypäivään*. Helsingin yliopisto, kansatiede. Pro gradu 2000.

Vanhakylä, Kaisa 2007. *Sukuhaudat osana Suomen kirkkohautaustraditiota. Tarkempi katsaus aiheeseen Espoon, Lempäälän ja Lohjan keskiaikaisten kivikirkkojen sukuhauta-aineiston valossa*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2007.

Vuori-Mattila, Liisa 2008. *Uskonnottomat hautajaiset Suomen vasemmistolaisessa työväenliikkeessä vuosina 1932–1939*. Helsingin yliopisto, kansatiede. Pro gradu 2008.

Väänänen, Anna 2006. *Helmiä siunatusta maasta. Historiallisen ajan helmet ja niiden käyttö kirkollisten kohteiden aineistojen valossa*. Turun yliopisto, arkeologia. Pro gradu 2006.

Painetut lähteet:

Ainasoja, Mika 2003. Liitupiiput ajoittajina ja yhteiskunnan peilaajina. – Seppänen, Liisa (toim.). *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan* s. 281–294. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Suomen keskiajan arkeologian seura: Turku.

Andersson, Gunnar 2005. Gravspråk som religiös strategi. *Riksantikvarieämbetet arkeologiska undersökningar skrifter nr 61*. Riksantikvarieämbetet: Stockholm.

Andrén, Anders 1997. *Mellan ting och text: en introduktion till de historiska arkeologierna*. Kulturhistoriskt bibliotek: Stockholm.

Anttila, Veikko 1968. *Kansankulttuurin keruun ja tutkimuksen vaiheita Suomessa*. Monisteita 2. Turun yliopiston kansatieteenlaitos: Turku.

Apo, Satu 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Arcini, Caroline & Tagesson, Göran 2005. Kroppen som materiell kultur. Gravar och människor i Linköping genom 700 år. – Kaliff, Anders & Tagesson, Göran (toim.) *Liunga, Kaupinga. Kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbynden*. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 60 s. 283–319. Riksantikvarieämbetet: Linköping.

Arvidsson, Ann-Sofie 2007. *Makten och döden: stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett lång 1700-tal*. Makadam: Göteborg.

Beaudry, Mary Carolyn 2006. *Findings: The material culture of needlework and sewing*. Yale University Press: New Haven.

Bell, Catherine 1992. *Ritual Theory. Ritual Practice*. Oxford University Press: New York, Oxford.

Brück, Joanna 1999. Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. *European Journal of Archaeology* 1999 2 (3) s. 313–344. European Association of Archaeologists.

Carlsson, Wilh. 1869. *Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjästä*. Pitäjänkertomuksia I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Cleve, Nils 1948. Spår av tidig kristendom i västra Finlans. *Finskt Museum 1947–1948*. Helsingfors.

Gräslund, Anne-Sofie 2001. *Ideologi och mentalitet om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Occasional Papers in Archaeology 29: Uppsala.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001. *Kulturanalyser*. Toinen painos. Gleerups: Malmö.

Eilola, Jari 2003. *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 8. painos. Vastapaino: Tampere.

Fewster, Derek 2006. *Visions of the Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Studia Fennica, Historica 11. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen erityiskysymyksiä. – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä* s. 25–48. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.)
2006. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden
seura: Helsinki.

Förslag till Kyrkolag 1845. Förslag till Kyrkolag för Storfurstendömet Finland,
jemte Motiver och Betänkanden, enligt H. Kejs. M:ts Höga Förordnande utarbetadt
och från trycket utgifvet. Helsingfors.

Gardberg C. J. 2003. *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja
haudat*. Schildts: Helsinki.

Gosden, Chris & Marshall, Yvonne 1999. The Cultural Biography of Objects. *World
Archaeology Vol. 31(2)* s. 169–178. Routledge & Kegan, Paul: Lontoo.

Hagberg, Louise 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folktro i
samband med död och begravning*. Wahlström & Widstrand: Stockholm.

Haggrén, Georg 1994. Pikarit, ikkunat ja muut lasit – Helsingin porvariain haurasta
ylellisyyttä ja arkiesineistöä. – Kallio, Päivikki; Savolainen, Irma; Vainio Sinikka
(toim.). *Narinkka 1994* s. 282–310. Helsingin kaupunginmuseo: Helsinki.

Haggrén, Georg 2003. Sirpaleita Hansan kulttuuripiiristä – Keskiaikaiset
lasiastialöydöt. – Seppänen, Liisa (toim.). *Kaupunkia pintaa syvemmillä.
Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan* s. 223–240. Suomen Keskiajan
Arkeologian Seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland: Turku.

Haggrén, Georg 2011. Arkeologia ja historiantutkimus – kaksi näkökulmaa
menneisyyteen. *SKAS 1/2011* s. 4–15. Suomen Keskiajan Arkeologian Seura: Turku.

Halila, Aimo 1939. *Iitin historia. Varhaisemmista ajoista 1860-luvulle*. Iitin kunta ja
seurakunta: Helsinki.

Hartnett, Alexandra 2004. The Politics of the Pipe: Clay Pipes and Tobacco
Consumption in Galway, Ireland. *International Journal of Historical Archaeology*
2004, Vol. 8 Issue 2, s. 133–147.

Harva, Uno 1948. *Suomalaisten muinaisusko*. WSOY: Porvoo.

- Heikinmäki, Maija-Liisa 1981. *Suomalaiset häätavat*. Otava: Helsinki.
- Heikkilä, Tuomas 2006. *Pyhän Henrikin legenda*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1039. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Heikkinen, Markku 1994. Helsingin kaupunkiseurakunnan ensimmäinen kirkko. – Kallio, Päivikki; Savolainen, Irma; Vainio Sinikka (toim.). *Narinkka 1994* s. 35–54. Helsingin kaupunginmuseo: Helsinki.
- Helminen, Helmi 1949. Perhe ja vuotuisjuhlat. *Längelmäveden historia I. Oriveden historia I*. Forssa.
- Helminen-Nordberg, Helmi 1963. *Suur-Jämsän historia 3*. – Aaltonen, Esko, Matinoli, Eero, Helminen-Nordberg, Helmi & Blomstedt, Yrjö (kirjoittaneet).
- Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.) 2006. *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Herva, Vesa-Pekka & Nurmi, Risti 2009. Beyond Consumption: Functionality, Artifact Biography, and Early Modernity in a European Periphery. *International Journal of Historical Archaeology* 2009, Vol. 13, Issue 2, s. 158–182.
- Herva, Vesa-Pekka & Ylimaunu, Timo 2009. Folk beliefs, special deposits, and engagement with the environment in early modern northern Finland. *Journal of Anthropological Archaeology* 28 (2009) s. 234 – 243.
- Hiekkanen, Markus 1988a. *Polvesta polveen täällä. Espoon kirkon esiinkaivettua menneisyyttä*. Espoon seurakunnat: Espoo.
- Hiekkanen, Markus 1988b. *Naantali*. Keskiajan kaupungit 4. Museovirasto: Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 1993. *Rengon kirkon historia*. Eripainos kirjasta Rengon historia. Gummerus: Jyväskylä.
- Hiekkanen, Markus 2000. Kirkkorakennukset ja keskiajan yhteiskunta. – Lempa, Nina (toim.). *Kirkko kulttuurin kantajana* s. 18–34. Kirkkohallitus: Helsinki.

- Hiekkanen, Markus 2002. The Christianisation of Finland – a Case of Want of Power in a Peripheral Area. – Helmig, Guido, Scholkmann, Barbara & Untermann, Matthias (toim.). *Centre, Region, Periphery: Medieval Europe Basel Volume 1*. s. 488–497. Basel.
- Hiekkanen, Markus 2004. Keskiajan kirkko ja kirkkomaa Helsingin pitäjässä. – Hockman, Tuula (toim.). *Levähdyspaikka. Vantaan seurakuntien hautausmaat keskiajalta nykypäivään* s. 23–35. Kirjapaja Oy: Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 2005. *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Toinen painos. Otava: Keuruu.
- Hiekkanen, Markus 2006a. Hajamietteitä Suomen kirkkoarkeologian vuosien 1868–2006 saldosta, nykypäivästä ja huomisesta. Suomen keskiajan arkeologinen seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry *SKAS 2/2006* s. 39–54. Turku.
- Hiekkanen, Markus 2006b. Några finska kyrkogravar med pärlor från 1600–1700-talen. *Hikuin* 2006 (33) s. 249–262. Højbjerg: Danmark.
- Hiekkanen, Markus 2006c. Helminauhoja uuden ajan alkupuolen haudoissa. *Muinaistutkija* 3/2006 s. 23–48. Suomen arkeologinen seura: Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Hiekkanen, Markus 2013. Haudat Iijoen törmässä (arvostelu kirjasta Iin vanhan Haminan kirkon ja hautausmaan arkeologiset tutkimukset 2011. Toim. Kallio-Seppä, Titta, Ikäheimo, Janne & Paavola, Kirsti). *Historiallinen aikakauskirja* 4/2013 s. 513–515. Suomen historiallinen seura: Helsinki.
- Holtorf, Cornelius J. 1998. The life-histories of megaliths in Mecklenburg-Vorpommern (Germany). *World Archaeology*, 30(1) s. 23–38. Routledge & Kegan, Paul: Lontoo.
- Hukantaival, Sonja 2007. Hare´s feet under a heart – Discussing ‘ritual’ deposits in buildings. – Immonen, Visa, Lempiäinen, Mia & Rosendahl, Ulrika (toim.). *Hortus*

Novus. Fresh Approaches to Medieval Archaeology in Finland s. 66–75. Suomen Keskiajan Arkeologinen Seura: Turku.

Immonen, Visa 2006. Turun tuomiokirkon sormukset. Hautalöytöryhmä muistona sääty-yhteiskunnasta. *Suomen Museo* 2005 s. 65–77. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.

Jauhiainen, Marjatta 1999. *Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Jetsu, Laura 2001. *Kahden maailman välillä: etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Jonsson, Kristina 2009a. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm University: Stockholm.

Jonsson, Kristina 2009b. Gravskick och gravseder från medeltid till 1800-tal. – Knabe, Ebbe (toim.) *Arkeologi I Södra Råda* s. 139–163. Riksantikvarieämbetet: Stockholm.

Jonsson, Kristina 2015. Gravar och kyrkogårdar. Ett ”mikro-stratigrafiskt” angreppssätt. *META Historiskarkeologisk tidskrift* s. 61–75. Uppsala.

Joy, Jody 2009. Reinvigorating object biography: reproducing the drama of object lives. *World Archaeology Vol. 41(4)* s. 540–556. Routledge & Kegan, Paul: Lontoo.

Jutikkala, Eino 1934. *Sääksmäen pitäjän historia*. Gummerus: Jyväskylä.

Jylkkä, Kirsi 2006. Matkarahaa manalaan. Rahalöydöt Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisissa kirkkomaahautauksissa. *Lähde Historiatieteellinen aikakauskirja* 2006 s. 163–175. Joensuu.

Jylkkä-Karppinen, Kirsi 2011. Rahalöydöt – Varhaisia jälkiä monetarisoituvasta pohjoisesta. – Kallio-Seppä, Titta, Ikäheimo, Janne & Paavola, Kirsti (toim.). *Iin vanhan Haminan kirkon ja hautausmaan arkeologiset tutkimukset 2011* s. 77–87. Oulun yliopisto: Oulu.

- Kaivola, Terttu 1988. *Messukirjasta meteli. Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Kaliff, Anders 2007. *Fire, Water, Heaven and Earth. Ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia: An Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet: Stockholm.
- Kallio, V. J. 1930. *Halikon historia*. Halikon seurakunta ja kunta: Halikko.
- Kauhanen, Riku 2015. Kiviä haudoissa, kertomuksia arkistoissa. *Muinaistutkija* 2/2015 s. 15–27. Suomen arkeologinen seura: Helsinki.
- Kircko-laki ja ordningi* 1986 (1686). – Hellemaa, Lahja-Irene, Jussila, Anja & Parvio, Martti (toim.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Kirveennummi, Anna & Räsänen, Riitta 2005. Muisteltu ja kuvattu suomalainen kylä. – Korhokangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin* s. 89–103. Ethnos toimitte 11. Ethnos ry: Helsinki.
- Kivikero, Hanna 2015. Interpretations of animal bones found in Finnish inhumation graves. *META Historiskarkeologisk tidskrift* s. 95–106. Uppsala.
- Kivikoski, Ella 1955. Suomen varhaisin kristillisuus muinaistieteellisen aineiston valossa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia* 56. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura: Helsinki.
- Klackenberg, Henrik 1992. *Moneta nostra. Moneterisering i medeltidens Sverige*. Almqvist & Wiksell International: Stockholm.
- Knapas, Marja Terttu 1983. Kyrkoarkeologi i Finland. *Hikuin* 9. s. 219–230.
- Knuutila, Jyrki 1994. Suomalaiset hautamuistomerkit hautauskäsitusten valossa. *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja* 82–83 1992–1993 s. 71–104. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura: Helsinki.

- Knuutila, Jyrki 1997a. Messukirjat ja kirkolliset käsikirjat. – Laine, Tuija (toim.) *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja* s. 102–134. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Knuutila, Jyrki 1997b. Virsikirjat ja hengelliset laulukirjat. – Laine, Tuija (toim.) *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja* s. 134–140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Kopytoff, Igor 1986. The cultural biography of things: commoditisation as process. – Appadurai, Arjun (toim.) *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* s. 64–91. Cambridge University Press: Cambridge.
- Korkiakangas, Pirjo 2005. Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa. – Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin* s. 129–147. Ethnos toimitte 11. Ethnos ry: Helsinki.
- Koski, Kaarina 2011. *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Krohn, Kaarle, 1912. Kynsilaiiva kansakäsityksessä. – Gust. Komppa, Akatemian sihteeri (toim.) *Suomalainen tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1912. I*. Suomalaisen tiedeakatemian kustantama: Helsinki.
- Kronqvist, Iikka 1931. Padasjoen aikaisempien kirkkojen muistoja. *Suomen Museo 1930* s. 7–16. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Kunnas, Olli & Kuokkanen, Tiina & Mönkkönen, Riku & Perttola, Wesa & Äikäs, Tiina 2011. Sinusta jää jälki. Arkeologit tutkimassa Provinssirockin festivaalialuetta. *Muinaistutkija* 1/2011 s. 21–34. Suomen arkeologinen seura: Helsinki.
- Kuokkanen, Tiina & Lipkin, Sanna 2011. Hauta-asut elämän kuvaajina – Oulun tuomiokirkon kuolinpuvuista. – Ikäheimo, Janne, Nurmi, Risto & Satokangas, Reija (toim.). *Harmaata näkyvissä: Kirsti Paavolan juhlakirja 2011* s. 149–163. Kirsti Paavolan juhlakirjatoimikunta: Oulu.

Laakso, Ville 2014. *Papinniemi in Uukuniemi and Related Archaeological Sites of the Eastern Orthodox Cultural Area in Finland*. *Archaologia Medii Aevi Finlandiae* XIX. Suomen keskiajan arkeologian seura: Turku.

Laasonen, Pentti 1967. *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 72. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.

Lahelma, Antti 2008. Arkeologia ja uskontotiede. – Halinen, Petri, Immonen, Visa, Lavento, Mika, Mikkola, Terhi, Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.) *Johdatus arkeologiaan* s. 48–50. Tammer-Paino Oy: Tampere.

Laine, Esko M. ja Laine, Tuija 2010. Kirkollinen kansanopetus. – Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi. *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* s. 258–312. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Lavento, Mika 2008. Aineistojen käsittely. – Halinen, Petri, Immonen, Visa, Lavento, Mika, Mikkola, Terhi, Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.). *Johdatus arkeologiaan* s. 170–183. Tammer-Paino Oy: Tampere.

Lehtinen, Ildikó & Sihvo, Pirkko 2005. *Rahwaan puku. Näkökulmia Suomen kansallismuseon kansanpukukokoelmiin*. Kolmas uudistettu ja laajennettu painos. Museovirasto: Helsinki.

Leimu, Pekka 2005. *Kyselyt*. – Korhokangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.). *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos toimitte 11 s. 77–88. Ethnos ry: Helsinki.

Lempiäinen, Mia 2011. Arkeobotaanisia tutkimuksia ruumiskalmistoista. *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät*. – Salo, Kati & Niukkanen, Marianna (toim.). Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22 s. 61–65. Museovirasto: Helsinki.

Lempiäinen, Pentti 1990. Hautausmaaperinteen rikkaus. – Lempiäinen, Pentti & Nickels, Brita (toim.). *Viimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautamuistomerkit* s. 6–20. Oy Ylä-Vuoksi: Imatra.

Lempiäinen, Terttu 2005. Ruis rautakauden Suomessa ja Katariinan Kirkkomäen ruisolkipunos. Immonen, Visa & Haimila, Miikka (toim.). *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle* s. 110–118. Vantaa.

Lillehammer, Grete 1989. A Child Is Born. *Norwegian Archaeological Review* 22:2 s. 89–105.

Lindahl, Göran 1969. *Grav och rum. Svenskt gravskick från medeltiden till 1800-talets slut*. Kungl. Vitterhets historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Antikvariska serien 21.

Lönnqvist, Bo 1992. Ting, rum och barn. *Kansatieteellinen arkisto* 38. Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki.

Marshall, Yvonne 2008. The social lives of lived and inscribed objects: a Lapita perspective. *Journal of the Polynesian Society Vol.117(1)* s. 59–101. Polynesian Society: Wellington.

Mattila, Veikko 1960. *Kymin historia I*. Entisajan elämää. Hautajaiset s. 657–659. Kymin historiatoimikunta.

Mellanen, Jaana 1994. "...päiväni ovat haihtuneet kuin savu..." 1600-luvun tupakkapiiput Helsingin Vanhassakaupungissa. – Kallio, Päivikki; Savolainen, Irma; Vainio Sinikka (toim.). *Narinkka 1994*. s. 258–281. Helsingin kaupunginmuseo.

Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Mikkola, Kati 2013. Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisista avustajista ja visionääreistä. – Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.). *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* s. 337–378. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Mäkelä, Marja 1957. Silmälasiuusia 1700- ja 1800-luvuilla. *Osma 1957. Suomen museoliiton vuosikirja* s. 42–53. Suomen museoliitto: Helsinki.

Nilsson, Bertil 1989. *De Sepulturis. Grävvrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstifning*. Bibliotheca Theologiae Practicae. Kyrkovetenskapliga studier 44.

Nilsson Bo, G. 1996. *Folkhemmets Arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Nordiska museets Handlingar 121: Stockholm.

Niukkanen, Marianna 2009. Historiallisen ajan kiinteät muinaisjännökset. Tunnistaminen ja suojele. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Museovirasto: Helsinki.

Nurmi, Risto 2005. Liitupiippu. – Kallio, Titta & Lipponen, Sanna (toim.). *Historiaa kaupungin alla. Kaupunkiarkeologisia tutkimuksia Oulussa* s. 206–207. Pohjois-Pohjanmaan museon julkaisuja 16: Oulu.

Nyberg, Jenny 2010. A Peaceful Sleep and Heavenly Celebration for the Pure and Innocent. The Sensory Experience of Death During the Long Eighteenth Century. – Fahlander, Fredrik & Kjellström, Anna (toim.). *Making Sense of Things. Archaeologies of Sensory Perception* s. 15–33. Stockholm Studies in Archaeology 53: Stockholm.

Ollila, Reino 1932. Kuolemaan liittyvät tavat ja käsitykset entisajan Sammatissa. *Kotiseutu* 1932 s. 87–94. Helsinki.

Ollila, Reino 1934. Kirkollisia muistoja Nurmijärveltä. *Uusimaa* II s. 60–90. Eteläsuomalainen osakunta: Helsinki.

Paavola, Kirsti 1995a. *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Hailuodon kirkkohaudoista*. Yleisen historian lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto.

Paavola, Kirsti 1995b. ”Maatumisrauha” Kemiaa ja eettisiä ongelmia. *Muinaistutkija* 2/1995 s. 12–16. Suomen arkeologinen seura: Helsinki.

- Paavola, Kirsti 1998. *Kepeät mullat. Kirjallisiin ja esineellisiin lähteisiin perustuva tutkimus Pohjois-Pohjanmaan rannikon kirkkohaudoista*. Oulun yliopisto: Oulu.
- Paulaharju, Samuli 1993. *Kuvauksia Hailuodosta*. Toinen painos. Ensimmäinen painos 1914. WSOY: Porvoo.
- Pentikäinen, Juha 1990. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Helsinki.
- Pleijel, Hilding 1970. *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Verbum: Stockholm.
- Purhonen, Paula 1998. *Kristinuskon saapumisesta Suomeen. Uskontoarkeologinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 106: Helsinki.
- Pylkkänen, Riitta 1955. *1600-luvun kuolinpukuja Turun tuomiokirkkomuseossa*. Turun kaupungin historiallinen museo 1955. Turku.
- Pylkkänen, Riitta 1956. *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550–1660*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 55. Helsinki.
- Pylkkänen, Riitta 1961. Messukylän savinukke. *Suomen Museo 1961* s. 68–75. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Ranta, Helena 2011. Etiikka hautakaivauksilla. – Salo, Kati & Niukkanen, Marianna (toim.). *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät* s. 8–11. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22. Museovirasto: Helsinki.
- Rapola, Martti 1917. *Kotiseutu* 8 – 9. Suomen kotiseutuliitto: Helsinki.
- Rimpiläinen, Olavi 1971. *Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isovihaa*. Suomen kirkkohistoriallinen seura: Helsinki.
- Rinne, Juhani 1921. Hautaamisesta. *Oma maa II* s. 836–848. WSOY: Porvoo.

Riska, Tove 1985. Kirkon sisustus ja irtaimisto. – Mantere, Heikki (toim.). *Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa*. 117–175. Karisto Oy: Hämeenlinna.

Riska, Tove 1990. Kirkon sisustus, maalauskoristelu ja irtaimisto. *Lohjan kirkko. Rakennushistoria, maalaukset ja sisustus*. s. 127–282. Lohjan seurakunta.

Ruohonen, Juha 2002. Väliaikaista kaikki on vaan? – historiallisen ajan hautasaaret arkeologisina kohteina. *Muinaistutkija* 4/2002 s. 32–43. Suomen arkeologinen seura: Helsinki.

Ruohonen, Juha 2005b. Saariin ja metsiin haudatut. Historiallisen ajan hautapaikkoja Kangasniemellä. – Immonen, Visa & Haimila, Miikka (toim.). *Mustaa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle* s. 256–269. Turun yliopisto: Vantaa.

Salminen, V. 1905. P. Henrikin saari Köyliössä. Kertomus kaivaustöistä ja löydöistä. *Suomen Museo – Finskt Museum* 1905/4 s. 73–88. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.

Salo, Kati & Kivikero, Hanna & Mannermaa, Kristiina & Niskanen, Markku 2011. Ohjeita ihmisluiden käsittelyyn arkeologisilla ruumishautakaivauksilla. *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät*. – Salo, Kati & Niukkanen, Marianna (toim.). Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22 s. 47–56. Museovirasto: Helsinki.

Salo, Kati & Niukkanen, Marianna (toim.). 2011. *Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät*. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22. Museovirasto: Helsinki.

Samling af Placater IV 1826. Samling af Placater, Förordningar, Manifester och Påbud, samt andre Allmänna Handlingar, hwilka i Stor-Furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Fjerde Delen. 182–1824. Åbo 1826.

- Sarvas, Pekka 1972. *Länsi-Suomen ruumishautojen raha-ajoitukset*. Suomen ja Skandinavian arkeologian lisensiaatintutkielma. Moniste 6. Helsingin yliopiston arkeologian laitos: Helsinki.
- Schiffer, Michael B. 1987. *Formation Processes of the Archaeological Record*. University of New Mexico Press: Albuquerque.
- Similä, Sirkka 1938. Somerniemen vanhoista naimatavoista sekä kuolemaan liittyvistä menoista ja uskomuksista. *Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja XI*. s. 52–83. Forssa.
- Sipiläinen, Kirsi 2003. Pienoisaseita ja puunukkeja – Leikin jäljet arkeologisessa aineistossa. – Seppänen, Liisa (toim.). *Kaupunkia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan* s. 295–306. Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland.
- Stark, Laura 2006. Pitkospuita modernisaation suolle. – Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.). *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960* s. 9–46. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Suhonen, Mervi 2008. Arkeologian lähdeaineistot: Menneisyyden fyysinen kulttuuriperintö. – Halinen, Petri, Immonen, Visa, Lavento, Mika, Mikkola, Terhi, Siiriäinen, Ari & Uino, Pirjo (toim.). *Johdatus arkeologiaan* s. 129–143. Tammer-Paino Oy: Tampere.
- Tagesson, Göran 2002. *Biskop och Stad – aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Lund studies in medieval archaeology 30: Stockholm.
- Tagesson, Göran 2009. Body, identity and material culture: Linköping Cathedral churchyard in the early modern period. – Danielsson, Ing-Marie Back, Gustin, Ingrid, Larsson, Annika, Myrberg, Nanouschka & Thedéen, Susanne (toim.). *Döda personers sällskap: gravmaterialens indentiteter och kulturella uttryck* s. 153–172. Stockholm Studies in Archaeology 47. Stockholms universitet: Stockholm.
- Talve, Ilmar 1980. Suomen kansankulttuuri teollistumiskaudella. *Suomen kulttuurihistoria 2. Autonomian aika* s. 447–471. WSOY: Porvoo.

- Talve, Ilmar 1984. *Turun yliopiston kansatieteen laitos 1958–1983*. Scripta Ethnologica 34. Turun yliopisto: Turku.
- Talve, Ilmar 1990. *Suomen kansankulttuuri*. Kolmas painos. Helsinki.
- Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. – Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.). *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä* s. 175–198. Suomalisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2012. *Ujostelemattomat. Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa*. WSOY: Helsinki.
- Valk, Heiki 1994. Neighboring but Distant: Rural Burial Traditions of Estonia and Finland During the Christian Period. *Fennoscandia archaeologica X. I*
- Valk, Heiki 1995. Reflections of folk-religion and beliefs in Estonia burial customs of the 13th–19th centuries. Archaeology, folklore and written data. – Jansson, Ingmar (toim.). *Archaeology East and West of the Baltic. Papers from the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna, May 1991*. Tukholma.
- Vanhaa Hauhoa* 1934. Kansatieteellinen arkisto 1. V. 1925 toimineen kansatieteellisen kylätutkimusretkikunnan tulokset. Suomen Muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Varjola, Pirjo 1980. Vainajan matkavarusteista. *Kotiseutu 4 1980*. s. 118–126. Suomen kotiseutuliitto.
- Vihervaara, E. 1910. Hautajaistapoja. *Kotiseutu 1910*. s. 320–321. Helsinki.
- Vilkuna, Janne 1992. *Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut: kansatieteellinen tapatutkimus*. Kansatieteellinen arkisto 39. Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2015. *Juomareiden valtakunta 1500–1850. Suomalaisten känni ja kulttuuri*. Teos: Helsinki.

Virkkala, Ilmari 1945. *Suomen hautausmaiden historia*. WSOY: Porvoo ja Helsinki.

Vuorela, Toivo 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY: Porvoo ja Helsinki.

Warelius, Antero 1861. *Saatanto Tuonelaan: eli ilmoitteita miten meikäläiset kuolleen-korjaus-tawat owat muodostuneet*. Granlund: Turku.

Waronen, Matti 1898. *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 87: Helsinki.

Wessman, Anna 2010. *Death, Destruction and Commemoration: tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Finnish Antiquarian Society: Helsinki.

Internetlähteet:

Ehrnsten, Frida 2015. Lost, sacrificed or buried? A story of coins found under the church floor. *Mirator* 16:1/2015 s. 142–158. <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/lostsacrificedorburied.pdf>. Tarkasteltu 19.11.2015.

Harjula, Janne 2015. Underground Literature. Archaeological Finds of Books and Book Elements from Finnish Churches. *Mirator* 16:1/2015 s. 160–190. <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/undergroundliterature.pdf>. Tarkasteltu 25.11.2015.

Hukantaival, Sonja 2013. Finding Folk Religion – An Archaeology of ‘Strange’ Behaviour, *Folklore, Electronic Journal of Folklore* 55, s. 99–124. <http://www.folklore.ee/folklore/vol55/hukantaival.pdf>. Tarkasteltu 19.11.2015.

Hukantaival, Sonja 2015. Frogs in Miniature Coffins from Churches in Finland. *Mirator* 16:1/2015. <http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/frogsinminiaturecoffins.pdf>. Tarkasteltu 1.11.2015.

Ilmajoen museo. Antti Laurosen rahakokoelma.

<http://www.ilmajoenmuseot.fi/museot/ilmajoen-museo/nayttelyt/lauroselan-rahakokoelma/>. tarkasteltu 2.12.2015.

Johanson, Kristiina & Jonuks, Tõnno 2015. Superstition in the House of God? Some Estonian Case Studies of Vernacular Practices. *Mirator* 16:1/2015 s. 118–140.
<http://www.glossa.fi/mirator/pdf/i-2015/superstitioninthehouseofgod.pdf>. Tarkasteltu 20.11.2015.

Kellomuseon perusnäyttely. Aika Koneita. Kellomuseon perusnäyttely.
<http://www.kellomuseo.fi/perus.html>. Tarkasteltu 8.1.2016.

Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. Museoviraston ylläpitämä palvelu.
<http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>.

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna 2006. KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto.
<http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/>. (Tarkasteltu 29.1.2015.)

Salo, Kati 2007. Osteologinen analyysi. Porvoo, Porvoon kirkko 2007.
<http://www.mv.helsinki.fi/home/khsalo/porvoo/Luuanalyysi-pienempi.pdf>. Tarkasteltu 16.10.2015.

Ruohonen, Juha 2010. Kuolleiden saaret. Historiallisen ajan keskisuomalaisten saarihautausmaiden luonne ja käyttö hautapaikkoina. *J@argonia* 8 (17) /2010 s. 1–25. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201010263012>. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos. Tarkasteltu 12.12.2015.

Tagesson, Göran 2004: Domkyrkoparken, Lindköping, Gravar från 1100-talet till 1810.
http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/6205/do2004_01_txt.pdf?sequence=1. Tarkasteltu 8.2.2015.

Tittonen, Emmi 2008. Nouse ylös vanha väki, lastujen perään! Hautausmaiden taikuuks 1700-luvun lopulla. *J@argonia* 6 (14) /2008 s. 1–19.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-20095111563>. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos. Tarkasteltu 12.12.2015.

Liitteet

Liite 1

Seurasaari-lehdessä (1973) julkaistu Museoviraston kysely nro 20. Pirjo Varjola.

MITÄ VAINAJALLE MUKAAN

59. Muistatteko itse nähneenne tai muilta kuulleenne, että aikoinaan olisi vainajalle pantu arkkuun joitakin esineitä tai ruokaakin? Mitä esineitä ja millaisia eväitä? Miksi näin on tehty?

Mihin kohtaan anti on arkkuun asetettu vai heitettiinkö se vasta arkun perään hautaan?

Jätettiinkö vainajalle esimerkiksi kello ja sormus mukaan?

Onko teidän kuulemanne mukaan vanhoista hautausmaista löytynyt joitakin esineitä, esimerkiksi viinapulloja? Mitä tällaisesta osaatte kertoa?

Liite 2

Kansatieteellisiä kysymyslehtisiä I. Sirelius, U. T. Syntymään, lapsuuteen ja kuolemaan liittyvät tavat ja uskomukset. Helsinki. 1915.

96. Mitä pantiin vainajalle arkkuun mukaan?

- a. Pantiinko, miksi ja mihin vainajalle elintarpeita mukaan? Viinaako?
- b. Mitä muuta pantiin vainajalle mukaan ja miksi (kääreliinan yhteenompelemiseen käytetty neula, neula ja lanka vaatteiden paikkuuta varten, passi)?
- c. Talletettiin ja miksi elinaikana leikatut kynnet ja hiukset? Pantiinko ja miksi ne arkkuun mukaan? Ajettiin ja miksi vainajan parta?
- d. Pantiinko ja miksi vainajalle piiska käteen?
- e. Sidottiinko vainajalle pääpuoleen lanka tai pantiinko rikkoja ristiin?
- f. Repivätkö omaiset hiuksia päästään ja panivatko niitä ja miksi vainajalle mukaan?
- g. Varottiinko ja miksi vainajalle panemasta vierasta tavaraa mukaan?
- h. Lähetetäänkö ja missä tapauksessa vainajan mukana aikaisemmin kuolleille omaisille lahjoja?
- i. Saatiinko ja miksi tauti paranemaan, jos osa sairaan kipeästä paikasta pantiin vainajan kirstuun?

Liite 3

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirkollisen kansanperinteen arkisto. Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely.

C. Kirkolliset toimitukset

XII Hautaus

Kysymys 1. Oliko tapana viettää vainajan arkkuunpanijaisia? Miten vainajien arkkuunpano, peseminen ja pukeminen tapahtui? Ketkä sen suorittivat? Pantiinko arkkuun mukaan vaatteita, arvoesineitä tms.? Miksi?

Liite 4. Työssä käytettyjä arkeologisia tutkimuksia kirkko- ja kirkkomailta. Taulukkoon on eritelty varmat hauta-antimet, haudoista löytyneet hauta-antimiksi sopivat objektit, joilla ei kuitenkaan ole todistettua suhdetta vainajaan sekä hauta-antimiksi sopivat irtolöydöt.

Paikka	Varmoja hauta-antimia	Haudoista	Irtolöytöjä
Askola	x		
Espoo		x	x
Hailuoto	x	x	x
Hattula		x	x
Helsinki, Senaatintori	x	x	x
Helsinki, Vanhakaupunki		x	x
Hollola			x
Huittinen			x
Ilmajoki			x
Isokyrö		x	x
Kaarina			x
Keminmaa	x	x	x
Kemiönsaari			x
Kempele			x
Korppoo		x	
Laitila		x	x
Lempäälä		x	x
Lieto			x
Lohja			x
Mynämäki		x	x
Naantali			x
Nauvo			x
Nousiainen		x	x
Oulu	x	x	x
Padasjoki	x	x	x
Pernaja	x	x	x
Perniö			x
Pietarsaari			x
Porvoo		x	x
Pälkäne	x	x	x
Raasepori, Tenhola			x
Raisio		x	x
Rauma			x
Renko	x	x	x
Sauvo			x
Siuntio		x	x
Sipoo			x
Tampere, Harju			x
Turku	x	x	x
Tornio		x	x
Tyrvää			x
Urjala			x
Vaala, Manamansalo	x		
Vantaa			x
Vehmaa	x		x
Vihti			x